

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**MUHAMMED B. ABDÜLHAK EL-YEFURANÎ'NİN
HADİS ŞERHÇİLİĞİ (EL-İKTİDÂB ADLI ESERİ
ÖZELİNDE)**

BÜŞRA BÜYÜKMATÜR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet EREN**

KONYA – 202

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Büşra Büyükmatür		
	Numarası	18810601163		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı /Hadis Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Muhammed b. Abdülhak el-Yefuranî'nin Hadis Şerhçiliği (el-İktidâb Adlı Eseri Özelinde)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Büşra Büyükmatür

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Büşra Büyükmatür		
	Numarası	18810601163		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı/Hadis Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Eren		
Tezin Adı	Muhammed b. Abdülhak el-Yefuranî'nin Hadis Şerhçiliği (Eel-İktidâb Adlı Eseri Özelinde)			

Bu çalışmada, Endüslü bir âlim olan Muhammed b. Abdülhak el-Yefuranî'nin hayatı, eserleri ve el-İktidâb fî Garîbi'l-Muvatta' adlı eserinden hareketle hadis şerhçiliği incelenmiştir. Giriş ve iki ana bölümden oluşan araştırmanın giriş kısmında el-Yefuranî'nin yaşadığı dönem, hayatı, hocaları ve talebeleri, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde el-İktidâb'ın el-Yefuranî'ye nispeti, eserin yazma ve matbu nüshası, muhtevası ve metodu ele alınmış ve kaynaklarına değinilmiştir.

İkinci bölümde ise el-Yefuranî'ni şerh metodu üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede hadisleri lafız ve muhteva yönünden incelemesi, fikhî hükümler istinbatına ve hadislerde görülen ihtilaflara yaklaşımı örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: el-Yefuranî, el-İktidâb, Muvatta', Mâlik, hadis, şerh.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Büşra Büyükmatur		
	Student Number	18810601163		
	Department	Basic Islamic Sciences / Hadith		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Mehmet Eren		
Title of the Thesis/Dissertation	The Hadith Commentary of Muhammed b. Abdulhak al-Yafurani (Specifically, His Work Named al-İqtidâb)			

In this study, the life, works, and commentary methodology of Hadith of the Andalusian scholar Muhammad ibn Abdulhak al-Yefurani are examined, based on his work El-İktidâb Fî Garîbi'l-Muvatta'. The research consists of an introduction and two main chapters.

In the introduction, which provides the background, information about al-Yefurani's era, his life, teachers and students, scholarly personality, and his works is presented.

The first chapter discusses the attribution of al-Iqtidad to al-Yefurani, including the manuscript and printed copies of the work, its content and methodology, and references to its sources.

The second chapter focuses on al-Yefurani's commentary methodology. In this context, his analysis of Hadiths from the perspectives of wording and content, his approach to deriving legal rulings (fikh) and the differences of opinion seen in Hadiths are explained with examples.

Key Words: al-Yefuranî, al-İktidâb, al-Muvatta', Mâlik, hadith, the explanation.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	iii
Kısaltmalar	iv
GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMA HAKKINDA BİLGİLER	1
I.I. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Sınırları	1
I.II. Araştırmanın Yöntemi.....	2
I.III. Araştırmanın Kaynakları.....	3
II. MUHAMMED B. ABDÜLHAK EL-YEFURANÎ.....	4
II.I. Yaşadığı Dönem.....	4
II.II. Hayatı.....	6
II.III. Hocaları ve Talebeleri	7
II.IV. İlmî Kişiliği ve Eserleri.....	11
BİRİNCİ BÖLÜM.....	16
EL-İKTİDÂB FÎ GARÎBÎ'L-MUVATTA' VE İ'RÂBÎHİ ALE'L-EBVÂB.....	16
1.1. Eserin Adı ve Müellife Nispeti.....	16
1.2. Yazma ve Matbu Nüshası.....	16
1.3. Muhteva ve Metodu	17
1.4. El-İktidâb'ın Kaynakları.....	19
1.4.1. Muvatta Nüshaları	19
1.4.2. Temel Hadis Eserleri.....	24
1.4.3. Muvatta Şerhleri.....	26
1.4.4. Garibü'l-Hadis Kitapları	36
1.4.5. Tefsirler	38
1.4.6. Sözlükler	39
1.4.7. Arap Dili ve Edebiyatına Dair Eserler	41
1.4.8. Diğer Eserler	43
İKİNCİ BÖLÜM.....	46
MUHAMMED B. ABDÜLHAK EL YEFURANÎ'NİN HADİS ŞERHÇİLİĞİ	46
2. Rivayetlerin Lafzına Yönelik Şerh Metodu	46
2.1.1. Kelimelerin Okunuşlarının Açıklanması.....	46
2.1.2. Garib Lafızların İzah Edilmesi.....	48

2.1.3. Metinlerin Belâğat Yönünden İncelenmesi	51
2.1.4. Rivayet Farklılıklarına Değnilmesi	54
2.2. Rivayetlerin Muhtevasına Yönelik Şerh Metodu	58
2.2.1. Ayetlerle Şerh.....	58
2.2.2. Hadislerle Şerh	62
2.2.3. Şiirlerle Şerh.....	63
2.2.4. Hadis Kaynaklarından ve Şerhlerinden Alıntılar	66
2.2.5. Bab Başlıklarının Şerh Edilmesi	69
2.3. Fıkhî Hükümleri İnceleme Metodu	70
2.3.1. Mâliki Mezhebinin Görüşlerine Yer Vermesi.....	72
2.3.2. Mâliki Mezhebi Dışındaki Mezheplerin Görüşlerine Yer Vermesi	74
2.4. İhtilafı Hadislere Yaklaşımı	77
2.4.1. Ayakta Su İçme Rivayeti.....	77
2.4.2. Zamana Sövmeye Rivayeti	79
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA	84
EKLER.....	89

ÖN SÖZ

Hadislerin anlaşılması ve yorumlanması asırlardır önemini korumuş bir ilim sahasıdır. İslam âlimleri hadisleri açıklamak, bağlamalarını ortaya koyarak onları daha anlaşılır kılmak amacıyla şerhler kaleme almışlardır. Üzerine şerh yazılan hadis kaynaklarının başında İmam Mâlik'in *Muvatta* 'ı gelir. Bu çalışmada incelenen *el-İktidâb fî Garîbi'l-Muvatta* ' adlı eser hicri altıncı ve yedinci yüzyıllarda yaşamış bir âlim olan Muhammed b. Abdülhak el-Yefuranî'nin (ö. 625/1228) *Muvatta* ' şerhidir.

el-İktidâb ve müellifi diğer şerh ve şarihlerlere kıyasla hakkında sınırlı sayıda araştırma yapılmış olması yönüyle dikkati çeker. Dolayısıyla bu araştırma öncekilere katkı, sonrakilere yeni bir kapı aralaması niyet ve ümidini taşımaktadır. Çalışmada önce Muhammed b. Abdülhak el-Yefuranî'nin yaşadığı dönem, hayatı, hocaları ve talebeleri, ilmî kişiliği ve eserleri üzerinde durulmuştur. Peşinden *el-İktidâb*'ın adı ve müellife nispeti, muhtevası, metodu ve kaynakları incelenmiştir. Nihayet müellifin hadis şerhçiliğini ortaya koymak için rivayetlerin lafzına ve muhtevasına dair izahlarından, fikhî hükümlere yönelik tespitlerinden ve ihtilaflı hadislere dair yaklaşımından örnekler ele alınıp değerlendirilmiştir.

Beni bir ilim talebesi olmakla nimetlendiren ve öğrenme sevincini kalbime yerleştiren Rabbime hamd ederim. Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca kendilerinden ders aldığım tüm hocalarıma ve bilhassa bu çalışmanın bidayetinden nihayetine kadar her aşamasında yol göstericim olan danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Eren'e teşekkürlerimi arz ederim.

Bu tez çalışmamda muvaffak olabilmem için kavli duası yanında evlatlarıma vakit ayırarak fiili duayı da eksik etmeyen sevgili anneciğime ve ilimle meşgul olmam hususunda daima destek olan kıymetli eşime şükranlarımı sunarım.

Büşra Büyükmatür

Saraybosna/ Mayıs 2025

Kısaltmalar

b.	İbn
Bk.	Bakınız
b.y.	Basım Yeri Yok
DEÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
H.z.	Hazreti
MÜ	Marmara Üniversitesi
Nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
r.a.	Radıyallâhu anh
s.	Sayı
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
ss.	Sayfa sayısı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik eden
Trc.	Tercüme eden
ts.	Tarihsiz
Yay.	Yayınevi

GİRİŞ

I. ÇALIŞMA HAKKINDA BİLGİLER

Bu başlık altında araştırmanın konusu, amacı ve sınırları üzerinde durulacak, hadis araştırmaları sahası için önemi betimlenecektir.

I.I. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Sınırları

İslâm dininin esaslarından birini teşkil eden sünnetin yazı ile tespit edilmiş malzemesi olan hadisler¹ İslâmî ilimler açısından son derece önemlidir. Bu ehemmiyetin sonuçlarından olarak hadis ilmi çatısı altında farklı disiplinler doğmuştur. Diğer İslâmî ilimlerde önemli bir yeri olan şerh, Hadis ilmi için de mühim bir çalışma sahası haline gelmiştir. Hadis ilmi açısından şerh; “bir hadisin veya bir hadis kitabında bulunan hadislerin dil, muhteva, hüküm vb. yönlerden açıklamasını yapmaktır.”² Şerh kavramı rivayetlerin kelime ve kavramlarını açıklamayı, anlaşılması zor olan kısımlarını izah etmeyi ve hadisten çıkan hükümlere yer vermeyi içerir.

Bu çalışma, İmam Mâlik’in Muvatta’ı üzerine yazılan şerhlerden biri olan *el-İktidâb fî garîbi ’l-Muvatta’* ve *i’râbihi ale’l-ebvâb* adlı eseri üzerine odaklanmaktadır. Mâlik’in İslam dünyası için hem kendi asrında hem de günümüzde devam eden kıymeti, *Muvatta’ı* için dünden bugüne pek çok şerh yazılmasını beraberinde getirmiştir. Mesela İbn Abdilber’in (ö. 463/1071) *el-İstizkâr’ı*, İbnü’l-Arabî’nin (ö. 543/1148) *el-Mesâlik’i*, Süyûtî’nin (ö. 911/1505) *Tenvîru’l-havâlik’i*, Zürkânî’nin (ö. 1122/1710) *Şerhu ’z-Zürkânî*’si hemen akla gelen şerhlerdir.

Muvatta şerhleri konusu hadis şerh metodunun anlaşılması ve tespit edilmesi açısından araştırmacıların üzerinde durduğu bir meseledir. İncelememize konu olan Muvatta şerhi Muhammed b. Abdülhak el-Yefuranî / محمد بن عبد الحق اليفرنى (ö. 625/1228) tarafından hicri altıncı asırda telif edilmiştir. Çalışmamızda *el-İktidâb fî*

¹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV Yay., 2011), 26.

² Abdullah Aydınlı, *Hadis Isulahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yay., 2019), 315.

garîbi'l-Muvatta' ve *i'râbihi ale'l-ebvâb* adlı eseri örneğinden hareketle el-Yefuranî'nin benimsediği hadis şerh metodu üzerinde durulacaktır.

el-Yefuranî'nin bu şerhine odaklanmamızdaki başlıca sebep, araştırmacılar tarafından *Muvatta'*ın diğer şerhleri hakkında yapılan tetkik çalışmalarının onun hakkında bulunmayışıdır. Yapılan literatür taraması neticesinde el-Yefuranî'nin şerh metodu üzerine müstakil bir çalışma tespit edilememiştir. Dolayısıyla araştırmamız öncelikli olarak bu alandaki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Çalışmamızın diğer hedefi, Arap dili ve edebiyatında şairlik yönüyle tanınan el-Yefuranî'yi şârihlik yönüyle tanıtmak ve şerh metodunu ana hatlarıyla ortaya koymaktır. Bu doğrultuda önce el-Yefuranî'nin hayatı ve ilmi kişiliği hakkında bilgi verilecek, ardından eserinde uyguladığı şerh metodu üzerinde durulacaktır.

I.II. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Muhammed b. Abdülhak el-Yefuranî'nin yaşadığı dönem, hayatı, hocaları, talebeleri, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilecektir. Bu doğrultuda tabakât ve terâcim eserlerinin yanı sıra el-Yefuranî'nin talebelerinin yazmış olduğu eserler de dikkate alınacaktır.

Birinci bölümde, eserin adı ve müellife nispeti tespit edilerek muhtevası, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde ise *el-İktidâb* özelinde el-Yefuranî'nin şerh metodu incelenecektir.

el-Yefuranî'nin şerh metodu dört yönden incelenecektir. “Rivayetlerin lafzına yönelik şerh metodu” başlığı altında kelimelerin okunuşlarının açıklanması, garîb lafızların izah edilmesi, metinlerin belâğat yönünden incelenmesi ve rivayet farklılıklarına değinilmesi konuları ele alınacaktır. “Rivayetlerin muhtevasına yönelik şerh metodu” başlığı altında rivayetlerin ayetlerle, hadislerle, şiirlerle şerh edilmesi, diğer şerhlerden alıntılar ve bâb başlıklarının şerh edilmesi hususları üzerinde durulacaktır. “el-Yefuranî'nin rivayetlerdeki fikhî hükümleri inceleme metodu” başlığı altında ise Mâliki, Hanefî ve Şafiî mezheplerinin görüşlerine yer vermesine dair bilgi verilecek, nihayet dördüncü başlıkta da ihtilafî hadislere yaklaşımı bir-iki örnek üzerinden incelenecektir.

el-İktidâb rivayetlerinin *Muvatta'* ve *Kütüb-i Sitte*'deki yerlerini tespit için şamile programından istifade edilmiştir. el-Yefuranî'nin şerh metodunu göstermek için verdiğimiz örnek rivayetlerin tam metni yazılıp geçtiği bâb ve hadis numarası belirtilecektir. Söz konusu rivayet *Kütüb-i Sitte*'de mevcut ise *Muvatta'*daki yerin peşinden *Kütüb-i Sitte*'de geçtiği yerlere dipnotta işaret edilecektir. Zikredilen ayetlerin sure isimleri ve numaraları dipnotta belirtilecek ve ayet mealleri için Diyanet İşleri Başkanlığı Meali esas alınacaktır.

I.III. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızın en önemli ve asıl kaynağı Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn tarafından tahkik edilen *el-İktidâb*'ın matbu nüshasıdır.

Muhammed b. Abdülhak el-Yefuranî'nin yaşadığı dönem hakkında verilen bilgilerde Nizamettin Parlak'ın *Ana Hatlarıyla Endülüs Tarihi*, Ali Osman Balcı'nın *Endülüs'te İslam Mezhepleri*, Yusuf Acar'ın *Endülüs Hadisçiliği ve İbn Abdilber* isimli eserlerinden istifade edilmiştir.

el-Yefuranî'nin hayatı, hocaları ve talebeleri hakkında verilen bilgilerde tabakât ve terâcim kitaplarından istifade edilmiş olup bazıları şunlardır:

- a) Dabbî (ö. 599/1203), *Buğyetü'l-mültemis fî târihi ricâli ehli'l-Endelüs*
- b) İbnü'l-Ebbâr (ö. 658/1260), *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*
- c) Merrâküşî (ö. 687/1288), *ez-Zeyl ve't tekmile li-kitabi'l-mevsûl ve's-sıla*
- d) Zehebî (ö. 748/1348), *Târîhu'l-islâm ve siyeru a'lami'n nübelâ'*
- e) Ziriklî (1893-1976), *el-A'lâm*

Ayrıca el-Yefuranî'in hayatıyla ilgili önemli bilgilere ulaştığımız bir eser de talebesi Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. er-Rua'ynî el-İşbilî'nin (ö. 666/1267) *Bernâmecü şuyûhi'r-Ru'ayni*'sidir.

Açıklama yapmanın faydalı olacağını düşündüğümüz kimi özel isimler, bölge ve yer adları, tarihi şahsiyetler hakkında dipnotlarda bilgi verilmiştir. Söz konusu dipnotlarda kaynak olarak Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi kullanılmıştır.

Muvatta' ve şerhleri hakkındaki bilgiler için Mustafa Macit Karagözlü'nün *Hadis Şerh Literatürü I*, Dr. Kenan Oral'ın *Muvatta' Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri* isimli eserlerden istifade edilmiştir.

el-Yefuranî'nin *el-İktidâb* adlı bu *Muvatta'* şerhinde daha önce yazılmış *Muvatta'* şerhlerinden faydalandığı görüldüğünden o şerhler de kaynaklarımız arasında yer almıştır. Söz konusu eserler çalışmamızda müstakil bir başlık altında incelendiği için burada ayrıca zikredilmemiştir.

II. MUHAMMED B. ABDÜLHAK EL-YEFURANÎ

Burada *el-İktidâb*'ın müellifi Muhammed b. Abdülhak el-Yefuranî hakkında bilgi verilecektir. Sırasıyla yaşadığı dönem, hayatı, hocaları ve talebeleri, ilmi kişiliği ve eserleri ele alınacaktır.

II.I. Yaşadığı Dönem

Muhammed b. Abdülhak el-Yefuranî (ö.625/1228) hicri altıncı asrın ilk çeyreğinden sonra ve hicri yedinci asrın ilk çeyreğinde yaşamış Mâliki âlimi olup hayatının büyük bölümünü Muvahhidler devrinde (1130-1269) Kuzey Afrika'da geçirmiştir.

Kuzey Afrika'daki Muvahhidler mezhebinin kurucusu Ebu Abdullah el-Mehdî Muhammed b. Tümert'tir (ö. 524/1130). İlim için önce Endülüs'e daha sonra doğu İslam beldelerine yolculuk yapan İbn Tümert, Murabıt sultanı Ali b. Yusuf b. Taşfin'e (ö. 500/1106) eleştiriler yöneltmiştir. Toplumda gördüğü hoş olmayan davranışların düzeltilmesini istemiş ancak Murabıtların başta olması sebebiyle yeni bir düzen kurulamayacağına kanaat getirerek yeni bir ıslah hareketi için taraftar toplamaya yönelmiştir.³ Onun halkın ve fakihlerin desteğiyle ıslah hareketi mücadelesini başlattığı bilinmektedir.

Muvahhidler devri, Kuzey Afrika'da dini referanslar ile ortaya çıkan muhalif hareketi ve Murabıtlar'dan devralınan iktidarı ifade etmektedir. Gerek Murabıtlar döneminde gerekse Muvahhidler devrinde halkın çoğunluğunun Mâliki mezhebini

³ Nizamettin Parlak, *Ana hatlarıyla Endülüs Tarihi* (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları,2023), 119.

benimsemesine rağmen Muvahhidler Eşarilik-Tasavvuf-Mutezile bileşimi bir hareket olarak değerlendirilmektedir.⁴ Muvahhidler kendilerinden önce bölgede egemen olan Murabıtlara muhalif olarak bazı radikal uygulamalar da gerçekleştirmişlerdir. Muvahhidlerin öne çıkan halifeleri Abdülmümin ve Mansur döneminde, Mâlikî mezhebine dair kimi eserlerin Kur'an ve sünnetin önüne geçtiği iddia edilerek bazı Mâlikî fûrû kitapları yakılmıştır. Takip eden halifeler devrinde ise bu tutumdan vazgeçildiği bilinmektedir. Muvahhid iktidarın son dönemlerinde de devlet desteği ile Mâlikî fûrû kitaplarına müracaat edilerek hüküm verme geleneği sürmüştür.⁵ Endülüs Mâlikîliği ile mücadele etmekle işe başlayan Muvahhidler, devrin fukahasının tepkisinden dolayı taviz vermek durumunda kalmış ve bölgede Endülüs Mâlikîliği'nin etkinliği devam etmiştir.

Sosyokültürel yapıdan bahsederken diğer mezheplerin etkinliğinden de kısaca söz etmek gerekir. Endülüs'te Hanefilik yoktur denilemez ancak yaygın bir mezhep olduğunu söylemek mümkün değildir. İbni Haldun (ö. 808/1406) bölgede Hanefiliğin yayılmamasını başlıca iki sebebe bağlar. İlk sebep doğuya yapılan ilmi seyahatlerin merkez olan Hicaz'a yapılması, dolayısıyla Hicaz'a gelen talebelerin Mâlikî ulemadan ders almasıdır. İkinci sebep ise Endülüs'ün etnik temelini bedeviliğin oluşturması, Iraklıların hadarî yapısının buna uymamasıdır.⁶

Diğer mezheplere nazaran Şâfîliğin bölgede daha yaygın olduğu görülür. Şâfî mezhebinin Endülüs'e girmesi hicri 3. asrın ortalarına tekabül eder. Bilhassa Sultan Muntasır dönemindeki müsamahakâr tutumun Şâfîliğin yayılması açısından olumlu sonuçlar doğurduğu düşünülmektedir. Ayrıca Şâfîlik temelli Zahiriliğin varlığının da Şâfîliğin Endülüs'teki mevcudiyeti için bir etken olduğu belirtilir.⁷

Görüldüğü üzere Endülüs'te Mâlikîlik en yaygın mezhep olup Hadis ilminde de İmam Mâlik ve *Muvatta*'ı öne çıkmaktadır. İbnü'l Faradî'nin (ö. 403/1013) ifadesiyle "Endülüs'ün tam bir hadis yurdu haline gelmesi ise Baki b. Mahled

⁴ Söz konusu dönemde Endülüs bölgesinde bu tür gelişmeler yaşanırken Şam Emevi Devleti ve Bağımsız Emevi devletinin ilk yıllarında ise Evzailik görüşünün hâkim olduğu bilinmektedir. Bk. Yusuf Acar, *Endülüs Hadisçiliği ve İbn Abdilber* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 49.

⁵ Ali Osman Balcı, *Endülüs'te İslam Mezhepleri* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 136-137.

⁶ Balcı, *Endülüs'te İslam Mezhepleri*, 107.

⁷ Balcı, *Endülüs'te İslam Mezhepleri*, 147.

(ö.276/889) ve Muhammed b. Vaddah (ö.287/900) sayesinde olmuştur.”⁸ Bu iki muhaddisin doğu İslam beldelerine yapmış olduğu ilmi seyahatler Endülüs’te Hadis ilminin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Onların öncülüğünde başlayıp devam eden hadis dersleri sayesinde yüzlerce hadis talebesi yetişmiştir.⁹

el-Yefuranî yukarıda özetlediğimiz Murabıtlar devrinden sonra iktidara gelen ve farklı fikri hareketlerin oluşmaya başladığı Muvahhidler döneminde yaşamıştır.

II.II. Hayatı

Kaynaklarda kimlik bilgisi Ebu Abdullah Muhammed b. Abdülhak b. Süleyman el-Kûmi¹⁰, el-Berberi, el-Mâlikî, et-Tilimsânî¹¹ şeklinde verilir. Künyesi Ebu Abdullah’tır¹². el-Yefuranî nisbesi, meşhur Berberi kabilesi Yefuran’a mensup olduğu içindir. Âlimlerin çoğu bu kabileyi Efuran ya da Yefuran diye zikreder.¹³ Söz konusu kabileden birçok âlim ve lider çıkmış olup onlar da Yefuranî nisbesi ile anılır.¹⁴ et-Tilimsânî nisbesi ise şu anda Cezayir sınırları içinde yer alan bir şehir adından gelmektedir.¹⁵ Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229) bu şehrin adını “bazılarının Tinimsan şeklinde (J harfi yerine ÷ harfiyle) telaffuz ettiğini söylemiştir.”¹⁶

⁸ İbnü’l-Faradî, Ebü’l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî el-Ezdî (ö. 403/1013), *Târîhu ulemâi’l-Endelüs*, nşr. Seyyid İzzet Attar (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1988), 2/18; Acar, *Endülüs Hadisçiliği ve İbn Abdilber*, 23.

⁹ Acar, *Endülüs Hadisçiliği ve İbn Abdilber*, 29.

¹⁰ Ebü Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefâyati’l-meşâhîr ve’l-â’lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’ruf (2003), 13/802.

¹¹ Ebü Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru â’lami’n nûbelâ*, thk. Şuayb Arnâvud (Müessesetü’r Risâle, 1985), 22/261; Salâhuddîn Halîl b. Aybeg b. Abdillâh Safedî, *el-Va’fi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvud et-Türk Mustafa (Beyrut; Darü İhya et-Türâs, 2000), 21/143.

¹² Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî, *et-Tekmile li-kitâbi’s-sıla*, thk. Abdüsselam el-Heras (Lübnan: Dârü’l Fikr, 1995), 2/195.

¹³ Muhammed B. Abdülhak El-Yefuranî, *Mükaddimetü’l-iktidâb fi garibi’l-Muvatta Ve i’râbihî ale’l-ebvâb*, 1/10.

¹⁴ Yefuranî, *Mükaddimetü’l-iktidâb*, 1/11.

¹⁵ Yefuranî, *Mükaddimetü’l-iktidâb*, 1/12.

Tilimsân, Cezayir’de bir şehir ismidir. Cezayir’in kuzeybatısında Fas sınırına yakın bölgede yer alır. “Cezayir’in idarî taksimatının oluşmasından çok önce Tilimsân, bugün Orta Mağrib denilen tarihî Mağrib-i Evsat’ta Murâbitlar’a baş şehirlik yapan çok önemli bir şehirdir.” Bk. Ahmed Kavas, “Tilimsân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/159-163.

¹⁶ Yakut el-Hamevî: Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229), Mu’cemü’l-büldân ve Mu’cemü’l-üdebâ’ adlı eserleriyle tanınan coğrafyacı, tarihçi, edip ve seyyah (Bk. Casim Avcı, “Yâkût el-Hamevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/288-291).

İbnü'l Ebbâr (ö.658/1260) el-Kûmî nisbesini Kuzey Afrika'da bir kabile adıyla ilişkilendirir.¹⁷ Bazı kaynaklarda geçen Nedrumî nisbesinin Kuzey Afrika'da Tâcer dağının yakınlarında ürünlerin ve meyvenin bol olduğu bereketli bir şehirden geldiği söylenmektedir.¹⁸ Babasının künyesi Ebu Muhammed, ismi Abdülhak'tır. Dedesinin ismi Süleyman'dır. Daha yukarıdaki dedelerinin ismi bilinmemektedir.¹⁹

el-Yefuranî, hicri 536 ya da 537 senesinde doğmuştur. Doğum yerinin Tilimsân olduğu düşünülmektedir. Çünkü ilmi hayatına orada başlamıştır.²⁰

Birden çok kaynakta Tilimsân şehrinden olduğu belirtilen el-Yefuranî'nin bu şehirde iki kez kadılık görevi yaptığı belirtilmiştir.²¹ el-Merrâküşi (ö. 703/1303), beldesinde iki kere kadılık yaptığını söyledikten sonra övülen bir kimse olduğunu, adaleti ve insafli tutumlarıyla bilindiğini söylemiştir.²² İlk kadılık görevini Endülüs'e yaptığı ilim seyahatinden önce, ikincisini de vefatına kadar mukim olduğu Tilimsân'a döndükten sonra yapmış olması muhtemeldir.²³ Yefuranî, hicri 625 veya 626 yılında Tilimsân'da vefat etmiştir.²⁴

II.III. Hocaları ve Talebeleri

el-Yefuranî'nin hocaları bahsinde zikredilen ilk isim olarak babası Abdülhak b. Süleyman dikkat çekmektedir. Ondan hadis, fıkıh, nahiv ve kıraat öğrendiği belirtilir.²⁵ Bu bilgidен hareketle denebilir ki el-Yefuranî ilimle meşgul olan bir aileye mensuptur. Babasının hicri 571 senesinde vefat ettiği bilinmektedir.

Hadis semâ ettiği, icazet aldığı ve ders halkalarına katıldığı hocaları şunlardır:

¹⁷ Yefuranî, *Mükaddimetü'l-iktidâb*, 1/14.

¹⁸ Yefuranî, *Mükaddimetü'l-iktidâb*, 1/13.

¹⁹ Yefuranî, *Mükaddimetü'l-iktidâb*, 1/9.

²⁰ Yefuranî, *Mükaddimetü'l-iktidâb*, 1/14.

²¹ Ziriklî, Hayreddin b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Fâris, *el-A'lâm*, (by. Darü'l-İlm li'l-melâyin, 2002), 6/186.

²² Merrâküşi, *ez-Zeyl ve't tekmile li kitabî el-mevsûlî ve's-sıla*, 5/212.

²³ Yefuranî, *Mükaddimetü'l-iktidâb*, 1/24.

²⁴ Zehebî, *Siyeru a'lami'n nübelâ*, 22/261; Merrâküşi, *ez-Zeyl ve't tekmile li kitabî el-mevsûlî ve's-sıla*, 5/212.

²⁵ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, 2/165; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefâyati'l-meşâhîr ve'l-â'lâm*, 45/236; Zehebî, *Siyeru a'lami'n nübelâ*, 22/261.

1. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî. İbn Hubeys olarak bilinir.²⁶ Vaktini ilimle değerlendiren İbn Hubeys, ricalü'l-hadis ve garîbu'l-hadis ilimlerinde söz sahibidir. Fakih, muhaddis ve dilbilimci olup Safer ayının on dördünde 584 senesinde vefat etmiştir.²⁷

2. Ebu Bekir b. Ced²⁸, Muhammed b. Abdullah b. Yahya. Aslen Niebla'lıdır.²⁹ Fıkıh ilminde ve Arap dilinde uzman olup 14 Şevval 586 senesinde doksan yaşında vefat etmiştir.³⁰

3. Ebu'l-Hasen b. Huzeyl³¹, Ali b. Muhammed b. Ali el-Belensî.³² Endülüs'ün şeyhu'l-kurrallarından olup Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim, Sünen-i Ebî Dâvud ve Muhtasaru Tuleytulî'yi³³ sema etmiştir. Vefat ettiğinde insanların tabutunu görmek için evlerinin damına çıktığı rivayet edilmektedir. 17 Recep 564'te vefat etmiştir.³⁴

4. Ebu'l-Kasım b. Beşkuvâl³⁵, Halef b. Abdilmelik b. Mesud el-Hazrecî el-Ensâri. Endülüslü tarihçi, hadis hafızı İbn Büşkuvâl birçok eser telif etmiştir. En meşhur kitabı *Kitâbü's-Sıla fî târihi e'immeti'l-Endelüs*'tür.³⁶ 8 Ramazan 578'de vefat eden İbn Beşkuvâl, Yahya b. Yahya el-Leysi'nin kabrinin yanına defnedilmiştir.³⁷

²⁶ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, 2/166.

²⁷ Dabbî, Ahmed b. Yahya, *Buğyetü'l-mültemis fî târihi ricâli ehli'l-Endelüs* (Kahire; Darü'l Kâtibi'l Arabî, 1967), 1/358.

²⁸ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, 2/166.

²⁹ İspanya'nın güneybatısında bulunan bir bölge.

³⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefâyati'l-meşâhir ve'l-â'lâm*, 12/822.

³¹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, 2/166.

³² Endülüs Arapları'nın Belensiye dedikleri şehir, milâttan önce 138 yılında Romalılar tarafından Valentia Edetanorum adıyla İspanya'nın doğusundaki Turia veya Guadalaviar (Vâdi'l-Ebyaz) nehri kıyısında askerî garnizon olarak kurulmuştur. Bk. İbrahim Harekât, "Belensiye", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, 5/ 404-405.

³³ *Muhtasaru Tuleytulî*, Ali b. İsa b. Ubeyd tarafından telif edilmiştir. Bu zat günümüzde Toledo adıyla bilinen tarihî bir şehir olan Tuleytula'dandır. Ebu'l-Hasan künyesi ile tanınır. Kurtuba'da, Ubeydullah b. Yahya, Said b. Osman ve Ahmed b. Halid gibi kişilerden hadisler rivayet etmiştir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Fıkıh âlimi olup meselelere dair bir muhtasar kaleme almıştır. Bu kitap hicri dördüncü asırda meşhur Mâlikî fikhî muhtasarlardan olup fıkıh literatürü için de önemli bir yere sahiptir. Bk. İbnü'l-Faradî, *Târihu ulemâi'l-Endelüs*, 1/357, Ebu'l-Hasan Ali b. İsa b. Ubeyd et-Tuleytulî, *Muhtasaru Tuleytulî*, thk. Muhammed Şâyip Şerîf (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2004) , 11.

³⁴ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 12/322.

³⁵ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, 2/166.

³⁶ Endülüs tarihçilerinden İbnü'l-Faradî'nin (ö. 403/1013) *Târihu 'ulemâ'i'l-Endelüs*'üne zeyil olarak kaleme alınmıştır.

³⁷ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 12/612.

5. Ebu Bekir b. Nümâre,³⁸ Muhammed b. Ahmed b. İmrân b. Abdirrahman b. Nümâre el-Hacerî. Meşhur cahiliye şairlerinden Evs b. Hacer et-Temîmî'nin (ö. 620 m.) soyundandır. Hicri 563 senesinin Şaban ayında vefat etmiştir.³⁹

6. Ebu'l-Hasan b. Ni'met,⁴⁰ Ali b. Abdullah b. Halef b. Muhammed el-Ensârî el-Endülüsî. Endülüs'ün Arap âlimlerinden olup hafız ve müfessirdir. Seksen yaşında hicri 567 senesinde vefat etmiştir.⁴¹

7. Ebu Abdullah el-Hadramî,⁴² Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Mâlikî. Kısa bir süre İskenderiye kadısı olarak görev yapmıştır. Hicri 589 senesinde vefat etmiştir.⁴³

8. Ebu Zeyd es-Süheylî,⁴⁴ Abdurrahman b. Abdullah el-Endülüsî. Birçok eseri olup en meşhuru *er-Ravzü'l-ünüf*'tür.⁴⁵ Hicri 581 yılında vefat etmiştir.⁴⁶

9. Ebu Talib et-Tenûhî.⁴⁷ el-Yefuranî'nin icazet aldığı hocalardandır. Hicri 578 senesinin Ramazan ayında vefat etmiştir.⁴⁸

10. Ebu'l-Hasen b. Huneyn, Ali b. Ahmed b. Ebu Bekr. Hicri 500 yılında hacca gitmiş, 569 senesinde vefat etmiştir.⁴⁹

³⁸ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, 2/166.

³⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/305.

⁴⁰ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, 2/166.

⁴¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/376; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/304.

⁴² İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, 2/166.

⁴³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/883. Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Hüsnu'l-muhâdara fî Tarihi Mısır ve Kahire*, thk. Muhammed Ebu'lfazl İbrahim (Mısır: Dar'ü İhyâü'l Kütübi'l Arabî, 1967), 1/454.

⁴⁴ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, 2/166.

⁴⁵ İbn Hişâm'ın *es-Sîre* isimli eserine yazılan dört şerh içerisinde en kapsamlı olanıdır. Bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/30-32.

⁴⁶ Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fî târihi ricâli ehli'l-Endelüs*, 1/367; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefâyati'l-meşâhîr ve'l-â'lâm*, 12/731.

⁴⁷ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, 2/166.

⁴⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/ 613.

⁴⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/411.

11. Ebu Tahir es-Silefî,⁵⁰ Ahmed b. Muhammed es-Silefî. Meşhur bir hadis âlimi olup hadis rivayeti açısından hüccet kabul edilmiştir. Hicri 576 senesinde vefat etmiştir.⁵¹

Kaynaklarda, el-Yefuranî'nin ilimle meşguliyetinin geniş bir coğrafyada ve muhtelif âlimlerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Yukarıda zikredilenler dışında; Ebu'l-Abbas el-Harrûbî, Ebu Abdullah b. Halil, Ebu'l-Hasen Nüce b. Yahya (ö. 591/1195), Ebu Abdullah b. Fehâr (ö.590/1194), Ebu'l-Abbas b. Medâ (ö. 592/1196), Ebu Bekir b. Rizk (ö. 560/1165), Ebu Bekir b. Hayr (ö. 575/1180), Ebu Tahir b. Avf (ö. 581/1186)⁵² gibi simalar istifade ettiği âlimler arasında sayılır. el- Yefuranî'nin ilim tahsili hayatı boyunca devam etmiştir. Mesela elli bir yaşında iken Ebu Ali İbnü'l-Harrâz en-Nahvî'den (ö. 552/1157) fıkıh, kıraat ve nahiv öğrenmiştir.⁵³

el-Yefuranî çeşitli ders halkaları kurmuş ve talebelerine icazet vermiştir.⁵⁴ Ondan ilim tahsil eden, icazet alan ve hadis sem'a eden talebelerinden başlıcaları şunlardır.⁵⁵

1. Ebu'l-Haccâc b. Muhammed b. Ali el-Esedî
2. Ebu Zekeriyyâ Yahya b. Ebu Bekr b. Ufûr
3. Ebu Abdullah b. Ebu Bekr el-Berrî
4. Ebu Abdullah Ali b. Hammâd
5. Ebu'l-Abbas el-Mevrûrî,
6. Ebu'l-Ayş Muhammed b. Abdurrahman el-Ensârî
7. Ebu'l-Hasan Ruaynî (Bernâmec⁵⁶ adlı eseriyle meşhur)⁵⁷

⁵⁰ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, 2/166.

⁵¹ Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut-Lübnan: Darü'l-Maarif li't-Tıbâa ve en-Neşr, 1963), 1/155.

⁵² İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*, 2/166.

⁵³ Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefâyati'l-Meşâhîr ve'l-Â'lâm*, 45/236.

⁵⁴ Yefuranî, *Mükaddimetü'l-İktidâb*, 1/25.

⁵⁵ Merrâküşi, *ez-Zeyl ve't tekmile*, 5/209.

⁵⁶ Bernâmec, âlimlerin hocaları ile onlardan okudukları kitapların adını alfabetik olarak kaydettikleri eserlerin ortak adıdır.

⁵⁷ Ruaynî Bernâmec'inde hocalarını ve rivayetlerini zikretmenin yanında onları meşhur oldukları ilim dallarına göre gruplandırır ve uzmanlık alanlarına işaret eder (Bk. Abdülaziz el-Ehvânî, *Endülüs'teki Ulema Bernameçleri'ne Dair Kitaplar*, çev. Mehmet Sait Toprak, İzmir: DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 20, ss.215, 2014).

II.IV. İlmî Kişiliği ve Eserleri

Muhammed b. Abdülhak el-Yefuranî hem seçkin kimseler hem de halk tarafından saygıya mazhar olmuş bir âlimdir. Bilhassa ilim tahsilini tamamladıktan sonra ulema içinde güzel bir şöhrete sahip olmuştur. Zehebî (ö. 748/1348) onun faziletli (erdemli) biri olduğunu, çok sayıda telifi bulunduğunu söyleyip bunların sayısının seksenden fazla olduğunu belirtmiştir.⁵⁸ Ayrıca Endülüs halkı tarafından sevilen, itibar gören bir kimse olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹ İbnü'l-Ebbâr da hal tercümesinin övgü dolu olduğunu, Fıkıh ve Kelam ilmiyle uğraştığını, hadisleri ve rivayetleri hususunda itinalı olduğunu dile getirmiştir.⁶⁰

el-Yefuranî ilim öğrenme hususunda çok isteklidir. Kendi beldesinde veya kendi beldesi dışında ilim öğrenmek için çok gayret göstermiştir. İbnü'z-Zübeyr *Sılatü's-Sıla*'sında⁶¹ “Tilimsan ehlinin saygın kişilerinden, zabt ehlinde olup önde gelen isimlerden ve itibar sahibi kimselerden ve yöneticilere yakın biri olduğunu, fasih bir lisanı olup akıcı (beliğ) bir konuşma üslubu olduğunu, aynı zamanda kâtip ve şair olduğunu” ifade etmiştir.⁶²

Birçok âlim el-Yefuranî'den övgüyle bahsetmektedir. Mesela Abdülmelik el-Merrâkküşî onun hakkında şöyle der: “Hadis ravisi, fakih, hafız, hatip, birçok ilim dalında yetenekliydi, kitabeti mükemmeldi, el yazısı güzeldi, iyi karakterli ve terbiyeli, hoş görünüşlü, zarif giyimli, hali vakti yerinde, etkili, şöhreti ve malıyla faydalı, misafirperver, ülkesinde ve başka yerlerde tanınmış-saygın, valiler, komutanlar ve

⁵⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 13/802.

⁵⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 45/171.

⁶⁰ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, 2/166.

⁶¹ İbn Beşkuvâl'in (ö. 578/1183) *Kitâbü's-sıla fî târihi eimmeti'l-Endelüs* isimli eseri üzerine yapılmış bir zeyl çalışmasıdır.

⁶² İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhîm el-Gırnâtî (ö. 708/1308), *Sılatü's-sıla (ez-Zeyl 'ale's-Sıla li'bn Beşkuvâl)*, thk. Şerif Ebu'l A'lâ el- A'devî (Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1429/2008) , 3/12.

sultanlar nezdinde itibar sahibiydi.”⁶³ Talebelerinden Ruaynî de: “Beldesinde ilmini yaymak için çabalayan, şan-şöhret sahibi biriydi” demiştir.⁶⁴

Çok yönlü bir âlim olan el-Yefuranî'nin hadis ilminin dışında fıkıh ve kelam ilmiyle de meşgul olduğu kaynaklarda belirtilmiştir.⁶⁵ Hakkında verilen bir bilgi de nadide eserler koleksiyonu sahibi olduğudur.⁶⁶ İbnü'l-Ebbâr onun “divanlardan, resmi kayıt ve risalelerden koleksiyon topladığını” belirtmiş, peşinden *el-İktidâb* da dâhil olmak üzere edebî eserler yazdığını söylemiştir.⁶⁷

el-Yefuranî hakkında söylenen bu övgü dolu sözler onun hem ilim alanında hem de toplum nezdinde kendi devrinde ve kendinden sonra saygın ve faziletli biri olduğunu göstermektedir. Talebeleri ondan ilim öğrenmiş, eserlerini ve şiirlerini sonraki nesillere aktarmıştır. Kaynaklarda çok sayıda eseri olduğundan bahsedilir. Mesela Merrâkküşî “birçok eseri var” demiştir.⁶⁸ Zehebî de çok sayıda eseri olduğunu belirtmiştir.⁶⁹ Yirmiye yakın eserinin üç bin sayfaya baliğ olduğu söylenir.⁷⁰ Bununla birlikte tabakat ve teracim kaynaklarında sadece öne çıkan şu üç eseri anılır:

1. *el-Muhtar fi'l-cem'i beyne'l-Müntekâ ve'l-İstizkâr*.⁷¹ el-Yefuranî, *el-İktidâb*'ta bu eseri *el-Muhtaru'l-cami' beyne'l müntekâ ve'l-istizkâr* olarak zikretmiştir. Yaklaşık yirmi büyük cilt ve üç bin varak hacmindeki bu kitapta el-Bâcî (ö. 474/1081)'nin *el-Müntekâ*'sı ile İbn Abdilber (ö. 463/1071)'in *el-İstizkâr*'ını bir araya getirmiş, tamamlanmasını uygun gördüğü yerleri tamamlamış ve istidraklerde bulunmuştur. Belirttiğine göre, daha önce İbn Zerkûn *el-Envâr* adını verdiği eserinde mezkûr iki kitabı bir araya getirmiştir. Yefuranî işte bu eserde tamamlanması gereken

⁶³ Merrâkküşî, *ez-Zeyl ve't Tekmile*, 5/209-212.

⁶⁴ Ebu'l-Hasan, Ali b. Muhammed er-Ruaynî el-İşbilî (ö.666), *Bernâmecü Şuyûhi'r-Ruaynî*, thk. İbrahim Sebbuh (Şam: İhyaü't-Türâs, 1962), 169.

⁶⁵ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, 2/166.

⁶⁶ Merrâkküşî, *ez-Zeyl ve't tekmile*, 5/209.

⁶⁷ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, 2/166.

⁶⁸ Merrâkküşî, *ez-Zeyl ve't tekmile*, 5/210.

⁶⁹ Zehebî, *Siyeru a'lami'n nübelâ*, 22 /261.

⁷⁰ Merrâkküşî, *ez-Zeyl ve't tekmile*, 5/210.

⁷¹ Hayreddin ez-Ziriklî, *el-a'lâm*, 6/188.

yerleri tamamlamış, istidrak yapılması gereken yerlere istidrak yapmış ve tembihte bulunulması icap eden yerlerde tembihte bulunmuştur.⁷²

Zehebî, on cilt olduğunu belirtir.⁷³ Karaviyyîn⁷⁴ kütüphanesinde el yazması cüzleri bulunmaktadır.⁷⁵ Bu cüzlerin 193 sayfalık pdf dosyası mevcuttur.

2. *el-İktidâb fi garîbi 'l-Muvatta' ve i'râbihi ale'l-ebvâb*. Çalışmamızın konusu olan bu eser hakkında ayrıntılı bilgi ikinci bölümde verilecektir. Müellif şöyle der: “Bu eserimde, *el-Muhtaru 'l-câmi* ‘ ... adlı kitapta yer alan *Muvatta*’ın garib kelimeleri ve özellikle irab bilgilerini özetlemeye karar verdim; böylece öğrencisi için bir ölçü, isteyen için bir özet olsun. Kitabın bölümlerine göre kısımlar halinde düzenleyip الاقتضاب (özetleme, kısaltma) adı ile sunuyorum.”⁷⁶ el-Yefuranî, *el-İktidâb*’taki bilgileri büyük eseri *el-Muhtaru 'l-câmi*’den kısaltarak almış ve *et-Temhîd* gibi kaynaklardan bazı ilaveler yapmıştır.

3. *el-İknâ' fi keyfiyyeti 'l-ismâ'*. Tek cilttir. Ruaynî, Yefuranî’nin bu *Bernâmec*’inden bahsederken “onun bu eserinde görüştüğü kimselerden, sema ve kıraat yoluyla elde ettiklerini, Endülüslü ve doğudan âlimlerden aldıklarını zikrettiğini, babasından ve Ebu Ali Hasan b. Abdullah el-Kaysî, İbnü'l-Cedd, İbnü'l-Hüzeyl, İbnü'n-Ni'met, İbn Beşküvâl gibi birçok hocasından aldıklarını aktardığını” söylemiştir.⁷⁷ Bu eseri vefatına yakın bir zamanda telif etmiştir. Dolayısıyla bundan sonra başka eser telif edip etmediği ya da bu eseri tamamlayıp tamamlayamadığı bilinmemektedir. Eserin yazma veya matbu nüsha bilgisine ulaşılamamıştır.

⁷² Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't tekmile*, 5/210, dn. 1.

⁷³ Zehebî, *Siyeru A'lami'n Nübelâ*, 22/261.

⁷⁴ Karaviyyîn, Fas şehrinde bulunan Mağrib’in en meşhur cami ve külliyelerinden biridir. İnşasından itibaren ilmî hayatın inkişafına kaynaklık eden bir eğitim ve kültür merkezi olmuştur. Karaviyyin medresesinin dünyanın en eski üniversitesi olduğu söylenir. Bu medresede daha çok Mâlîki mezhebi ağırlıklı eğitimler verilmiştir. Caminin külliyesinde yer alan Karaviyyîn Kütüphanesi ayrı bir önem taşımaktadır. Karaviyyîn Camii’nin yapılmasıyla birlikte mushaf ve bazı hadis kitapları özel bir bölümde yer alıyordu, ayrıca saray, medrese kütüphaneleri ve özel şahıslara ait kütüphaneler de vardı. Yazma eserler açısından dünyanın en zengin kütüphanesidir (Bk. Abdülhâdî et-Tâzî, “Karaviyyîn Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/479-480).

⁷⁵ Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't Tekmile*, 5/210.

⁷⁶ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/3.

⁷⁷ Ruaynî, *Bernâmecü Şuyûhi 'r-Ruaynî*, 169.

Merakküşî, el-Yefuranî'nin bunların dışında kendi hattıyla çok sayıda eseri olduğunu söyler.⁷⁸ Onların tam sayısı bilinmese de çoğunun ismi zikredilir. Bazılarını bizzat Yefuranî *Bernâmecin*'de zikreder.⁷⁹ Ancak türleri hakkında bilgi verilmediğini dile getiren Ruaynî, bu nedenle söz konusu eserlerin telif edilmesindeki maksadın ne olduğunun anlaşılamadığını ifade eder.⁸⁰

Merrâküşî'nin, el-Yefuranî'niye nispet ederek isimlerini zikrettiği eserleri şunlardır:⁸¹

1. *el-Faysalü 'l-câzim fî fazileti 'l-İlm ve 'l-âlim*. İlimlerin mertebeleri alanında olup isminden de anlaşıldığı üzere konusu ilim ve âlimin faziletidir. Tek cilttir.
2. *Lübâbü 'l-i 'râb* (büyük bir cilttir)
3. *Furkânü 'l-furkân ve mîzânü 'l-Kur 'ân* (tek cilttir)
4. *Akâdetü 'lyeti 'l-halk ve zübdetü ma 'rifeti 'l-Hak el-maznûn bihâ alâ gayri ehli 's-sıdk* (tek cilttir)
5. *Garîbü 'ş-Şihâb* (tek cilttir)
6. *İkmâlü 'l-leâlî ale 'l-emâlî* (iki büyük cilttir)
7. *Muhtâru 'l-muhtâr beyne yedey muhtasarı kitâbi 'l-Buhâri* (büyük bir cilttir)
8. *Mîzânü 'l-amel* (büyük bir cilttir)
9. *İrşâdü 'l-müsterşid ve buğyetü 'l-mürîdi 'l-mustabsiri 'l-müctehid* (küçük bir cilttir)
10. *el-Îmâ ' ilâ necâti 'l-mezîd* (Mürîd?) (tek cilttir)
11. *el-Ecvibetü 'l-muharrara ale 'l-mesâili 'l-muğayyara* (tek cilttir)
12. *et-Tesellî ani 'r-reziyye ve 't-tahallî bi 'r-rızâ bi-kadâi bâri 'l-beriyye* (tek cilttir)
13. *Mecmû ' şî 'rî* (tek cilttir). Öğüt hususunda bazı şiirleri ihtiva eder.

⁷⁸ Merrâküşî, *ez-Zeyl ve 't Tekmile*, 5/209.

⁷⁹ Merrâküşî, *ez-Zeyl ve 't Tekmile*, 5/210.

⁸⁰ Ruaynî, *Bernâmecü Şuyûhi 'r-Ruaynî*, 170.

⁸¹ Merrâküşî, *ez-Zeyl ve 't Tekmile*, 5/210-211.

14. *et-Tezkira li'n-nevâdiri'l-mütehayyera* (üç büyük cilde yakın yazmış ama tamamlayamamıştır)

15. *Hudûdü envâi'l-hükmi's-şer'î* (tek cilttir)

16. *Mustasfa'l-mustasfâ* (başlanmış ama tamamlanamamış)

17. *Faslu'l-makâl fi menâkili ahvâli gazvi ehli'l-ilhâd ve'd-dalâl* (ilâ Tuleytula keza) (Tek ciltlik bu kitabın hicri 592 yılında Mansur'un Tuleytula'yı fethetmesi ile ilgili olabileceği düşünülmektedir.)

18. *en-Nübzeti'l-müs'ide ve'l-lamhatü'l-mus'ide* (tek cilttir)

19. *Nefsetü zi'd-darrâ' ve maslâtühü bi-risâi'l-âbâ'el-ebnâ'* (büyük bir cilttir)

20. *en-Nüketü'l-muharrara ve'l-fusûlu'l-muhabbara* (tek cilttir)
Tenzihin hakikati ve teşbihin nefyi konusundadır.

21. *Cüz' min şî'rî müntehal* (seçkin şiirlerimden bir cüz)

İsimleri bilinen bu eserlerin içerikleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Adlarından bazı çıkarımlar yapmak mümkün olsa da muhtevalarına dair kesin belirlemeler yapmak zordur. Ayrıca yazma veya matbu nüshalarına dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-İKTİDÂB FÎ GARÎBÎ'L-MUVATTA' VE İ'RÂBÎHÎ ALE'L-EBVÂB

Bu bölümde *el-İktidâb* hakkında bilgi verilecektir. Sırasıyla eserin adı ve müellife nispeti, muhteva ve metodu ile kaynakları üzerinde durulacaktır.

1.1. Eserin Adı ve Müellife Nispeti

el-İktidâb Muhammed b. Abdülhak el-Yefuranî'nin İmam Mâlik'in *Muvatta'*ına yazmış olduğu şerh olup müellifin telifleri içinde en meşhur eserlerdendir. el-Merakküşî,⁸² İbnü'l-Ebbâr,⁸³ Zehebî⁸⁴ gibi alimler *el-İktidâb*'ı el-Yefuranî'ye nispetle zikretmektedir.

el-Mürakkişî *el-İktidâb* adının verilme sebebini *el-Muhtâru'l-câmi' beyne'l-Müntekâ ve'l-İstizkâr*'ın özeti olmasından kaynaklandığını belirtmiş ve onun *el-İstizkar* ile diğer kitapların zeyli olduğunu söylemiştir.⁸⁵ Bizim tespitimize göre de müellif *el-İktidâb*'ın birçok yerinde *el-Kebîr* dediği *el-Muhtaru'l-cami'*ine atıfta bulunmaktadır. Örneğin, “Güneş tutulması namazının kılınış şekli” babında geçen “ويكفرن العشير” ifadesini izah ederken -yine kendi eseri olan- “*el-Kebîr*’de (büyük kitap) bunun tevili vardır” cümlesini kullanmıştır.⁸⁶ “Meyve ve ziraat ürünlerinin afet sebebiyle yok olması” babında “الجائحة” kelimesini izah ederken “daha fazla bilgi *el-Kebîr*’de mevcuttur” ifadesini kullanır.⁸⁷ Tespitimize göre, *el-İktidâb*’da altısı birinci ciltte, yirmi biri ikinci ciltte olmak üzere yirmi yedi defa *el-Kebîr*’e atıf vardır.

1.2. Yazma ve Matbu Nüshası

el-İktidâb'ın İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye Üniversitesi'ndeki nüshasından başka bir nüshası bulunamamıştır. Bu nüshada eserin ismi *el-İktidâb fî Şerhi'l-garibi'l-Muvatta' ve i'râbihi ale'l-ebvâb*, müellifinin adı da “Şeyh, fakih, âlim, Ebu Abdullah Muhammed b. el-Fakîh el-Hâc ez-Zâhid Ebu Muhammed Abdülhak b.

⁸² Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't Tekmile li Kitabî el-Mevsûli ve's-Sıla*, 5/210.

⁸³ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*, 2/166.

⁸⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefâyati'l-Meşâhîr ve'l-Â'lâm*, 13/802.

⁸⁵ Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't Tekmile li Kitabî el-Mevsûli ve's-Sıla*, 5/210.

⁸⁶ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/215.

⁸⁷ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/180.

Süleyman” olarak kaydedilmiştir. Nüsha tam olup genel olarak iyi durumdadır. Düzgün ve okunaklı bir hat ile yazılmıştır.⁸⁸

1.3. Muhteva ve Metodu

el-Yefuranî, *Muvatta*’ın tertibine uygun şekilde herhangi bir kitap adını ve bab başlığını hafzetmeden rivayetleri *Muvatta*’daki sırasına göre şerh etmiştir. Ancak rivayetlerin hepsini şerh etmemiştir. *Muvatta*’ın Yahya b. Yahya el-Leysî (ö.234/849) rivayetinin bab tertibini esas almıştır.

İsminde geçtiği gibi *ale’l-ebvâb* yani bablara/konulara göre düzenlenmiştir. Bu yöntem aynı zamanda iki selefi İbn Habîb (ö. 238/853) ve el-Vakkâşî’nin yöntemidir. *el-Kebîr* diye isimlendirdiği *Muhtârü’l-câmî beyne’l-müntekâ ve’l-istizkâr*’da da aynı tertibi uygulamasından eserlerinde bu yöntemi benimsediği anlaşılmaktadır.⁸⁹ Bab adını verdikten sonra şerh ettiği hadisin metninin tamamını zikretmez. Bab başlığı altında zaman zaman bab başlığının şerhini de yapmıştır. Garib lafızların şerhinde sadece açıkladığı kelimeyi zikreder. Bazen ilgili hadisin metninden bir cümle verip onu açıkladığı da olur.

“Bilhassa muhaddislerin çok önem verdiği isnad sistemi Müslümanlara has bir meziyet olarak kabul edilir. Nakil yoluyla gelen her ilimde isnat ilk şarttır. Hadisler, sahâbe ve tabiûn sözleri ve içtihatları isnâd sistemi sayesinde imkân dâhilinde sonraki nesillere ulaşmıştır.”⁹⁰ Ancak el-Yefuranî hadisleri şerh ederken hadis metnini ve ravi zincirini tam olarak yazmaz. Bazı istisnai durumlarda yalnızca hadisi rivayet eden sahabiye belirttiği görülmektedir.

Şerh ettiği hadisin numarasını bab başlığının altında zikretmiştir. Aynı bab başlığı altındaki farklı hadislerde geçen ortak kelimeleri hadis numaralarını zikrederek aynı yerde şerh etmiştir. “Ölünün kefeni nasıl olmalıdır” babında geçen “سحولية”

⁸⁸ Yefuranî, Muhammed B. Abdülhak (ö. 625/ 1127). “Mükaddime” *El-iktidâb fî garîbi’l-Muvatta’ ve irâbihî ale’l-ebvâb*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Riyad: Mektebetü’l Ubeykân, 1421/2001).1/39.

⁸⁹ Yefuranî, “*Mükaddimetü’l-İktidâb*”,1/32.

⁹⁰ Mehmet Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018), 40.

(pamuktan dokunmuş) kelimesinin şerhinde görüldüğü gibi hadis numaralarını vermiş rivayetleri tekrar etmemiştir.⁹¹

Farklı lafızların izahını ve irabını yaparken Muvatta'ın farklı rivayetlerini karşılaştırmış, onlar arasındaki farklılığa değinmiştir. Daha çok hocası Ebu Ali Hasan b. Abdullah el-Harrâzî el-Kaysî'den okuduğu nüshaya atıfta bulunmuştur.⁹² Öte yandan Muvatta'ın bulabildiği bütün nüshalarına baktığını belirtmiştir.⁹³

Rivayetin tamamını değil, şerh edilecek kelimenin geçtiği kısmını vermekle iktifa eder. El-Yefuranî'nin şerh metodunun hadislerin Arap dili ve edebiyatı açısından izah edilmesinden ibaret olduğu söylenebilir. Bununla birlikte kimi rivayetlerde onlardan çıkan hükümlere ve mezheplerin görüşlerine de yer verir.

el-Yefuranî çoğu yerde hocası Ebu Ali Hasan b. Abdullah el-Kaysî el-Harrâzî'yi (ö.552/1157) zikreder. Bunu genellikle paragrafa “Şeyh şöyle dedi” ifadesiyle başlayarak yapar. Örneğin “Kişiyi namazında meşgul eden şeyler” babında قال الشيخ ifadesiyle başlayarak Ebu Ali'nin sözlerini nakletmiştir.⁹⁴

el-Yefuranî'nin, hadisleri şerh ederken kullandığı yöntemlerden biri de konu hakkındaki farklı görüşleri ve o görüşlerin delillerini zikretmesidir. Bunu bazen belirli bir âlim veya bir mezhep adı belirterek (Mâlikiler, Şafiiler ...) kimi zaman da “bazıları, bazı dil bilimciler, bazı müfessirler” gibi ifadelerle aktarır.

el-İktidâb'ın muhtevasına ve şerh metoduna ilişkin zikredilen bu hususlar çalışmamızın ikinci bölümünde incelenecek örneklerle daha iyi ortaya konacaktır.

⁹¹ Yefuranî, Muhammed B. Abdülhak (ö. 625/ 1127), *el-İktidâb fi garîbi'l-Muvatta' ve irâbihî ale'l-ebvâb*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn (Riyad: Mektebetü'l Ubeykân, 1421/2001)1/249.

⁹² Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/125, 332; 2/242, 249,439.

⁹³ Yefuranî, *el-İktidâb*,1/314.

⁹⁴ Yefuranî, *el-İktidâb*,1/125.

1.4. el-İktidâb'ın Kaynakları

el-İktidâb'da temel hadis eserleri, *Muvatta* şerhleri, garibü'l-hadis eserleri, tefsirler, sözlükler, Arap dili ve edebiyatına dair eserler olmak üzere çok sayıda kaynak kullanıldığı görülmektedir.

Nahiv âlimi olan el-Yefuranî, kelimelerin okunuşu ve belaği-lugavi açıdan şerhi üzerinde yoğun olarak durmuş ve bu tür değerlendirmelerinde Arap dili ve edebiyatına ait divan ve dil bilgisi kitaplarından çokça istifade etmiştir. *Muvatta*'da az bilinen kelimelerin şerhinde de garibü'l-hadis eserlerinden yararlanmışır. *el-İktidâb*'ın temel kaynaklarından biri de sözlüklerdir. Bilhassa fiillerin ıstılahi manalarını tespit, garib lafızların manasının delillendirilmesinde önemli büyük sözlüklerden istifade edilmiştir.

Aşağıda el-Yefuranî'nin *el-İktidâb*'da kullandığı kaynaklar kategorilere ayrılarak “*Muvatta* nüshaları” “hadis eserleri” “*Muvatta* şerhleri” “garibü'l-hadis eserleri” “tefsirler” “sözlükler” “Arap dili ve edebiyatına dair eserler” ve “diğer eserler” başlıkları altında sıralanacaktır.

1.4.1. Muvatta Nüshaları

el-Yefuranî *el-İktidâb*'ta *Muvatta*'yı kırk üç yerde zikretmiştir.⁹⁵ Rivayetlerin şerhinde farklı *Muvatta* nüshalarına atıfta bulunmuştur. Atıfta bulunduğu *Muvatta* nüshası ravileri şunlardır:

a. Abdurrahman b. Kâsım (ö. 191/806)

el-Yefuranî, İbn Kâsım'ı dokuz yerde zikretmiştir.⁹⁶ Bunlardan biri “عيادة المريض والطيرة” (Hasta ziyareti ve uğursuzluk inancı) babında geçmektedir.

⁹⁵ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 28, 103, 121, 125, 160, 197, 216, 252, 258, 289, 314, 327, 328, 332, 336,396, 415, 416, 462, 466; 2/ 12, 71, 103, 115, 117, 182, 190, 206, 212, 220, 238, 242, 249, 256, 262, 306, 320, 370, 376, 395, 472, 492, 534.

⁹⁶ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 74, 169, 310; 2/ 283, 303, 413, 446, 487, 539.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَسْحَجِ، عَنْ أَبِي عَطِيَّةَ الْأَنْجَعِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا عَدْوَى، وَلَا هَامَ، وَلَا صَفَرَ، وَلَا يَحْلُ الْمُمْرِضُ عَلَى الْمَصِحِّ، وَلَا يَحْلُلُ الْمَصِحُّ حَيْثُ شَاءَ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا ذَلِكَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّهُ أَدَى.

Ebû/İbn? Atıyye'den (r.a.) rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *“Hastalık bulaşıcı değildir. Baykuş uğursuzluğu yoktur. (Muharrem ayı uzatıldığı için) Safer ayı haram ay olmaz (ya da aç kalındığında karında yılan olmaz)”*⁹⁷. *Hastalıklı hayvanların sağlam hayvanların arasına karıştırılması doğru olmaz. Sağlam hayvanlar ise istediği yerde dolaşıp otlayabilir.”* Ashab: Neden böyle oluyor Ey Allah'ın Rasûlü diye sorduklarında Rasûlullah (s.a.v.) *“Hasta hayvanları sağlamlarına karıştırmak onlara zarar verir”* buyurmuştur.⁹⁸

el-Yefuranî rivayette geçen *الصفرة* kelimesini şerh ederken bu konuda farklı görüşlerin olduğunu ifade etmiştir. Ebû Ubeyd'in *الصفرة* kelimesi hakkındaki iki farklı görüşünü aktarmıştır. Birinci görüş olarak, onun enfeksiyona sebep olan hem insanlarda hem de hayvanlarda bulunan bir canlı olduğu ve Araplarda uyuz hastalığından daha bulaşıcı olduğudur.⁹⁹ İkinci görüş ise “Denir ki Cahili Arapları Muharrem ayının haramlığını Safer ayına ertelemişlerdir (kaydırmışlardır).¹⁰⁰ el-Yefuranî bu görüşün sonunda “İbn Kâsım bunu İmam Mâlik'ten aktarmıştır” der.¹⁰¹ Böylece el-Yefuranî Ebû Ubeyd'in ikinci görüşünü İbn Kâsım ile kuvvetlendirmiştir.

b. Abdullah b. Vehb (ö. 197/813)

⁹⁷ Rivayetin bu kısmı iki şekilde de anlaşılmaktadır.

⁹⁸ Malik b. Enes (ö. 179/795), *Muvatta*, thk. Muhammed Fevâid Abdülbâkî (Beyrut: Dârü İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, 1406/1985), “Ayn”, 18.

⁹⁹ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838), *Garîbü'l-hadîs*, thk. Hüseyin Muhammed Muhammed Şerîf (Kahire: el-Metâbii'l-Emîriyye, 1984/1404, 1/150.

¹⁰⁰ Ebû Ubeyd el-Kâsım, *Garîbü'l-hadîs*, 1/151. Ayların kaydırılması, Araplar'ın zamanla haram ayların yerlerini değiştirmek veya haccın sabit bir mevsimde yapılmasını sağlamak amacıyla başvurdukları bir uygulamadır. Bu nesîe olarak isimlendirilmiştir. Bazı âlimler nesîin “bir ayın haramlığının başka bir aya ertelenmesi” mânasına geldiğini, bazıları ise haramlığı ertelenen veya aynı maksatla araya ilâve edilen ayın adı olduğunu söylemiştir. Kelime genel olarak haram aylarda savaşa izin verebilmek ve hac mevsimini sabitlemek için “kamerî takvimi şemsî takvime dönüştürüp ikisini eşitlemek” ve “bu işlem sırasında eklenen ay veya gün sayısı” anlamlarında kullanılmıştır. Bk. Mustafa Fayda, “Nesî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32 / 578-579.

¹⁰¹ Yefuranî, *El-İktidâb*, 2/487.

el-Yefuranî, *el-İktidâb*'ta İbn Vehb'i sıkça zikretmiştir.¹⁰² Bunlardan biri “السلفة” (Ticaret mallarında selem) babında geçmektedir.

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ وَرَجُلًا يَسْأَلُهُ عَنْ رَجُلٍ سَلَفَ فِي سَبَائِبَ فَأَرَادَ بَيْعَهَا قَبْلَ أَنْ يَقْبِضَهَا؟ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «تِلْكَ الْوَرَقُ بِالْوَرَقِ وَكَرَّةَ ذَلِكَ.

Bir adam Abdullah b. Abbâs'a (r.a.) “Selem yoluyla kumaş satın alan kimse, teslim almada önce onu satmak istese hükmü nedir?” diye sordu. İbn Abbâs ona: “Bu gümüşü gümüş karşılığında satmak gibidir” diyerek bu tarz alışverişi hoş görmedi.¹⁰³

el-Yefuranî rivayetdeki “السبائب” kelimesini açıklarken bu kelimenin anlamı hakkında Mâlikiler arasında ihtilaf olduğunu söylemiştir. Ardından bu konudaki görüşleri aktarmıştır. “İbn Vehb'den rivayet edildiğine göre o sarıktır. İbn Bükeyr'den rivayete göre başörtüsüdür, İbn Vaddâh'tan – Ebu Ömer bunu Mâlik'e nispet etmiştir-rivayete göre Yemen'den gelen elbiselerdir (yemen tarzı elbiseler), Ebu Ömer İbn Abdilber ise keten ve diğer kumaşlar anlamında olduğunu söylemiştir. Tekil halinin ise “سببية” olduğu söylenmiştir.”¹⁰⁴ Bu örnekte olduğu gibi el-Yefuranî garîb kelime izahlarında Mâliki ulemanın farklı görüşlerine yer vermiştir. Bunlardan biri de İbn Vehb'dir. el-Yefuranî, İbn Vehb alıntılarını genelde hadislerdeki garib kelimelerin izahında kullanmıştır.

c. Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/836)

el-Yefuranî, Ka'nebî'yi dokuz yerde zikretmiştir.¹⁰⁵ Örnek olarak, “جامع ما جاء” (Kader ehli ile ilgili rivayetler) babında geçen dokuz numaralı rivayetin şerhini gösterebiliriz.

وَحَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّهُ كَانَ يُقَالُ: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ كَمَا يَنْبَغِي، الَّذِي لَا يَعْجَلُ شَيْءٌ أَنَّهُ وَقَدَّرَهُ، حَسْبِيَ اللَّهُ وَكَفَى، سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ دَعَا، لَيْسَ وَرَاءَ اللَّهِ مَرْمَى.

¹⁰² Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 54, 72, 154, 169, 258, 310, 373, 433; 2/ 114, 156, 164, 191, 215, 295, 296, 297, 298, 303, 413, 481, 522.

¹⁰³ Muvatta, “Buyu”, 70.

¹⁰⁴ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/215.

¹⁰⁵ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/168, 169, 258, 406; 2/ 434, 477, 495, 525, 536.

Mâlik’e ulaşan habere göre (önceden beri) şöyle denirdi: “Her şeyi gerektiği şekilde yaratan, hiçbir şey takdir edip tayin ettiği vakti geçmeyen Allah’a hamd olsun. Allah bana yeter, kâfi gelir. Allah dua edeni iştir. Allah’tan başka yönelinecek bir makam yoktur.”¹⁰⁶

el-Yefuranî “لا يعجل شيء آناه وقدره” (hiçbir şey belirlediği zamanı geçmez) ifadesini açıklarken bazı nüshalarda “لا يعجل شيئاً” şeklinde geçtiğini, “أناهُ” kelimesinin Ka’nebî nüshasında hemzenin fethalı ve med ile “آناه” şeklinde ve mazi fiil olarak geçtiğini ifade etmiştir. “يعجل” fiilinde fail olan zamirin de Allah Tealâ’yı ifade ettiğini söylemiştir. Bu rivayetteki mananın; “Allah’u Tealâ şeylere vakitler tayin etmiştir; o şeylerden hiçbirini zamanından önce gerçekleştirmez ve zamanından sonra da geri bırakmaz” olduğunu ifade etmiştir. Sonra “لا يعجل شيء” kelimesinin bazı nüshalarda ي harfinin zamme, ج harfinin kesre, ع harfinin sukûn ile geldiğini; “آناه” kelimesinin de fiil değil isim olarak “إناه” şeklinde geldiğini, anlamının ise “يعجل” kelimesindeki ي ve ج harfini fethalı gelmesiyle aynı olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁷ Görüldüğü üzere el-Yefuranî bu ifadenin şerhinde Ka’nebî dışında diğer nüshalara da değinmiş ancak diğer nüshaların ismini zikretmemiştir.

d. Yahya b. Abdullah b. Bükeyr el-Mısırî (ö. 231/845)

el-Yefuranî, İbn Bükeyr’i yedi kez zikretmiştir.¹⁰⁸ Bunlardan biri “ ما جاء في ”
”الحجامة وإجارة الحجامة” (Kan aldırma ve kan alanın ücreti) babında bulunmaktadır.

وَحَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ ابْنِ مُحَيِّصَةَ الْأَنْصَارِيِّ، أَحَدِ بَنِي حَارِثَةَ، أَنَّهُ اسْتَأْذَنَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي إِجَارَةِ الْحَجَّامِ، فَتَهَاؤُهَا فَلَمْ يَزَلْ يَسْأَلُهُ وَيَسْتَأْذِنُهُ حَتَّى قَالَ: اعْلِفْهُ نَضَّاحَكَ يَغْنِي رَفِيقَكَ.

Hârise oğullarından İbn Muhayyisa el-Ensârî kan alma ücreti almak için Rasûlullah’dan (s.a.v.) izin istedi. Rasûlullah (s.a.v.) ona ücret almayı yasakladı. İbn

¹⁰⁶ Muvatta, “Kader”, 9.

¹⁰⁷ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/434-435.

¹⁰⁸ Yefuranî, *El-İktidâb*, 1/ 301; 2/ 19, 307, 413, 477, 513, 536.

Muhayyisa Rasûlullah'a (s.a.v.) bunu sormaya ve izin istemeye devam etti. Nihayet Hz. Peygamber: "Peki ama o ücreti kölelerine yedir" buyurdu.¹⁰⁹

el-Yefuranî, "الناضح" kelimesinin kendisiyle yük taşınan deve anlamına geldiğini, çoğulunun ناضح ve نواضح olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda hurma ağaçlarını sulayan kişi anlamında olduğunu da ifade etmiş ve açıklamasına şöyle devam etmiştir. "Bu rivayette söz konusu kelimenin tefsiri olarak يَغْنِي رَقِيفَكَ (yani kölene) ifadesi gelmiştir. İbn Bükeyr rivayetinde Nüddâh'daki ن harfinin harekesi fetha olup (Neddâh) bu da caizdir. Bu kalıp ناضح kelimesine çoğul anlam verir. ضراب ve قتال kelimelerinde olduğu gibi mübalağalı fail vezninde gelmiştir."¹¹⁰ el-Yefuranî bu örnekte rivayette bulunan kelimenin *Muvatta* ravilerinden İbn Bükeyr rivayetinde nasıl geçtiğini aktarıp farklılığın anlamı etkilemediğini belirtmiştir.¹¹¹

e. Yahya b. Yahya el-Leysî (ö. 234/849)

el-Yefuranî, *el-İktidâb*'ı *Muvatta*'nın Yahya b. Yahya nüshasına göre telif etmiştir. Asıl kaynağı olan Yahya b. Yahya'yı açıklamaları arasında sıkça zikreder.¹¹²

¹⁰⁹ Muvatta, "İsti'zân", 68. ;Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1416 /1998), Buyu', 47; İ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce (ö. 273/887), *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (b.y. Dârü İhyai'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), Ticârat, 10.

¹¹⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/513-514.

¹¹¹ Kan alma ücreti ile ilgili muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Buhâri ve Müslim'de konu ile ilgili şu rivayetler geçmektedir. "Rasûlü Ekrem (s.a.v) hacamat olur kimseye ücretinde zulmetmezdi" Bir diğer rivayette ise Hz. Peygamberin aynı zamanda bir köle olan Ebu Taybe'ye bir ödeme yaptığı geçmektedir. (Bk. Buhâri, "Tıp", 13, "İcare", 18; Müslim, "Selam", 77.) Ulemada bazıları söz konusu rivayetler neticesinde hacamat karşılığında para almanın yasaklanmadığı ifade etmişlerdir. Hanefî mezhebine göre hacamat için ücret almak caizdir. Bunun haram olduğunu ifade eden hadis Peygamberimizin (s.a.s.) hacamat yaptırıp ücretini verdiğini ifade eden hadisle nesh edilmiştir, bazı Hanefî fakihler bunu tenzihen mekruh olarak görmüşlerdir. Kişinin şahsiyetini zedelediği için bundan elde edilen gelirin hoş görülmediğini söylemişlerdir. Kâsânî (v. 587/1191), hacamatın mubah bir iş olduğunu söyleyerek bundan dolayı icâre akdi yapmanın ve ücret almanın caiz olduğu kanaatine varmıştır. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri de Hanefî mezhebi ile aynı görüştedir. Ancak hür kişilerin, hacamat gibi meslekler aracılığı ile kazanç elde etmesi mekruh, bundan uzak kalması da müstehap kabul edilmiştir. Hatta Hanbelî mezhebinde hacamatçılığı öğrenmek mekruh görülmüştür. (Bk. Mehmet Ali Aytekin, "Nebevî Tıp Arasında Zikredilen Hacamatın Fıkhi Hükmü", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (Aralık 2019), 197-226.)

¹¹² Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 72, 157, 168, 214, 215, 251, 328, 405; 2/ 4, 70, 100, 111, 262, 283, 297, 307, 311, 413, 433, 439, 446, 477, 522, 530, 536, 544.

Genelde diğer nüshalardaki rivayetleri de peşinden vermiştir. Örnek olarak “ ما جاء في ” Dilencilik yapmama) babında geçen şu rivayetin şerhini verebiliriz:

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ، فَيَحْتَطِبَ عَلَى ظَهْرِهِ، خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَأْتِيَ رَجُلًا أَعْطَاهُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ، فَيَسْأَلُهُ أَعْطَاهُ أَوْ مَنَعَهُ.

Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Canım elinde olan Zât'a yemin ederim ki sizden birinin bir ip alıp sırtıyla odun taşımaya, Allah'ın zengin kıldığı bir adama gelip dilenmesinden – ki bu adam ona versin veya vermesin- daha hayırlıdır.*”¹¹³

el- Yefuranî, Yahya ve ashabı “ليأخذ أحدكم .. فيحطب” (birinizin bir ip alıp sırtıyla odun taşımaya) şeklinde rivayet etmiştir dedikten sonra İbn Bükeyr, Kâ'nebî ve Nâfi'in “لأن يأخذ” şeklinde rivayet ettiğini belirtmiştir. Peşinden, “bu doğrudur ve kitabımda Yahya'nın rivayetinden sabittir” demiştir. Görüldüğü üzere el-Yefuranî, söz konusu hadisin Yahya b. Yahya rivayeti ile diğer rivayetlerdeki farkını karşılaştırmış ve bir değerlendirme yapmıştır.

1.4.2. Temel Hadis Eserleri

a. *Sahîh-i Buhâri*

el-Yefuranî on yerde Buhâri'ye (ö. 256/870) atıf yapmıştır.¹¹⁴ Bunlardan biri “ ما جاء في العنمة والصبح ”(Yatsı ve sabah namazları) babında geçmektedir.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ سُدْمِيِّ، مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «بَيْنَمَا رَجُلٌ يَمْشِي بِطَرِيقٍ، إِذْ وَجَدَ غُصْنَ شَوْكٍ عَلَى الطَّرِيقِ، فَأَخْرَهُ فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ، فَغَفَرَ لَهُ.

وَقَالَ: "الشُّهُدَاءُ خَمْسَةٌ: الْمَطْعُونُ، وَالْمَبْطُونُ، وَالْعَرَقُ، وَصَاحِبُ الْهَدْمِ، وَالشَّهِيدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ...

¹¹³ Muvatta, “Sadaka”, 10. ; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî el-Cu'fi (ö. 256/870), *Sahîhü'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Züheyr Nâsir en-Nâsir (Beyrut: Daru Tavki'n-Necât, 1421/2001), “Zekât”, 50. ; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmiu's Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1374/ 1900)., “Zekât”, 35.

¹¹⁴ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 153, 165, 231, 328, 337, 2/ 16, 109, 152, 153, 477.

Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu. “Bir kişi yolda yürürken dikenli bir dal görünce onu alıp bir kenara attı. Allah da bu işinden razı olup onu bağışladı. Sonra (Hz. Peygamber) şöyle buyurdu: “Şehitler beş çeşittir; vebadan ölen, karın hastalığından ölen, suda boğulan, yıkık altında kalan, Allah'ın dini (İslam) uğrunda şehit olan.”¹¹⁵

el-Yefuranî, “الغرق” kelimesi için “Bu kelime Buhâri’de “الغريق” şeklinde yani ya harfi ile geçmektedir.¹¹⁶ Kelimenin iki şekilde yazılışı da doğrudur. Denir ki: (الغرق) boğulmak üzere olan, (الغريق) ise boğulmuş olandır. el-Yefuranî bu iki kelimenin farkını adını vermediği bir âlimden şöyle nakleder: Suya kapılan birine boğulmadan önce boğuldu (غرق) denir; eğer boğularak ölürse boğulmuş (غريق) olur.¹¹⁷ Böylece el-Yefuranî, söz konusu kelimenin Buhâri ve Muvatta’daki yazım şeklinin farkını ve ifade ettiği anlam farkını izah etmiştir.

b. *Sahîh-i Müslim*

el-Yefuranî, on iki yerde isim olarak Müslim’i (ö. 261/875)¹¹⁸, iki yerde de kitabı *Sahîh-i Müslim*’i zikretmiştir.¹¹⁹ Bunlardan biri “ما جاء في المزابنة والمحاقله” (Müzâbene ve Muhâkale) babında geçmektedir.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، عَنْ أَبِي سُوَيْبَةَ مَوْلَى ابْنِ أَبِي أَحْمَدَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «نَهَى عَنِ الْمُرَابَنَةِ، وَالْمُحَاقَلَةِ»، وَالْمُرَابَنَةُ: اسْتِزَاءُ التَّمْرِ بِالتَّمْرِ فِي رُءُوسِ النَّخْلِ، وَالْمُحَاقَلَةُ: كِرَاءُ الْأَرْضِ بِالْحِنْطَةِ.

Ebu Saîd el-Hudrî’den (r.a.) rivayete göre, “Rasûlullah (s.a.v.) müzâbene ve muhâkele türü alışverişi yasaklamıştır.” Müzâbene: Ağaçta bulunan taze hurmayı kuru hurma karşılığında satın almaktır. Muhâkale de: Tarlayı buğday karşılığında kiraya vermektir.¹²⁰

¹¹⁵ Muvatta, “Salâti’l Cemâa’t”, 6; Buhari, “Ezan”, 32; Müslim, “Salât”, 28.

¹¹⁶ Buhari, “Ezan”, 32.

¹¹⁷ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/153.

¹¹⁸ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 165, 231, 249, 258, 328, 351; 2/ 78, 107, 184, 463, 534, 535.

¹¹⁹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/184, 234.

¹²⁰ Muvatta, “Büyû”, 24; Buhâri, “Büyû”, 82; Müslim, “Büyû”, 17.

el-Yefuranî'ye göre de muhâkale rivayette zikredildiği gibi tarlayı buğday karşılığında kiraya vermektir. Tarladan çıkan ürünün bir kısmı ile kiralanmasıdır. Denir ki: Muhâkale, meyvelerde olduğu gibi tarım ürünlerinin buğdayla tartılarak satılmasıdır. Bu *Sahih Müslim*'deki¹²¹ Cabir b. Abdullah hadisinde de böyle açıklanır.¹²² Konu ile ilgili Cabir'in kısa açıklaması şöyledir: "Müzâbene, taze hurmanın kuru hurma ile alınıp satılmasıdır. Hukûl (muhâkale) ise tarlayı/bahçeyi kiraya vermektir."

- c. *Tirmizî*. el-Yefuranî iki yerde Tirmizi'ye (ö.279/892) atıfta bulunur.¹²³ Söz konusu iki örnek çalışmamızın ikinci bölümünde incelenecektir.
- d. *Sünenü Ebî Dâvud*. el-Yefuranî üç yerde Ebu Dâvud'u (ö. 275/889) zikretmiştir.¹²⁴ Bir yerde "Ebu Dâvud kitabı *Şehadât*'ta şöyle söyler" demiştir. Diğer iki yerde ise yalnız ismini zikretmiştir.
- e. *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. el-Yefuranî altı yerde Ahmed b. Hanbel'i (ö. 241/855) zikretmiştir.¹²⁵

1.4.3. Muvatta Şerhleri

a. *el-Kebîr (el-Muhtâru'l-câmi' beyne'l-Müntekâ ve'l-İstizkâr)*

el-Yefuranî daha önce kaleme aldığı bu eserine *el-İktidâb*'da yirmi yedi kez atıf yapmıştır.¹²⁶ Bunlardan biri "جامع السلام" (Selam hakkında çeşitli rivayetler) babında geçmektedir.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّ رَجُلًا سَلَّمَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، وَالْعَادِيَاتُ وَالرَّايِحَاتُ، فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: «وَعَلَيْكَ أَلْفًا، ثُمَّ كَانَهُ كَرَهُ ذَلِكَ.

Yahya b. Saîd'den (r.a.) rivayete göre, bir adam Abdullah b. Ömer'e şöyle selam verdi: "Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi sana olsun. Sabah akşam yanına

¹²¹ Müslim, "Büyü", 17.

¹²² Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/184.

¹²³ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/262, 263.

¹²⁴ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/74, 311, 2/430.

¹²⁵ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/74, 417, 2/68, 114, 372, 489.

¹²⁶ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/215, 274, 321, 325, 412, 413; 2/77, 132, 142, 170, 179, 180, 183, 239, 250, 264, 385, 392, 415, 435, 439, 458, 471, 476, 501, 523, 539.

gelip gidenlerin (yani meleklerin) de” dedi. Bunun üzerine İbn Ömer: “Bin kere de senin üzerine olsun” dedi. O, sanki bu tür ilaveli selamı hoş görmedi.¹²⁷

el-Yefurani “الغاديات والرائحات” (sabah-akşam gidip gelenler) ifadesini açıklarken bunun vav atıf harfî olmadan da geldiğini söylemiştir. Anlamının “Allah’ın rahmetiyle sana gidip gelen selamlar” olduğunu söyleyip daha fazla bilginin *el-Kebîr*’de olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸

el-Yefuranî, şerh ettiği kelimelerin izahında atıfta bulunmadan da *el-Muhtâru’l-Câmî*’ini kaynak olarak kullanmıştır. Örneğin “Namaz Vakitleri” babında geçen “الفجر” (Fecir) kelimesini “O, Arapların deyimiyle, doğu ufkunda beliren, yayılan ve aydınlanan günün ilk beyazlığıdır: Beyaz İplik.” Olarak açıklamıştır. Aynı ifade *el-Muhtâru’l-Câmî*’de de geçmektedir.¹²⁹

b. *Ta’lîk ale’l-Muvattâ*

Müellifi Ebu’l-Vakkaşî’dir (ö.489/1096). el-Yefuranî adını zikretmeden Vakkâşî’nin ifadelerine sıkça yer vermiştir. Bu hususa örnek olarak “ما جاء في أجر المريض” (Hastanın ecrine dair hadisler) babındaki sekizinci hadisin şerhini verebiliriz.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّ رَجُلًا جَاءَهُ الْمَوْتُ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَجُلٌ: هَنِيئًا لَهُ. مَاتَ وَلَمْ يُبَيِّنْ بِمَرَضٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَيْحَكَ، وَمَا يُدْرِيكَ، لَوْ أَنَّ اللَّهَ ابْتَلَاهُ بِمَرَضٍ يُكْفَرُ بِهِ مِنْ سَيِّئَاتِهِ.

Yahya b. Saîd’den (r.a.) rivayete göre, Rasûlullah (s.a.v.) zamanında ölen biri hakkında bir adam: “Ne mutlu ona, hiçbir hastalığa yakalanmadan öldü” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.): “*Yazıklar olsun sana. Şu hususu nasıl bilebilirsin ki: Şayet Allah onu bir hastalığa müptela kılmış olsaydı, muhtemelen onun sebebiyle günahlarını bağışlardı.*”¹³⁰

¹²⁷ Muvatta, “Selâm”, 7.

¹²⁸ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/501.

¹²⁹ Muhammed B. Abdülhak El-Yefuranî, *el-Muhtâru’l-Câmî‘ beyne’l-Müntekâ ve’l-İstizkâr*, Karaviyyin Üniversitesi Kütüphanesi, 174, 14a, 15b.

¹³⁰ Muvatta, “Ayn”, 8.

el-Yefranî “ويحك” kelimesini açıklarken bu konuda iki görüş olduğunu söyler. Bunlardan ilki, Hz. Peygamber’in (yazıklar olsun demesi) felaketin yaşanmasını istemesi değildir. Bilâkis bu (veyhak), Arapların dilinde yaygın olan ve bir kimseyi teşvik ederken söyledikleri bir ifadedir. el-Yefuranî’nin bu açıklaması aslında *Ta’lik ale’l-Muvattâ*’da aynen geçmektedir.¹³¹ Ancak el-Yefuranî, ne müellifin ne de kitabın ismini zikretmiştir.

Bu hususta ikinci görüş ise şöyledir. Bu ifade gerçek anlamda bir bedduadır. Ama Hz. Peygamber bedduaları için şöyle buyurmuştur: “Allah’ım! Ben de bir insanım. Dolayısıyla kimin hakkında beddua edersem onu o kişi için rahmet vesilesi kıl.”¹³² el-Yefuranî tercihini şöyle ortaya koyar: “İlk görüş Arapların konuşma tarzına daha uygundur. Onlar ‘babasız kalasıca’, ‘anasız kalasıca’, ‘Allah onu rezil etsin, ne kadar da cahil’, ‘Allah ona lanet etsin’ gibi beddualar da bulunur. Hâlbuki söylenen için bunların hiçbirinin gerçekleşmesi kastedilmez.”¹³³

c. *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta’ mine’l-me’ânî ve’l-esânîd*

İbn Abdilber en-Nemerî’ye (ö. 463/1071) aittir. *Muvatta*’ın Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetinde Hz. Peygamber’e nispet edilen merfu hadisler esas alınarak telif edilmiştir. *Et-Temhîd* diye meşhurdur. el-Yefuranî sadece iki yerde ona atıfta bulunmuştur.¹³⁴ Bunlardan biri الصلاة الوسطى (Orta namaz) babında geçmektedir.

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنِ الْقَعْقَاعِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِي يُونُسَ مَوْلَى عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ أَنَّهُ قَالَ: أَمَرَتْنِي عَائِشَةُ أَنْ أَكْتُبَ لَهَا مُصْحَفًا. ثُمَّ قَالَتْ: «إِذَا بَلَغْتَ هَذِهِ الْآيَةَ فَأَذِنِّي» {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى، وَفُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} [البقرة: ٢٣٨] فَلَمَّا بَلَغْتُهَا أَدْنَيْتُهَا فَأَمَلْتُ عَلَيَّ {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ، وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى، وَصَلَاةِ الْعَصْرِ، وَفُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ}، قَالَتْ عَائِشَةُ: «سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Müminleri annesi Aişe’nin (r.a.) azatlı kölesi Ebu Yunûs şöyle demiştir: “Aişe bana bir Mushaf yazmamı emretmiş ve Bakara suresi 238. ayete gelince bana haber ver demişti. Bu ayete geldiğimi kedisine bildirince onu bana şöyle yazdırdı: “Tüm

¹³¹ Ebu’l-Vakkaşî, Hişam b. Ahmed (ö. 489-1096), *Ta’lik ale’l-Muvattâ*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Üseymîn (Riyad: Mektebetü’l Ubeykân, 1421/ 2001), 2/356.

¹³² Müslim, “Birr”, 88.

¹³³ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/483.

¹³⁴ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 161, 253.

namazlarınıza özellikle orta namazına (ikinci namazına) devam edin ve Allah'ın huzurunda içten bir bağlılıkla durun.” Hz. Âişe: “Bunu (ikinci namazı ilavesini) Rasûlullah'tan işittim” dedi.¹³⁵

el-Yefuranî, الصَّلَاةِ الْوُسْطَى (orta namaz) ve صَلَاةِ الْعَصْرِ (ikinci namazı) kelimelerini izah ederken şöyle demiştir: “Bazıları orta namazın ikinci namazı olduğunu söyler. وَصَلَاةِ الْعَصْرِ ifadesinde و harfinin bulunup bulunmaması aynıdır. Anlam الصَّلَاةِ الْوُسْطَى (orta namazın) وَصَلَاةِ الْعَصْرِ (ikinci namazı olmasıdır.) Bunu vav olmadan rivayet edenin rivayeti ve Arapça açısından delili “*Temhîd*”¹³⁶ de vardır.”¹³⁷ Temel hadis kaynaklarının hepsinde *ve salati'l-asr* şeklinde vav atıf harfiyle rivayet edilmiş. Bu durumda orta namaz başka, ikinci namazı başka olur. Nitekim orta namazla kastın ikinci değil başka namazlar bilhassa sabah namazı olduğu görüşünde olan âlimler vardır. Dolayısıyla el-Yefuranî'nin izahı isabetli gözüküyor.

d. *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhibi fukahâ'i'l-emsâr ve 'ulemâ'i'l-aktâr fimâ tezammenhü'l-Muvatta' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr.*

İbn Abdilber en-Nemerî'ye (ö. 463/1071) aittir. *el-İstizkâr* diye meşhurdur. el-Yefuranî tespitimize göre altmış yerde İbn Abdilber en-Nemerî'yi anmıştır.¹³⁸ el-Yefuranî onu Ebu Ömer b. Abdilber ismiyle zikreder. Dolayısıyla *el-İstizkâr*'ı kaynak olarak sıkça kullanmıştır. Bunlardan biri *ما جاء في ثمر المال يباع أصله* (Ağacı satılan meyvenin durumuna dair hadisler) babında geçmektedir.

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ بَاعَ نَخْلًا قَدْ أُبْرِثَ، فَتَمَّرَ هَا لِلْبَائِعِ إِلَّا أَنْ يَشْتَرِطَ الْمُبْتَاعُ».

¹³⁵ Muvatta, “Salâtü'l-Cemâ'a”, 25; Müslim, “Mesâcid”, 36.

¹³⁶ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî (ö. 463/1071), *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'âni ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî- Muhammed Abdü'l-Kebîr el-Bekrî, (Mağrip: Vüzerâtün Umûmü'l Evkâf ve's Şuûnü'l İslamiyyeti, 1386/1967), 4/283.

¹³⁷ Yefuranî, *El-İktidâb*, 1/161.

¹³⁸ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 19, 68, 72, 73,

Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Kim aşulanmış bir hurmalığı satarsa onun meyvesi satana aittir. Ama alıcı meyvenin kendisine ait olmasını şart koşmuşsa alana aittir.*”¹³⁹

el-Yefuranî *أبر النخل* ifadesini açıklarken İbn Abdilber en-Nemerî'nin görüşüne şöyle atıfta bulunur: “Ebû Ömer der ki: Âlimler arasında ihtilaf olmadığını bildiğim husus şu ki, aşı yapmak erkek palmiye çiçeklerini alıp dişi çiçeklerin ortasına yerleştirmektir.”¹⁴⁰ Bu ifade İbn Abdilber'in *el-İstizkâr*'ında geçmektedir.¹⁴¹

e. *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr*

Kâdî İyâz'a (ö. 544/1149) aittir. Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahih*'leri ile Mâlik'in *el-Muvatta*'ında geçen garîb kelimeleri açıklamak ve hatalı yazılan kelimeleri düzeltmek maksadıyla telif edilmiştir. Alfabetik olarak düzenlenmiştir. Kâdî İyâz'ın Hadis ilmindeki önemli eserlerindendir.¹⁴² el-Yefurani Kâdî İyâz'ı on altı yerde zikretmiştir.¹⁴³ Onu sadece “İyâz” adıyla zikreder. Örnek olarak *فدية من أفطر في رمضان من علة* (Bir mazeretten ötürü Ramazanda oruç tutamayanın fidye vermesi) babındaki ilk rivayetin şerhini verebiliriz.

حَدَّثَنِي بِحَيِّ، عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ، «أَنَّ أُنْسَ بْنَ مَالِكٍ كَبِرَ حَتَّى كَانَ لَا يُفَدِرُ عَلَى الصِّيَامِ فَكَانَ يَفْتَدِي»

Mâlik'e ulaşan bilgiye göre, Enes b. Mâlik oruç tutamayacak kadar yaşlandığı zaman tutamadığı her oruç için bir fakiri doyuracak kadar fidye verirdi.¹⁴⁴

el-Yefuranî, *الرجل كبر* ifadesini açıklarken *عياض قال* diyerek ondan şu alıntıyı yapar: “*كبر* (büyüme, yaşlanmak) anlamındadır. (O bu sözüyle 'büyüme' kelimesinin farklı bir anlamda kullanıldığını, bu anlamın dilde mevcut olduğunu belirtmektedir).

¹³⁹ Muvatta, “Büyû” 9; Buhârî, “Büyû”, 90; Müslim, “Büyû”, 15.

¹⁴⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/175.

¹⁴¹ Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), *el-İstizkâr*; thk. Abdü'l-Mu'tî Emîn Kala'cî, (Kahire: Dâru'l Va'y, 1993), 19/82.

¹⁴² M. Yaşar Kandemir, “Kâdî İyâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24, 116-118.

¹⁴³ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 161, 271, 278, 328, 342, 351, 2/ 12, 152, 162, 193, 195, 249, 263, 333, 364, 501.

¹⁴⁴ Muvatta, “Sıyâm”, 51.

“Çocuğun büyümesi” için de kullanılır.”¹⁴⁵ Bu açıklama *Meşâriku'l-envâr*'da mevuttur.¹⁴⁶ el-Yefuranî İyâz'ı zikretmiş ama kitabın ismini söylememiştir.

f. *Şerhu'l Muvatta'*

Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî'ye (ö. 402/1011) aittir. el-Yefuranî, on bir yerde ed-Dâvûdî'ye¹⁴⁷ bir yerde de *Şerhu'l Muvatta'*'ya¹⁴⁸ atıfta bulunmuştur. العمل في الإهلال (İhramla ilgili uygulamalar) babında bulunan şu hadisi örnek verebiliriz:

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ جُرَيْجٍ أَنَّهُ قَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ. رَأَيْتَكَ تَصْنَعُ أَرْبَعًا لَمْ أَرِ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِكَ يَصْنَعُهَا. قَالَ: «وَمَا هُنَّ يَا ابْنَ جُرَيْجٍ؟» قَالَ: رَأَيْتَكَ لَا تَمَسُّ مِنَ الْأَرْكَانِ إِلَّا الْيَمَانِيَّينَ، وَرَأَيْتَكَ تَلْبَسُ النَّعَالَ السَّبْيِيَّةَ، وَرَأَيْتَكَ تَصْبُغُ بِالصُّفْرَةِ، وَرَأَيْتَكَ إِذَا كُنْتَ بِمَكَّةَ أَهَلَ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا الْهَلَالَ، وَلَمْ تُهَلِّ أَنْتَ حَتَّى يَكُونَ يَوْمَ التَّرْوِيَةِ...

Ubeyd b. Cüreyc şöyle demiştir: Abdullah b. Ömer'e “Ey Ebu Abdurrahman, arkadaşlarından kimsenin yaptığını görmediğim dört şeyi senin yaptığını gördüm” demiştim. Bana “Nedir onlar Ey İbn Cüreyc?” dedi. İbn Cüreyc o dört şeyi şöyle sıralar: 1. Kâbe'nin Rüknu Yemânî ve Hacerü'l-Esved köşelerini istilâm ediyorsun. 2. İhramlı iken Sebtî denilen tüylü olmayan pabuç giyiyorsun. 3. Sarı renkli elbise giyiyorsun. 4. İnsanlar Mekke'de Zilhicce hilalini görür görmez ihrama giriyor sen ise tevriye günü (Zilhicce'nin sekizinci günü) ihrama giriyorsun...¹⁴⁹

el-Yefuranî, “النعال السبئية” ifadesini şöyle açıklar. “Ebu Amr eş-Şeybanî, السبت tamamen tabaklamış deridir der. Ebu Zeyd, tabaklanmış olsun ya da olmasın sığır derisi anlamındadır der.” el-Yefuranî, onun farklı manalarını da zikretmiştir. Onda الحلق anlamı da mevcuttur. Bir âlim de şöyle demiştir: الحلق manası için س harfi fethalı okunmalıdır hâlbuki yalnızca kesre ile rivayet edilmiştir. el-Ezheri: Sanki bu kelime تسببت kelimesi ile ilişkilidir demiştir. Dâvûdî ise bu ismin “Cumartesi Pazarı” olarak adlandırılan bir yere nispet edildiğini ifade eder.¹⁵⁰ el-Yefuranî bu ismin muhtemel

¹⁴⁵ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/342.

¹⁴⁶ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr* (Fas: Matbaa'tü'l-Mevleviyye, 1950-1954), 1/333.

¹⁴⁷ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 59, 82, 110, 146, 152, 155, 289, 374, 2/60, 182, 255.

¹⁴⁸ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/60.

¹⁴⁹ Muvatta, “Hac”, 31; Buhâri, “Vudu”, 30; Müslim, “Hac”, 5.

¹⁵⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/374.

anlamlara dair görüşleri aktarmıştır. Bu çerçevede Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî (ö. 402/1011) açıklamasına da yer vermiştir ki, o Kâdî İyâz'ın kitabında da geçmektedir.¹⁵¹

Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî'nin *Şerhu'l-Muvattâ*'ına atıfta bulunduğu yer ise ما جاء في صيد المعلمات (Eğitilmiş hayvanlarla av yapılması) babında geçmektedir.

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي الْكَلْبِ الْمُعَلَّمِ: «كُلْ مَا أَمْسَكَ عَلَيْكَ إِنْ قَتَلَ، وَإِنْ لَمْ يَقْتُلْ».

Nâfi'den (r.a.) rivayete göre, Abdullah b. Ömer (r.a.) eğitilmiş av köpeği hakkında: “Senin için yakaladığı her şeyi -ister onu öldürmüş olsun isterse öldürmemiş olsun- ye (yiyebilirsin)” derdi.¹⁵²

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ سَمِعَ نَافِعًا يَقُولُ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: «وَإِنْ أَكَلَ وَإِنْ لَمْ يَأْكُلْ».

Yine Nâfi'den (r.a.) rivayete göre, Abdullah b. Ömer: “İster ondan yemiş olsun isterse yememiş olsun” demiştir.¹⁵³

el-Yefuranî, İbn Ömer rivayetleri hakkında şöyle der: “Gördüğümüz Muvattâ nüshalarında و إن أكل şeklinde و harfi ile geçmektedir. Bu, Abdullah'ın ikisini bir arada söylemesini gerektirir. Demek istiyor ki: Sana avladığı şeyi öldürmüş olsun ya da olmasın, ondan yemiş olsun ya da olmasın. Dâvûdî'nin *Şerhu'l-Muvattâ*'ında şu açıklamayı gördüm: Bu rivayetteki vav harfinin olmaması onun şöyle demesini gerektirir: قتل أو لم يقتل . Şöyle demek istiyor:- Nâfi'in İbn Ömer'den yaptığı rivayetlerde farklılık vardır-. Nâfi bazen öldürse de öldürme de şeklinde, bazen de yese de yemese de şekilde rivayet etmiştir. Ancak إن kelimesi Dâvûdî'nin rivayetinde iki yerde düşmüştür. Bizdeki meşhur rivayette ise إن her iki yerde bir şart olarak yer alır, ama cevabı yoktur. Zira önceki kısım, onun cevabına karşılık gelir; eğer şart cevabı gerektiren bir ifadeden önce geliyorsa, o zaman cevabı kaldırılabilir. Örneğin: Ben sana teşekkür ederim, eğer bana iyi davranırsan.” Abdullah ibn Ömer

¹⁵¹ Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr*, 2/203.

¹⁵² Muvatta, “Sayd”, 5.

¹⁵³ Muvatta, “Sayd”, 6.

hadisinde problem vardır. Zira köpeğin avladığı her şey yenmez. Av hayvanlarının tuttuğu avlar ikiye ayrılır: Birincisi size tuttukları-ki bu yenebilir-, ikincisi sizin için tutmadıkları-ki bu yenemez-. Ayrıca “öldürse de öldürmese de” ifadesinde mahzup olan (eksik söylenmiş) bir şey olmalıdır. Sanki şöyle demek istiyor: “Öldürse de öldürmese de, eğer ölmemişse sen onu boğazlarsan yenebilir. Eğer burada şart kastedilmemiş olsaydı, avcının avdan kurtardığı, içinde hayat olan ve ölmesini beklediği her şeyi yemek caiz olurdu.¹⁵⁴ el-Yefuranî, “قتل أو لم يقتل” ifadesinde bir eksiklik olduğunu ve bu eksikliğin şart cümlesi ile tamamlanması gerektiğini aksi haleden yanlış bir anlam çıkacağını ifade etmiştir. Bu örnekte görüldüğü gibi, el-Yefuranî Dâvûdî’ye nispet ettiği Şerhu’l-Muvatta’ adlı esere atıfta bulunmuştur.

Köpeğin yemiş olup olmaması hususunda Bâcî şu açıklamayı yapmıştır: İmam Mâlik’in, Sa’d bin Ebi Vakkas’tan rivayet ettiğine göre, eğitilmiş bir köpeğin avladığı av hakkında sorulduğunda Sa’d şöyle dedi: “Ye, hatta sadece bir parça kalmış olsa bile.”¹⁵⁵ Soruda köpeğin yemesi açıkça zikredilmemiş olsa bile kastedilen şudur: Eğer avlanan hayvan, özel eğitilmiş köpeğin saldırısıyla öldürülmüşse şeri kesim olmuş demektir. Dolayısıyla, avın başına sonradan ne gelirse gelsin(köpeğin yemesi gibi)bu sana zarar vermez. Bulduğun her şeyi ye hatta avdan bir parça kalmış olsa bile çünkü şeri kesim tamamlanmıştır.¹⁵⁶

g. el-Müntekâ

Ebu Velîd el-Bâcî’ye (ö. 474/1081) aittir. el-İktidâb’da bu esere yalnızca bir kez atıf yapılmıştır.¹⁵⁷ ميراث الجد (Dedenin mirastaki payı) babında geçmektedir.

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ مُعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي سُفْيَانَ كَتَبَ إِلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ يَسْأَلُهُ عَنِ الْجَدِّ فَكَتَبَ إِلَيْهِ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ «إِنَّكَ كَتَبْتَ إِلَيَّ تَسْأَلُنِي عَنِ الْجَدِّ، وَاللَّهِ أَعْلَمُ، وَذَلِكَ مِمَّا لَمْ يَكُنْ يَفْضِي فِيهِ إِلَّا الْأَمْرَاءُ - يَعْنِي الْخُلَفَاءَ - وَقَدْ حَضَرْتُ الْخَلِيفَتَيْنِ قَبْلَكَ يُعْطِيَانِهِ النِّصْفَ مَعَ الْأَخِ الْوَاحِدِ، وَالثَّلَاثُ مَعَ الْإِثْنَيْنِ، فَإِنْ كَثُرَتْ الْإِخْوَةُ لَمْ يُنْقِصُوهُ مِنَ الثَّلَاثِ».

¹⁵⁴ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/59-60.

¹⁵⁵ Muvatta, “Sayd”,7.

¹⁵⁶ Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa’d et-Tücîbî el-Bâcî, *el-Müntekâ*, (Mısır: Matbaatü’s-Saâde, 1332),3/125.

¹⁵⁷ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/352.

Muaviye b. Ebî Süfyan, Zeyd b. Sabit'e mektup yazarak dedenin mirastaki payını sordu. O da ona şu cevabı yazdı: “Bana yazdığın mektupta dedenin mirasını soruyorsun. Allah en iyi bilendir. Bu, hakkında ancak idarecilerin yani halifelerin hüküm verdiği meselelerden biridir. Senden önce iki halifenin yanında bulundum. Onlar bir erkek kardeş bulunduğunda dedeye malın yarısını, iki erkek kardeş bulunduğunda üçte birini veriyorlardı. Erkek kardeş sayısı daha fazla olduğunda da dedenin payını üçte birden aşağı düşürmüyorlardı.¹⁵⁸

الذي harfinin ما cümlesinde geçen ذلك مما لم يقض فيه إلا الأمراء el-Yefuranî manasında olduğunu belirtmiş ve: “Benim *el-Müntekâ* nüshamda bu cümle ذلك ما لم يقض فيه إلا الأمراء olarak geçmektedir. Bu daha doğrudur” demiştir.¹⁵⁹ Bu durumda dedenin miras payı idarecilerin hakkında hüküm verdiği tek mesele olur. Dolayısıyla anlam olarak مما (... meselelerden biri) şeklinde olması daha uygun gözüküyor.

h. Tefsîru garîbi'l-Muvatta'

Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân es-Sülemî'ye (ö. 238/853) aittir. el-Yefuranî, İbn Habîb'i yirmi dört yerde zikretmiştir.¹⁶⁰ Bunlardan biri “ما جاء في [صدقة] البقر (Sığırların zekâtı ile ilgili rivayetler) babında geçmektedir.

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ قَيْسِ الْمَكِّيِّ، عَنْ طَاوُسِ الْيَمَانِيِّ، أَنَّ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ الْأَنْصَارِيَّ " أَخَذَ مِنْ ثَلَاثِينَ بَقْرَةً، تَبِيْعًا، وَمِنْ أَرْبَعِينَ بَقْرَةً، مُسِنَّةً. وَأَتَى بِمَا دُونَ ذَلِكَ، فَأَبَى أَنْ يَأْخُذَ مِنْهُ شَيْئًا. وَقَالَ: لَمْ أَسْمَعْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِ شَيْئًا، حَتَّى أَلْقَاهُ فَأَسْأَلُهُ "، فَتَوَقَّي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ أَنْ يَقْدُمَ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ.

Yahya, Mâlik'ten, Humeyd b. Kays el-Mekkî'den, Tâvûs el-Yemânî'den rivayet etmiştir. Ona göre (Tavus el-Yemânî anlatıyor) “Muaz b. Cebel el-Ensârî, otuz tane

¹⁵⁸ Muvatta, “Ferâiz”, 1.

¹⁵⁹ Bâci, *el-Müntekâ*, 6/232. Söz konusu cümle burada “ ذلك مما لم يكن يقضي فيه إلا الأمراء ” şeklinde geçmektedir.

¹⁶⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/15, 292, 293, 294, 298, 312, 330, 332, 433, 2/ 22, 52, 165, 175, 183, 232, 249, 262, 375, 425, 433, 446, 482, 514, 539.

sığırdan bir tebi' (iki yaşında) ve kırk baş sığırdan bir müsinne (üç-dört yaşlarında) zekâtı almıştır. Ondan daha az sayıda getirilenler olunca da onlardan hiçbir şey almamış ve "Ben, Resûlullah'tan (s.a.v.) bunun hakkında bir şey işitmedim. Ona kavuşup bu konuyu ona sorana kadar hiçbir şey almayacağım" demiştir. Fakat Muaz gelmeden Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat etmişti.¹⁶¹

el-Yefuranî, rivayette geçen تبيع (tebi') kelimesini şöyle şerh etmiştir. İnek yavrusunun ilk yılına "تبيع" (tebi') ve "تبع" (tib') (te harfi kesreli ve be harfi sakin olarak) denir. Ona "تبيع" (tebi) denmesinin nedeni annesini takip edemeyecek kadar güçsüz olmasıdır. Ebu'l-Velid: "Bu durum ancak iki yaşına girdiği zaman böyledir" demiştir. İbn Habîb: Tebi, sığırların genç olanıdır ve iki yaşındadır, demiştir. Nâfi': "Tebi, sığırların genç olanıdır ve iki yaşını doldurup üçüncü yıla girmiş olanıdır, üçüncü yıla girerse "جذع" (cez') olur, dördüncü yıla girerse "ثني" (senî) olur" demiştir.¹⁶² el-Yefuranî, rivayette geçen garib bir lafzın açıklanmasında İbn Habîb'in görüşünü aktarmıştır. Söz konusu açıklama *Tefsîru Garîbi'l-Muvatta*'da aynen geçmektedir.¹⁶³

i. *Tefsîrü'l- Muvatta*'

İbn Sahnûn'a (ö.256/870) aittir. *el-İktidâb*'da bu esere yalnızca bir kez atıf yapılmıştır. el- Yefuranî "İbn Sahnûn *et-Tefsîr* kitabında şöyle demiştir" şeklinde İbn Sahnûn'u ve eserini birlikte zikretmiştir.¹⁶⁴ İki yerde de sadece İbn Sahnûn demiştir.¹⁶⁵ İbn Sahnûn'a atıf yaptığı yerlerden biri "الاستمطار بالنجوم" (Yıldızlardan yağmur istemek) babında geçmektedir.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ: «إِذَا أَنْشَأَتْ بَحْرِيَّةٌ تَمْ تَشَاءَمَتْ، فَتِلْكَ عَيْنٌ عُذِيْقَةٌ.»

¹⁶¹ Muvatta, "Zekât", 24.

¹⁶² Yefuranî, "*el-İktidâb*", 1/293.

¹⁶³ Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân es-Sülemî (ö. 238/853), *Tefsîru garîbi'l-Muvatta*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Üseymîn (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan,1421/ 2001) 1/295.

¹⁶⁴ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/224.

¹⁶⁵ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 155, 164.

İmam Mâlik'e ulaştığına göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuş:“*Denizden bir bulut yükselir de sonra yağmur yağdırırsa, işte o bol su kaynağıdır.*”¹⁶⁶

el-Yefuranî, rivayette geçen “غديقة” kelimesini şerh etmiştir. “غديقة”: غديقة kelimesinin küçültme ismi halidir. Bol su anlamına gelir. Allah’u Tealâ şöyle buyurmuştur:“مَاءٌ غَدَقًا”¹⁶⁷ (bol su). Sahnûn *et-Tefsîr* kitabında oğluna şöyle demiştir: “Bunun anlamı, kaynayan bir pınar gibi olduğudur”. İbnü'l-Enbar şöyle demiştir: “الغدق” (Gadak), çok yağın yağmur demektir. Küçültme ismi, büyütme anlamında da kullanılmış olabilir, tıpkı Ömer'in İbn Mesud hakkında “كنيف مليء علماء” (İlimle dolu küçük bir kap) dediği gibi. Ömer'in bu sözü, İbn Mesud'un küçük boylu ve narin vücutlu olmasından dolayıdır denmiştir. Bir başkası dedi ki: “غديقة” (Gadika) - ğayn harfî fethalı, dal harfî kesreli – “طريقة” (tarika) kelimesi gibidir. Dedi ki: Fakihler bunu “Gudayka” - ğayn harfî merfu, dal harfî fetha - küçültme lafzıyla rivayet ederler, ancak dil âlimleri bunu bilmezler.¹⁶⁸ el-Yefuranî, söz konusu lafzı açıklarken İbn Sahnûn'a atıfta bulunmuştur.¹⁶⁹

1.4.4. Garibü'l-Hadis Kitapları

- a. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), *Garibü'l-Hadis*.¹⁷⁰

Bu esere yapılan üç atıftan biri biri المنبؤ في القضاة (Sokağa terkedilen ve kimin olduğu belli olmayan çocuk hakkında hüküm) babında geçmektedir. el-Yefuranî, rivayetteki “العريف” (tanıyan/ askerlerin durumunu öğrenen ve onları yöneten bir lider) kelimesinin izahında Ebû Ubeyd Kâsım'a atıfta bulunmuştur. el-Yefuranî, söz konusu kelimeyi şu şekilde şerh etmiştir: “العريف, (Arîf) bir topluluğun işlerinden sorumlu olan ve ordu içinde durumları bilen komutanlardan biridir. Ardından konu ile ilgili örnek

¹⁶⁶ Muvatta, “İstiskâ”, 5.

¹⁶⁷ Cin 72/16.

¹⁶⁸ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/224.

¹⁶⁹ Söz konusu atıf Bâcî'nin Mütekâ'sında da aynen geçmektedir. O şu şekilde açıklamıştır: “عَيْنٌ غَدَيْقَةٌ” kayayan bir pınar gibi coşkunun bir su kaynağıdır. Buradaki “عَيْنٌ” (göz, kaynak), ardı arkası kesilmeyen günlerce yağın yağmuru ifade eder. Bizim beldemizdeki insanlar غَدَيْقَةٌ (gudeyka) kelimesini tasğir (küçültme) formunda kullanırlar. İmam Mâlik bu hadisi Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den zikrederek, insanların adeten söyledikleri şeylerin caiz olduğunu söylemek istemiştir. Yağmur bekleyen bir insanın, yağmur getiren rüzgârı gördüğünde sevinir. Ancak bununla birlikte yağmuru indirenin yalnızca Allah'ü Tealâ olduğunu bilir. (Bk. el-Bâcî, *Müntekâ*, 1/335.)

¹⁷⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/68, 2/248, 251.

bir atasözü aktarıp “onu Ebû Ubeyd *Garîbü'l-Hadis'te*¹⁷¹ zikretti demiştir. Söz konusu atasözü- عسى الغوير أبوساً (Ümid ederim o küçük mağara bela getirmesin) -Arapların bir kötülükten korktuklarında, onu tahmin ettiklerinde ve düşündüklerinde söyledikleri bir atasözü olduğunu belirtmiştir.¹⁷²

b. Ebü'l-Kâsım Sâbit b. Hazm es-Sarakustî (ö. 313/925), *ed-Delâil fi ğarîbi'l-hadis*.¹⁷³ el-Yefuranî, ona iki yerde atıfta bulunmuştur. Bunlardan birinde Hz. Aişe (r.a.)'den nakledilen “كنت أطيّب رسول الله صلى الله عليه وسلم لحرمة قبل أن يجرم، ولحله قبل” rivayetinde geçen حرم (hurum) kelimesinin ح harfinin kesreli okuyuşunu *Delâil*'de aktardığını ifade etmiştir. : İhramdan önce ihrama hazırlık için, Beytullah'ı tavaftan önce de ihramdan çıkmas için Resûlullâh'a (s.a.v.) koku sürerdim. “-الحرم”-Ha -harfi ötreli-: İhram demektir. Kâsım, *Delâil* adlı eserinde “الحرمه”-Ha harfi esreli- şeklinde rivayet etmiş ve ötreli okunuşu inkâr ederek şöyle demiştir: “Doğru olan “الحرمه”dir. Ancak bu bilinen bir görüş değildir. Bilinen ötreli okunuştur. Aynı şekilde dil bilimciler de böyle nakletmiştir.¹⁷⁴

c. Ebu Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî (ö. 401/1011), *Kitâbü'l-Garîbeyn*. Bu eser el-Yefuranî'nin garib kelimeler için başvurduğu bir kaynaktır. Tespitimize göre ona beş yerde atıf yapmıştır.¹⁷⁵ Bunlardan biri صلاة النبي صلى الله عليه و سلم في الوتر (Rasûlullah'ın vitir namazı) babında geçmektedir.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ مَخْرَمَةَ بِنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ بَاتَ لَيْلَةً عِنْدَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهِيَ خَالَتُهُ، قَالَ: فَاضْطَجَعْتُ فِي عَرْضِ الْوَسَادَةِ وَاضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَهْلُهُ، فِي طَوْلِهَا...

İbn Abbâs (r.a.) bir gece Peygamber'in (s.a.v.) hanımlarından teyzesi olan Meymune'nin evinde gecelemişti. Der ki: “Başımı yastığım enine koyarak yattım. Rasûlullah ile eşi (Meymune) de başlarını yastığın boyuna koyarak yattılar...¹⁷⁶

¹⁷¹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/251.

¹⁷² Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), *Gârîbu'l-Hadîs*, thk. Hüseyin Muhammed Şeref (Kahire: Madâbiu'l-Âmiriyye, 1404/1984), 4/219.

¹⁷³ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/364, 2/196.

¹⁷⁴ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/364.

¹⁷⁵ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/80, 89, 147, 2/ 151, 307.

¹⁷⁶ Muvatta, “Sâlatü'l-Leyl”, 11; Buhari, “Vudu”, 36; Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 26.

el-Yefuranî, İbn Abbâs'ın başını yastığın enine koyması, Rasûlullâh ile eşinin de başlarını yastığın boyuna koyarak yatmalarını izah sadedinde العرض kelimesinin الجانب anlamında olduğunu belirtip “yani yastığın dar tarafı demek isteniyor” demiştir.

Burada Sâhibu'l-Garibeyn diye tanıttığı el-Herevî'den şu alıntıyı yapar: “İbn Abbas *yastık* kelimesi ile uykuya atıfta bulunmuştur; çünkü uyuyan kişi yastığa başını yaslar, tıpkı insanın bedenini kaplayan giysiler gibi. Bu kelimenin anlamı hakkında başka bir görüş de mevcuttur. Yastıkla kastedilen başın ve boynun temas yatakta temas ettiği olan yeri olabilir.¹⁷⁷ Söz konusu açıklama *el-Garibeyn*'de aynen geçmektedir.¹⁷⁸

Urz şeklinde aynın dammesiyle olduğunda “câ nib” anlamına geliyorsa da şerhlerde bu okuyuşun uzak ihtimal olduğu belirtiliyor. Zira sonrasında gelen tûlün mukabili arzdir. Dolayısıyla doğru okuyuş arz şeklinde olmaktadır. Ebu'l-Velîd el-Bâcî şöyle demiştir: Visâde'nin anlamı yastık değil de yatak olsaydı Resûlullah (s.a.v) ve ailesi yastığın boyuna, İbn Abbas ise enine baş koydu denirdi. “Enine uzandı” ifadesi onun yatış yerinin en tarafı olduğunu gerektirir. Bu ise oranın onun yatağı olmasıyla mümkündür.¹⁷⁹ Çocuk (İbn Abbas) boyu kısa olduğu için yatağa enine doğru ya başucuna ya da ayakucuna yatmıştır. Hz. Peygamber ile eşi de yatağın boyuna doğru yani normal şekilde yatmıştır şeklinde alışılmaktadır.

1.4.5. Tefsirler

a. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*

Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc'a (ö. 311/923) aittir. el-İktitâb'da buna yalnızca bir kez atıf yapılmıştır.¹⁸⁰ el-Yefuranî, ما جاء في النداء للصلاة (Namaza çağırma/ezan) babında geçen altıncı hadisin şerhinde ان ve ما kelimelerinin kullanım şeklinde “Ebû İshâk ez-Zeccâc *Me'âni*'de şöyle aktarmış” diye atıfta bulunmuştur. ez-Zeccâc'ı ve eserinin adını birlikte zikretmiştir.

¹⁷⁷ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/147-148.

¹⁷⁸ Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Herevî el-Bâşânî (ö. 401/1011), *el-Garibeyn fi'l Kur'an ve'l Hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1999), 4/1258.

¹⁷⁹ Bâcî, Münteka, 1/217.

¹⁸⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/99.

b. *Kitâbü'n-nâsîh ve'l-mensûh*

Ebu Ca'fer en-Nehhâs'a (ö. 338/950) aittir. el-İktitâb'da bu esere yalnızca bir kez atıf yapılmıştır.¹⁸¹ el-Yefuranî en-Nehhâs'ı ve eserinin adını birlikte zikreder.

1.4.6. Sözlükler

a. *Kitâbü'l-Ayn*

Halîl b. Ahmed'e (ö. 175/791) aittir. el-Yefuranî'nin sıklıkla atıf yaptığı bir sözlüktür. Eserin iki farklı nüshası olup *el-İktidab*'da her iki nüshaya da atıf yapıldığı görülmektedir.¹⁸² Bunlardan biri *إِتْمَامُ الْمَصْلِيِّ مَا ذَكَرَ إِذَا شَكَ فِي صَلَاتِهِ* (Kaç rekât kıldığında şüpheyeye düşen kimsenin hatırladığı kısmı tamamlaması) babında geçmektedir.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ:
«إِذَا شَكَ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَلْيَتَوَخَّ الَّذِي يَظُنُّ أَنَّهُ نَسِيَ مِنْ صَلَاتِهِ فَلْيُصَلِّهِ، ثُمَّ لِيَسْجُدْ سَجْدَتِي السَّهْوِ وَهُوَ جَالِسٌ.

Abdullah b. Ömer şöyle derdi: “Biriniz namazını kaç rekât kıldığında şüphe ederse, unuttuğunu zannettiği rekât sayısını iyice düşünerek o kısmı kılınsın. Sonra da oturur vaziyette iken iki sehiv secdesini yapın.”¹⁸³

el-Yefuranî, “فليتوخ” kelimesini açıklarken “Sâhibu'l-Ayn'dan (*el-Ayn*'in müellifi) şu alıntıyı yapar: “التوخي”, bir şeyi kasıtlı olarak yapmak *تَوَخِيَّةٌ - يُوَخِّي - وَخِيَ* mazi, muzârî ve mastar hali bu şekilde söylenir.” Halîl b. Ahmed *el-Ayn*'da söz konusu kelimenin izahını örnekleriyle açıklamıştır.¹⁸⁴ el-Yefuranî müellifin ismini açık bir şekilde belirtmeyip Sâhibu'l-Ayn demiştir.¹⁸⁵

b. *el-Elfâz*. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkât'e (ö. 244/858) aittir. *el-İktidab*'da ona yalnızca bir kez atıf yapılmıştır.¹⁸⁶

¹⁸¹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/157.

¹⁸² Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/30, 33, 66, 67, 68, 82, 104, 107, 117, 122, 127, 153, 158, 164, 173, 176, 191, 202, 203, 238, 285, 294, 318, 320, 334, 335, 385, 396, 407, 462, 515.; 2/107, 124, 200, 215, 219, 265, 292, 333, 370, 393, 470, 472, 482, 512.

¹⁸³ Muvatta, “Salât”, 63.

¹⁸⁴ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (ö. 175/791), *Kitabu'l Ayn*, thk. Mehdî Mahzumî- İbrahim es-Sâmîrâî, Mektebtü'l Hilal, ts. 4/319.

¹⁸⁵ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 117.

¹⁸⁶ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/77.

c. **Kitâbü'l-fâsih.** Sa'leb diye meşhur Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr (Seyyâr) eş-Şeybânî'ye (ö. 291/904) aittir. *el-İktidab*'da ona iki kez atıf yapılmıştır.¹⁸⁷

d. **el-Cemhere fi'l-luğa.** İbn Düreyd'e (ö. 321/933) aittir.¹⁸⁸ el-Yefuranî, İbn Düreyd'i on dört yerde¹⁸⁹ kitabı *el-Cemhere*'yi ise üç yerde zikretmiştir.¹⁹⁰

e. **Kitâbü yevm ve leyle fi'l-luga ve'l-garîb.** Ebû Ömer ez-Zâhid'e (ö. 345/957) aittir. Gündüz, gece, aylar, haftanın günleri ve seneye ilgili kelimelerin bir araya getirildiği eserdir. *El-İktidab*'da ona yalnızca bir kez atıf yapılmıştır.¹⁹¹

f. **el-Bâri.** Ebu Ali el-Kâlî'ye (ö. 356/967) aittir. Endülüs'te yazılan ilk sözlük olup aynı zamanda bir garibu'l-hadis eseridir. *El-İktidab*'da ona yalnızca bir kez atıf yapılmıştır.¹⁹²

g. **el-Maksûr ve'l-memdûd.** Ebu Ali el-Kâlî'ye aittir. *el-İktidab*'da ona yalnızca bir kez atıf yapılmıştır.¹⁹³

h. **el-Efâl.** İbnü'l-Kûtiyye'ye (ö. 367/977) aittir. Fillerin müstakil olarak incelendiği bir eserdir. el-Yefuranî bu esere atıf yaparken müellifinden Sâhibü'l-Efâl diye bahseder. Tespitimize göre el-Efâl'i on dört yerde zikretmiştir.¹⁹⁴ Bunlardan biri “النظر في الصلاة إلى ما يشغلك عنها” (Namazda namazı unutup başka şeyler düşünmek) babında geçmektedir.

وَحَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، أَنَّ أَبَا طَلْحَةَ الْأَنْصَارِيَّ كَانَ يُصَلِّي فِي حَائِطِهِ فَطَارَ
دُبْسِيٌّ، فَطَفِقَ يَتَرَدَّدُ، يَلْتَمِسُ مَخْرَجًا فَأَعْجَبَهُ ذَلِكَ فَجَعَلَ يُبِيعُهُ بَصْرَهُ سَاعَةً. ثُمَّ رَجَعَ إِلَى صَلَاتِهِ، فَإِذَا هُوَ
لَا يَذْرِي كَمْ صَلَّى...

Abdullah b. Ebu Bekir şu olayı anlatmıştır: “Ebu Talha el-Ensârî bahçesinde namaz kılarken bir güvercinin uçtuğunu gördü. O, sık ağaç dalları arasında oraya buraya uçarak bir çıkış yeri arıyordu. Bahçesindeki bu hal Ebu Talha'nın hoşuna gittiği

¹⁸⁷ Yefuranî, *el-İktidâb*,2/122, 437.

¹⁸⁸ Alfabetik bir sözlük olan *el-Cemhere*, temel eğitim amacıyla hazırlanmış olup garib kelimeler yönünden zengin bir içeriğe sahip olduğu söylenemez. Sözlüğün öne çıkan özelliği Arapça alfabetik sözlük tarzında ilklerden oluşudur. (Bk. Nasuhi Ünal Karaaslan “İbn Düreyd” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/416-419).

¹⁸⁹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/180, 193, 334, 357,2/ 30, 47, 105, 138, 186, 306, 426, 490, 493, 533.

¹⁹⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/67, 287,2/ 16.

¹⁹¹ Yefuranî, *el-İktidâb*,1/335.

¹⁹² Yefuranî, *el-İktidâb*,1/396.

¹⁹³ Yefuranî, *el-İktidâb*,1/386.

¹⁹⁴ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 82, 89, 107, 112, 157, 223; 2/ 122, 157, 169, 201, 248, 349, 322, 387.

için bir süre gözüyle kuşu takip etti. Sonra namazını tamamlamaya döndü ama kaç rekat kıldığını bilemedi...¹⁹⁵

el-Yefuranî, “فَطْفِقَ يَتَرَدَّدُ” ifadesinin “جعل يتردد” ifadesiyle aynı anlamı içerdiğini ifade edip ardından “طَفِقَ” fiiliin farklı vezinlerinin olduğunu belirtip şöyle demiştir: “Sâhibu’l-Ayn¹⁹⁶ طَفِقَ (fethalı) şeklinde kullanımın “لغة رديئة” (bozuk bir lehçe) olduğunu söylemiştir. Sâhibu’l-Efâ’l¹⁹⁷ ise طَفِقَ fiilini şu şekilde açıklamıştır: “طَفِقَ” Bir şeyi yapmayı gece gündüz sürdürdü. Kur’an’ı Kerim’de söz konusu fiil şöyle geçmektedir: “فَطْفِقَ مَسْحاً بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ” (bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı)¹⁹⁸ el-Yefuranî izah ettiği fiili iki farklı sözlükten istifade ederek açıklamıştır. Bunlardan biri İbnü’l-Kûtiyye’ye ait olan *el-Efâ’l*’dir.¹⁹⁹

i. *Teskîfü’l-lisân ve telkîhu’l-cenân*. İbn Mekkî es-Sıkkîlî el-Himyârî’ye (ö. 501/1108) aittir. Arapçadaki konuşma hataları üzerine yazılmış bir eserdir. Yefuranî ismini *et-Telkîh* olarak zikreder. *el-İktidâb*’da buna yalnızca bir kez atıf yapılmıştır.²⁰⁰

1.4.7. Arap Dili ve Edebiyatına Dair Eserler

- a. Râî en-Nümeyrî, Ebû Cendel Ubeyd b. Husayn’ın (ö. 97/716) *Divân*’ı.²⁰¹
- b. Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa’saa et-Temîmî’nin (ö. 114/732) *Divân*’ı.²⁰² El-Yefuranî beş yerde Ferezdak’ı zikretmiştir. Bunlardan biri الصلاة العمل في جامع الصلاة (Namaz ile ilgili muhtelif meselelerdeki uygulamalar) babında geçmektedir.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ: «إِذَا لَمْ يَسْتَطِعِ الْمَرِيضُ السُّجُودَ أَوْ مَأْ بِرَأْسِهِ إِيْمَاءً، وَلَمْ يَرْفَعْ إِلَى جَنْبَيْهِ شَيْئًا.

¹⁹⁵ Muvatta, “Salât”, 69.

¹⁹⁶ Halîl b. Ahmed, Kitabu’l Ayn, 5/106.

¹⁹⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrâhîm el-Endelüsî el-İşbîlî el-Kurtubî (ö. 367/977), *el-Ef’âl*, thk. Ali Fûde (Kahire: Mektebetü’l Hancî, , 1413/1993), 270.

¹⁹⁸ Sâd 38/33.

¹⁹⁹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/122.

²⁰⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/76.

²⁰¹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 305, 307, 429; 2/ 47, 124, 497.

²⁰² Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/198, 409, 451; 2/ 150, 236, 289.

Abdullah b. Ömer şöyle derdi: “Hastanın secde yapmaya gücü yetmezse başı ile ima ederek secde yapar, bir şeyi kaldırıp alnına götürmez.”²⁰³

El-Yefuranî, rivayette geçen “أوماً” kelimesi için bu fiilin “أوماً وأوماً وومي” sülasi ve rubai; mehmuz (hemzeli) ve gayri mehmuz şeklinde olduğunu söylemiştir. -باء harfi ile أوماً şeklinde de söylendiğini aktarmıştır. Bir dilcinin أوماً harfi ile yazıldığında ön tarafa işaret edildiğini, أوماً harfi ile yazıldığında ise arka tarafa işaret edildiğini söylediğini nakletmiştir. Bu hususta Ferazdak’ın şu beyitini örnek vermiştir:

ترى الناس ما سرنا يسرون خلفنا ... وإن نحن أوبأنا إلى الناس وقفوا

“İnsanları görürsün, yürüdüğümüzde arkamızdan yürürler

Ve biz insanlara geri dönme işareti yaptığımızda dururlar.”²⁰⁴

c. Zürrumme, Ebü'l-Hâris Gaylân b. Ukbe b. Ma'dî b. Amr el-Adevî el-Kinânî el-Kahtânî'nin (ö. 117/735) *Dîvân'ı*.²⁰⁵

d. Sivebeyh, Ebu Bişr Amr b. Osman'ın (ö. 180/796) *el-Kitâb'ı*.²⁰⁶

el-Yefuranî, Sivebeyh'i oldukça sık zikreder. Bunlardan biri تحريم المدينة (Medine'nin kutsal kılınmasına dair hadisler) babında geçmektedir.

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَمْرٍو، مَوْلَى الْمُطَّلِبِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَلَعَ لَهُ أُحُدٌ فَقَالَ: «هَذَا جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ، اللَّهُمَّ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ، وَأَنَا أُحْرِمُ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا.

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayete göre, Rasûlullah (s.a.v.) Medine'ye doğru gelirken Uhud dağı görününce şöyle demiştir: “Bu öyle bir dağdır ki biz onu severiz, o da bizi sever. Allah'ım! Hz. İbrahim Mekke'yi harem bölge yapmıştı. Ben de Medine'nin iki kara taşılığı arasında bulunan kısmı harem bölge yapıyorum.”²⁰⁷

²⁰³ Muvatta, “Kasru's-Salât fi's-Sefer”, 74.

²⁰⁴ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/198.

²⁰⁵ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/18, 233, 235, 243, 301, 302, 341, 410; 2/214, 304, 531, 549.

²⁰⁶ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 11, 12, 14, 18, 33, 40, 44, 50, 53, 65, 110, 157...; 2/ 11, 80, 98, 119, 149, 200, 251, 269, 332.

²⁰⁷ Muvatta, “Câmi”, 10; Buhâri, “Enbiya”, 10; Müslim, “Hac”, 85.

el-Yefuranî, “هذا جبل يحبنا ونحبه” (Uhud bizi sever biz de Uhud’u severiz) cümlesini şerh etmiştir. Mecâz anlamı içerdiğini inkâr edenlerin Uhud dağına nispet edilen sevginin hakiki manada olduğunu söylediklerini belirtir. Bu görüşü savunanlar şöyle der: Allah’ın kudretiyle dağda sevgi yaratması, tıpkı ağaç gövdesinde Peygamber’e (sallallahu aleyhi vesellem) özlemi yarattığı gibi inkâr edilemez. Mecaz anlamında olduğunu savunanlar ise -onlar tefsir ve lügat ehlinin çoğudur- şu iki görüşü dile getirir: Bunlardan ilkinde “Sevgiyi birine izafe etti” ve “Burada Ensâr’ı kastediyor.” Bu tıpkı Arapların “Elbisem sana feda olsun” sözü gibidir; bununla asıl kastedilen elbisenin içindeki varlık yani kişinin kendisidir. Sivebeyh’den rivayet edildiğine göre, Araplar “Yemame geldi” der, halbu ki Yemame gelmez onun halkı gelir. Diğer bir görüşe göre anlam şu şekildedir: Şayet dağlar sevilen şeylerden olsaydı, biz de bu dağı severdik. Nasıl ki Araplar “evlerimiz birbirine bakıyor” der, yani şayet gözleri olsaydı birbirlerine bakarlardı. Bu ifade, teşbih ve benzetme üslubuyla söylenmiştir demişlerdir. Görüldüğü gibi el-Yefuranî “هذا جبل يحبنا ونحبه” cümlesini farklı görüşler ışığında izah etmiş, Sivebeyh’e de atıfta bulunmuştur.²⁰⁸

e. Müberred’in (ö. 286/900) *el-Kâmil fi’l-edeb’i. el-İktidab*’da ona yalnızca bir kez atıf yapılmıştır.²⁰⁹

f. Tarefe b. Abd’ın (ö. 564 /1168) *Divân*’ı.²¹⁰

g. Züheyr b. Ebu Sülmâ’nın (ö. 609/ 1212) *Divân*’ı. Tespitlerimize göre el-Yefuranî, Züheyr b. Sülmâ’yı altı yerde zikretmiştir.²¹¹

1.4.8. Diğer Eserler

a. *el-İlel*. Ali b. el-Medîni’ye (ö. 234/848-49) aittir.²¹²

b. *Ahbâru Mekke*. Ebu’l-Velîd el-Ezrakî’ye (ö. 250/864) aittir. Buna tek yerde atıf yapılmıştır.²¹³

²⁰⁸ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/415.

²⁰⁹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/69.

²¹⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/100;2/ 281, 537.

²¹¹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/57, 133, 183, 203, 249, 450.

²¹² Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/369.

²¹³ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/418.

c. *Te`vilü muhtelifi`l-hadîs*. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî`ye (ö. 276/889) aittir.²¹⁴

d. *Lahnü`l-âmm*e: Ebû Hanîfe ed-Dîneverî`ye (ö. 282/895) aittir. Bu eser günümüze ulaşmamıştır. Klasik kaynaklarda geçen Arap dili ve edebiyatıyla ilgili *Kitâbü mâ yelhanü bihi`l-`âmm*e isimli eser olabileceği düşünülmektedir. el-Yefuranî *el-İktidâb`*ın birçok yerinde ed-Dîneverî ismini zikretmiştir.²¹⁵

e. *İhyâü`ulûmi`d-dîn*.

Gazzâlî`ye (ö. 505/1111) aittir. el-Yefuranî, Gazzâlî`yi صلاة منى (Mina namazı) babında geçen şu rivayetin şerhinde zikretmiştir.

وَحَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «صَلَّى الصَّلَاةَ الرَّبَاعِيَّةَ بِمِنَى رَكَعَتَيْنِ» وَأَنَّ أَبَا بَكْرٍ صَلَّى بِمِنَى رَكَعَتَيْنِ وَأَنَّ عُثْمَانَ صَلَّى بِمِنَى رَكَعَتَيْنِ وَأَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ صَلَّى بِمِنَى رَكَعَتَيْنِ وَأَنَّ عَلْمَانَ صَلَّى بِمِنَى رَكَعَتَيْنِ شَطْرَ إِمَارَتِهِ ثُمَّ أَتَمَّهَا بَعْدُ.

Hişam b. Urve babası Urve`den şu bilgiyi nakletmiştir: “Rasûllullah (s.a.v.) Mina`da dört rekâtlı namazları ikişer rekât kıldı. Ebû Bekir de onları iki rekât kıldı. Ömer de onları iki rekât kıldı. Osman b. Affân ise halifeliğinin ilk yarısında Mina`da namazları iki rekât kıldığı halde sonraki dönemde onları dört rekâta tamamladı.”²¹⁶

el- Yefuranî, *شروط وشطير* kelimelerinin *نصف* و *نصف* kelimeleri gibi olduğunu (aynı anlama geldiğini) söylemiştir. Örnek olarak da “الطهور شرط الإيمان”²¹⁷ (Temizlik imanın yarısıdır) hadisini vermiştir. Burada *شطر* “نصفه” (yarısı) anlamındadır demiştir. Peşinden şu açıklamada bulunur: (Temizlik imanın yarısıdır) ifadesinde ise imanın yarısı anlamındadır. Bu bölünmenin nasıl olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. En uygun olanı Ebu Hamid`in²¹⁸ işaret ettiği ki, kalbin övgüye değer huylar ve meşru inançlarla imar edilmesinin en yüce hedef olduğudur. Kişi bunlarla nitelenmeden önce bozuk inançlardan ve kötü huylardan arınmalıdır. Dolayısıyla kalbin temizlenmesi iki yarıdan biridir ve bu ikinci yarı için bir ön koşuldur. Sanki tahûr (temizlik), bu anlamda imanın şatırıdır. Aynı şekilde, organların yasaklardan temizlenmesi de iki şatırdan

²¹⁴ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/464-465.

²¹⁵ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/253, 313, 315, 318, 360.

²¹⁶ Muvatta, “Hac”, 601; Buhâri, “Taksîru`s-Salât”, 2; Müslim, “Sâlâtü`l-Müsâfirîn”, 2.

²¹⁷ Müslim, “Tahâret”, 1.

²¹⁸ Bu âlim, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî`dir (ö. 505/1111).

biridir, onları ibadetlerle imar etmek ise ikinci şatrdır. Bu konunun detayı ve devamı *el-İhya*'da bulunmaktadır, ona başvurursanız doğru yolu bulursunuz.” el-Yefuranî, burada uzunca İmam Gazzâlî'nin görüşünü aktarmıştır. ²¹⁹ Gazzâlî söz konusu hadis için şunları söylemiştir: Peygamber Efendimizin ‘Temizlik imanı yarısıdır.’ buyurmasından muradı, içi harapken suyla oluşan temizlik sadece dış görünüştedir; asıl temizlikten uzaktır (yani gerçek temizliğe ulaşmaz). Ardından temizliği dört derece ile tanımlamıştır. Birincisi hadesten temizlik, ikincisi azâları gûnahtan temizlemek, üçüncüsü kalbi kötü huylardan temizlemek, dördüncüsü kalbi Allah'ın gayrısından temizlemek. Tahareti sadece dış (beden) temizliği olarak anlayanların ilk Müslümanların görünüşe bu kadar ehemmiyet vermeyip bütün gayretlerini kalp temizliğine verdiklerinden gâfil olduklarını ifade eder. Sonuç olarak imanın biri kalbi temizlemek; kötü ahlak, yanlış inançlar ve sevilmeyen huylardan arınmaktır, diğeri de kalbi doldurmak; temizlenen kalbi şer'i inançlar (tevhid) ve güzel ahlak ile donatmak bakımından iki cüz olduğu anlaşılmaktadır.²²⁰ Ancak ilgili hadisin farklı metinleri toplandığında “iman” ile “namaz” kastedildiği, dolayısıyla anlamın “Temizlik yani abdest gerekli durumda gusül namazın yarısıdır” şeklinde olduğu görülecektir. Lâkin el-Yefuranî bu hususa hiç temas etmemiştir.

Burada birinci bölüm nihayete erdi. Bu bölümde el-Yefuranî'nin el-İktidâb isimli kitabı incelenmiştir. Yazma nüshası İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye Üniversitesi'nde bulunmaktadır. el-Yefuranî, *Muvatta*'da geçen rivayetlerin tamamını şerh etmemiştir. Bab başlıklarını *Muvatta*'da bulunan şekliyle aktarmış ancak bazen bab isimlerinde değişiklikler yapmıştır. Rivayetlerin senedini ve hadisin tam metnini zikretmeden sadece şerh edeceği kısmı vermekle iktifa etmiştir.

el-Yefuranî, *el-İktidâb*'da temel hadis eserleri, Muvatta şerhleri, garibü'l-hadis eserleri, tefsirler, sözlükler, Arap dili ve edebiyatına dair eserler olmak üzere çok sayıda kaynaktan istifade etmiştir.

²¹⁹ Yefuranî, *el-İktidâb*,1/447.

²²⁰ Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111), *İhyâü ulûmi'd-dîn*, trc. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1394/1974), 1/334-335.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. ABDÜLHAK EL YEFURANÎ'NİN HADİS ŞERHÇİLİĞİ

İslami ilimler sahasında ortaya konan gayretler içinde hadis şerhçiliğinin tarihsel seyrine bakılırsa temel hadis eserlerinin tamamlanmasının ardından şerh geleneğinin başladığı görülür.²²¹ Hadis şerhçiliği bağlamında şerhe konu olan ilk eser Mâik'in *Muvatta*'dır. "Mâlik'in Mısırlı talebesi Abdullah b. Vehb (ö. 197/813) Muvatta üzerine bir şerh kaleme almış, hemen ardından Muvatta'nın muhtelif yönlerine odaklanan bir dizi çalışma ortaya konmuştur."²²² el-Yefuranî'nin *el-İktidâb* isimli eseri de bu ilk eserden dört asır sonra telif edilmiş bir Muvatta şerhidir.

Yüzyıllar boyu süren hadis şerh geleneği içinde gerek *Muvatta* gerekse diğer eserler üzerine yazılan hadis şerhleri için metod bakımından ortak ve ayırt edici yönlerden söz etmek mümkündür. Bir başka ifadeyle her şarihin benimsediği ve her şerhe özgü bir metod söz konusudur. Bu bölümde *el-İktidâb* adlı eserinden hareketle el-Yefuranî'nin hadis şerh etme metodu üzerinde durulacaktır.

2. Rivayetlerin Lafzına Yönelik İlgili Şerh Metodu

Hadis şerh çalışmalarının genel anlamda iki temel amacı vardır. Bunlardan biri hadiste geçen lafızların bilinmesi, diğeri de hadisin manasının kavranmasıdır.²²³ Aşağıda el-Yefuranî'nin lafızları şerh etme metodu hakkında bilgi verilecektir.

2.1.1. Kelimelerin Okunuşlarının Açıklanması

el-Yefuranî bir hadisi şerh ederken öncelikle metinde geçen kimi kelimelerin okunuşlarını izah ederek başlar. İzah edilen kelimelerin her yerde müphem olduğu da söylenemez. Sadece anlaşılması zor, müşkül lafızlar değil manası açık olanlar da okunuşları bakımından izah edilir. Herhangi bir kelimenin okunuşuna dair bilgi verirken kendi görüşleri yanında ileri sürdüğü düşünceleri desteklemek üzere diğer ulemanın aynı husustaki kanaatlerini de belirtir. Bazen bir kelimeyi şerh ederken o

²²¹ Mustafa Macit Karagözoğlu, *Hadis Şerh literatürü I*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 19

²²² Karagözoğlu, *Hadis Şerh literatürü I*, 23.

²²³ Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşum Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 302.

kelimenin metne ilişkin olmayan farklı okunuşları varsa bunları da açıkladığı görülür. Konuyla ilgili bazı örnekler şöyle sıralanabilir:

- a. “الطهور للوضوء” (Hangi sularla abdest alınabilir)” babında geçmektedir. Yefuranî bab başlığını şerh ederken kelimelerin okunuşları hakkında vecihleri sıralamış ve konuya ilişkin ihtilafları şu şekilde belirtmiştir.

“Bu cümledeki iki lafzın okunuşuna dair dört ihtimal vardır: Birincisi: الطهور kelimesindeki tâ harfinin ve الوضوء kelimesindeki vav harfinin merfu olması (tuhûr ve vudû’ şeklinde). İkincisi: İkisinin de mansub olması (tahûr ve vadû’ şeklinde). Üçüncüsü: tâ harfinin merfu, vav harfinin mansub olması (tuhûr ve vadû’ şeklinde). Dördüncüsü: Üçüncünün tersi yani tâ harfinin mansub vav harfinin merfu olmasıdır (tahûr ve vudû’ şeklinde). Ama bu, ravilerin kaydetmediği bir şekildir. Dolayısıyla dilbilimciler iki kelimenin anlamı hususunda söz konusu şekillere göre birçok farklı görüş ileri sürmüştür.”²²⁴

- b. Diğer bir örnek ise الْعَمَلِ فِي جَامِعِ الصَّلَاةِ (Namaz ile ilgili muhtelif meselelerdeki uygulamalar) babında bulunmaktadır.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الثُّعْمَانِ بْنِ مُرَّةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا تَرَوْنَ فِي الشَّارِبِ، وَالسَّارِقِ وَالزَّانِي؟ وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يُنَزَّلَ فِيهِمْ»، قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ: «هُنَّ فَوَاحِشٌ. وَفِيهِنَّ عُقُوبَةٌ. وَأَسْوَأُ السَّرْقَةِ الَّذِي يَسْرِقُ صَلَاتَهُ، قَالُوا: وَكَيْفَ يَسْرِقُ صَلَاتَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «لَا يُتِمُّ رُكُوعَهَا وَلَا سُجُودَهَا».

“Numan b. Mürre (r.a.)’den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) içki içen, zina eden ve hırsızlık yapanlarla ilgili ayetler inmezden önce ashabına: “İçki içen, hırsızlık yapan ve zina eden kimse hakkında görüşünüz nedir?” diye sordu. Onlar da: “Allah ve Rasûlu daha iyi bilir” dediler. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu: “Bu fiillerin hepsi de açık birer kötülüktür. Hepsinin de bir cezası vardır. Hırsızlığın en kötüsü de namazından çalan kimsenin hırsızlığıdır.” Bunun üzerine sahabe: “Ya Rasûlellah! Kişi namazından nasıl çalabilir ki?” diye sordu. O da şu cevabı verdi: “Rukû ve secdesini tam yapmayarak.”²²⁵

²²⁴ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/48.

²²⁵ Muvatta, “Kasru’s-Salât fi’s-Sefer”, 72.

el- Yefuranî “وأسوأ السرقة” (hırsızlığın en kötüsü) ifadesindeki السرقة kelimesini açıklarken onun hem fethalı okunuşunun hem de belirttiğine göre Muvatta’da geçen kesreli okunuşunun irabını yapmış ve ayetlerden kelimelerle örnekler vermiştir.²²⁶

Bazen sadece anlaşılması zor, müşkül lafızlar değil manası açık kelimelerin de okunuşları bakımından değerlendirildiği görülmektedir. Buna dair bir örnek غسل الميت “Cenazenin yıkanması” babında yaptığı şerhtir. Buradaki hadislerde ceaze kelimesi geçmediği halde hem kitap adında hem diğer bablarda buna yer verilmiştir.

Müellif cenaze lafzını: “Cenaze, ölüye ya da ölünün üzerinde taşındığı tabuta verilen isimdir. Cim harfi hem fethalı hem de kesralı okunabilir” şeklinde açıklamıştır. Cenaze kelimesinin farklı okunuşlarını ve bunların anlamlarını izah ettikten sonra şöyle der: “Cenaze ancak ölünün kendisidir. Tabuta cenaze denmesi ise mecazdır. Bunun delili de Hz. Peygamber’den gelen şu sahih hadistir: ²²⁷

إذا وضعت الجنازة على السرير، واحتملها الرجال على أعناقهم، فإن كانت سالحة قالت: قدموني...

“Cenaze (yani ölü) tabuta konup da insanlar onu omuzlarına aldığı zaman, eğer o salih bir kişiye ‘Beni çabuk götürün’ diye seslenir...”²²⁸

2.1.2. Garib Lafızların İzah Edilmesi

Bir rivayette geçen anlaşılması zor, işaret ettiği manayı kavramak özel bir çaba gerektiren kelimeler ve deyimler “garib lafızlar” kapsamına girmektedir.²²⁹ Bu minvalde yapılan çalışmalar “garibu’l-hadis” adı verilen müstakil bir ilim dalının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Hadisleri şerh etme gayreti de rivayetlerdeki az bilinen kelimelere kısa karşılıklar vermek suretiyle ortaya çıkmıştır denebilir.²³⁰

Garibu’l-hadis ilminin temelleri Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine kadar gitmektedir. Sahabiler bilmedikleri kelimelerin anlamlarını ondan öğrenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden sonra yapılan fetihler neticesinde genişleyen sınırlar

²²⁶ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/197.

²²⁷ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/247.

²²⁸ Buhâri, “Cenâiz”, 53.

²²⁹ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 94.

²³⁰ Karagözlü, *Hadis Şerh Literatürü*, I, 33.

farklı etnik grupların İslam dairesi içine girmesini sağlamış ve garibu'l-hadis ilminin ehemmiyeti her geçen gün artmıştır. Mana ile rivayete müsaade edilmesi, hadislerde geçen manası müşkül kelime ve ibarelerin Ehl-i bidat tarafından menfi bir amaçla kullanılması gibi sebepler bu ilmin yaygınlaşmasında etkili olmuştur.²³¹ Şu'be (ö. 160/776), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/777) ve İmam Mâlik (179/795) bu alanın öncüleri olarak zikredilir.²³²

el-Yefuranî de garib kelimelerin şerhine önem verir. Nitekim *el-İktidâb*'ın muhtevasının büyük bir kısmı garib kelime ve ifadelerin izahından oluşmaktadır. O, hadislerde geçen mekân isimlerini de garib lafızlar bağlamında tafsilatlı bir şekilde izah etmiştir: “ما يجب فيه قصر الصلاة” (Yolculukta namazların kısaltılabilmesi için mesafenin ne kadar olması gerekir) babında yer alan onuncu hadis buna örnektir:

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ «إِذَا خَرَجَ حَاجًّا أَوْ مُعْتَمِرًا قَصَرَ الصَّلَاةَ بِذِي الْحُلَيْفَةِ».

“*Abdullah b. Ömer hacca ve Umreye giderken Zülhüleyfe'de namazları kısaltmaya başladılar* ²³³” el-Yefuranî ذو الحليفة mevkiini şu şekilde izah etmiştir: “*Huleyfe halef kelimesinin ism-i tasğiridir. Hevazin'den Beni Cüşem b. Bekr ile Beni Hafâce el-Ukayliyyûn arasında bir sudur. Medine ile arasında altı ya da yedi mil uzaklık bulunmaktadır.*²³⁴ *Rasûlullah (s.a.v.)'in hac veya umre için Medine'den çıktığında ilk mola yeri idi. O, bugün Zülhuleyfe Mescidinin bulunduğu yerdeki bir ağacın altında konaklardı...*²³⁵

Zülhüleyfe Hz. Peygamberin (s.a.v.) zamanında bilinen bir mevki olabilir. Ancak el-Yefuranî Cezayirli bir âlim olarak asırlar sonra Medine ve civarının coğrafi konumuna hâkim olmayanlar için *Zülhüleyfe* ifadesini açıklama gereği duymuştur. Bu babda birçok yer adını açıklamış olup bazıları şunlardır: *Zâtü'n-nusub*, “*İslam öncesi dönemde dikili taşların bulunduğu bir yerdir.*”²³⁶ et-Tâif, “*Adını etrafındaki duvardan*

²³¹ Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 309.

²³² Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 303.

²³³ Muvatta, “Kasru's-Salât fi's-Sefer”, 10.

²³⁴ Yaklaşık 10 kilometre uzaklığa karşılık gelmektedir.

²³⁵ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/170.

²³⁶ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/171.

almıştır.”²³⁷ Usfân, “Huzâa’dan Beni Mustalik kabilesinin merkezidir. Çok sayıda kuyusu ve havuzu vardır. Hadislerde adı çok geçer.”²³⁸ Cüdde, “Mekke’nin sahilidir. Deniz kıyısında olduğu için böyle isimlendirilmiştir. Denizin ve nehrin cüddesi onun kara tarafını ifade eder. Cüdde kelimesinin asıl anlamı uzayıp giden yoldur.”²³⁹

el-Yefuranî, *Muvatta*’daki rivayetlerde geçen uzunluk ölçülerini ve vakitleri de açıklar. “Namaz vakitleri” babında geçen şu rivayetin şerhi buna örnek olabilir:

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ عَنْ نَافِعِ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَتَبَ إِلَى عُمَالِهِ: "إِنَّ أَهَمَّ أَمْرِكُمْ عِنْدِي الصَّلَاةُ. فَمَنْ حَفِظَهَا وَحَافِظَ عَلَيْهَا، حَفِظَ دِينَهُ. وَمَنْ ضَيَّعَهَا فَهُوَ لِمَا سِوَاهَا أَضْيَعٌ، ثُمَّ كَتَبَ: أَنْ صَلُّوا الظُّهْرَ، إِذَا كَانَ الْقِيَاءُ ذِرَاعًا، إِلَى أَنْ يَكُونَ ظِلُّ أَحَدِكُمْ مِثْلَهُ. وَالْعَصْرَ وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةً بَيَضَاءَ نَقِيَّةٍ، قَدَرَ مَا يَسِيرُ الرَّكْبُ فَرَسَخَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةً، قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ وَالْمَغْرَبِ إِذَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ. وَالْعِشَاءَ إِذَا غَابَ الشَّفَقُ إِلَى ثَلَاثِ اللَّيْلِ. فَمَنْ نَامَ فَلَا نَامَتْ عَيْنُهُ. فَمَنْ نَامَ فَلَا نَامَتْ عَيْنُهُ. وَالصُّبْحَ وَالنُّجُومَ بَادِيَةً مُشْتَبِكَةً

Ömer b. el-Hattab valililerine şöyle yazmıştır: “Bana göre en önemli işiniz namazdır. Kim ona devamlı ve duyarlı olursa dinini korumuş olur. Kim de namazını kılmaz ve ihmal ederse diğer işlerini fazlasıyla ihmal edip boşa götürür.” Sonra mektubuna şöyle devam etti: “Öğle namazını, güneş tam tepeden batıya kaymaya başladığı andan gölgeniz bir misli oluncaya kadar kılın. İkinci namazını ise henüz güneş parlak ve yüksekte iken kılın. Namazdan sonra güneş batmadan önce bir binitlinin iki veya üç fersah gidebileceği kadar bir süre olsun. Akşam namazını güneş batınca kılın. Yatsı namazını batıdaki kızılığın kaybolmasından itibaren gecenin üçte birine kadar kılın. Yatsıyı kılmadan yatanların gözüne uyku girmesin! Yatsıyı kılmadan yatanların gözüne uyku girmesin! Yatsıyı kılmadan yatanların gözüne uyku girmesin! Sabah namazını yıldızlar görünür ve çok sayıda iken kılın.”²⁴⁰

el-Yefuranî’ye göre “الفيء” (fey) öğleden sonraki gölgedir. Öğleden önceki gölge “fey” değildir. Aynı rivayette geçen “الفرسخ” (fersah) kelimesini üç mil, “الغلوة” kelimesini de iki yüz arşın olarak açıklamıştır.²⁴¹

²³⁷ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/171.

²³⁸ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/172.

²³⁹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/172.

²⁴⁰ Muvatta, “Vukûtu’s-Salât”, 6.

²⁴¹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/16-17.

التكبير على الجنازة. el-Yefurâni hadislerde geçen kişi adları hakkında da bilgi verir. (Cenaze namazındaki tekbirler) babında bulunan şu hadisin şerhi buna örnektir.

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَعَى النَّجَاشِيَّ لِلنَّاسِ فِي الْيَوْمِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ، وَخَرَجَ بِهِمْ إِلَى الْمُصَلَّى، فَصَفَّ بِهِمْ وَكَبَّرَ أَرْبَعَ تَكْبِيرَاتٍ.

Ebu Hureyre (r.a.)'den rivayete göre, Rasûlullah (s.a.v.) Habeş kralı Necaşî vefat ettiği gün cenaze haberini ashabına bildirdi ve cemaatle birlikte namazgâha giderek saf oldular ve dört tekbirle Necaşî'nin cenaze namazını kıldırdı."²⁴²

el-Yefuranî, "النجاشي" Necaşî hakkında şu bilgileri verir: "Habeş kralıdır. ن harfi fethalı veya kesreli okunabilir ama dilcilerin çoğu kesreli okuyuşu kabul etmez. Adı Ashame'dir. Bütün Habeş krallarına Necâşî denir, tıpkı bütün Fars krallarına Kisra, Türk krallarına Hakan, Rum krallarına Hirakl, Yemen krallarına Tubba', Mısır krallarına Firavun dendiği gibi."²⁴³

2.1.3. Metinlerin Belâğat Yönünden İncelenmesi

Belâğat, sözü doğru ve yerinde söyleme usul ve kurallarıyla ilgili bir terimdir. Meânî, beyân ve bedi' alt başlıklarıyla sözün hale uygunluğunu, söz sanatlarını ve ifadenin estetik boyutunu kapsar.²⁴⁴ Kur'an ve sünneti anlamada Belagat ilmi önemli bir yere sahiptir. Bir hadisin metninde geçen kelime ya da kelime topluluğunun neyi ifade etmek istediğini tam anlamıyla kavrayabilmek dilin belâği açıdan inceliğine vakıf olmayı gerektirir. Çünkü bazen lafızlar ilk manasıyla murad edilen anlamı vermeyebilir. Aynî (ö. 855/1451) Hz. Peygamber'in sözlerinin Arapça olduğunu ve hakikat, mecaz, kinaye, sarih, amm, hass, mutlak, mukayyed, mahzuf, muzmar, mantûk, mefhûm, iktiza, işaret, ibare, delalet, tenbih ve ima gibi çeşitli yönleriyle Arap kelâmını bilmeyen bir kimsenin Hadis ilminden uzak olduğunu belirtmiştir.²⁴⁵

²⁴² Muvatta, "Cenazeler",14; Ayrıca, Buhari, "Cenazeler", 4; Müslim, "Cenazeler",22.

²⁴³ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/256.

²⁴⁴ Hulusi Kılıç, "Belâğat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,(İstanbul: TDV Yayınları,1992), 5/380-383.

²⁴⁵ Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahih-i Buhârî*, (Beyrut; Daru İhya'üt Turâsü'l Arabiyyi, ts.), 1/11; Yavuz Köktaş, "Hadislerin Anlaşılmasında Belagat İlminin Önemi", *Dini Araştırmalar*, 4/12, (Ocak-Nisan 2002), 129.

Dilci yönü ağır basan el-Yefuranî, rivayetlerde bulunan söz sanatlarını detaylarıyla belirtip onlara dair muhtelif örnekler vermiştir. Bu tür izahlarına bir misal olarak “Kuşluk namazı” babında geçen şu rivayetin şerhini verebiliriz:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ جَدَّتَهُ مَلَيْكَةَ، دَعَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِطَعَامٍ. فَأَكَلَ مِنْهُ. ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قُومُوا فَلِأَصْلِي لَكُمْ»، قَالَ أَنَسٌ فَقُمْتُ إِلَى حَصِيرٍ لَنَا قَدْ اسْوَدَّ، مِنْ طُولِ مَا لَيْسَ، فَتَضَخْتُهِ بِمَاءٍ. فَقَامَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَصَفَّفْتُ أَنَا وَالْيَتِيمُ وَرَاءَهُ وَالْعَجُوزُ مِنْ وَرَائِنَا، فَصَلَّى لَنَا رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ انْصَرَفَ.

“Enes b. Mâlik (r.a.)’dan rivayete göre “Ninesi Müleyke Rasûlullah (s.a.v.)’ı bir yemeğe davet etmişti. Rasûlullah (s.a.v.) yemeği yedikten sonra şöyle buyurdu: “*Kalkın size namaz kıldırayım.*” Enes (r.a.) dedi ki: “Kalkıp uzun zaman kullanıldığı için kararmış hasırımızı alıp ona su serptim. Rasûlullah (s.a.v.) o hasırın üzerinde namaza durdu. Ben ve yetim Rasûlullah’ın arkasına, ninem de daha geriye saf olduk. Rasûlullah (s.a.v.) bize iki rekât namaz kıldırıp (evimizden) ayrıldı.”²⁴⁶

el-Yefuranî, Enes’in ما لبس قد اسود من طول ما لبس (mâ lübise) ifadesinin üzerine oturan şey manasında olduğunu söyleyip burada mecâzi anlamda kullanıldığını belirterek Araf suresindeki ayeti örnek vermiştir. O ayette bulunan “وَلِبَاسُ التَّقْوَى”²⁴⁷ (takva elbisesi) ifadesi “hâya” (utanma) olarak tefsir edilmiştir. Zira hâya ile örtünülür, örtünmedeki benzerlik nedeniyle sanki bu bir istiaredir. Hasır da böyle olup onunla da elbise gibi soğğun ve sıcakın eleminden korunulur böylece o bir çeşit örtünme sayılır²⁴⁸ demiştir. Görüldüğü üzere el-Yefuranî bir ifadenin manasını açıklarken onda söz sanatı bulunduğunun altını çizer. Devamında mecaz çeşitlerinden bahsederek onları detaylı bir şekilde açıklar.

Metnin belağı açıdan şerh edilişine başka bir örnek “القضاء في المرفق” babındaki şu hadistedir:

²⁴⁶ Muvatta, “Kasru’s-Salât fi’s-Sefer”, 31. Ayrıca Buhari, “Ezan”, 161; Müslim, “Mesâcid”, 48.

²⁴⁷ Araf 7/ 26.

²⁴⁸ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/178.

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ».

“Amr b. Yahya el-Mazini babası Yahya’dan şu hadisi nakleder: “Rasûlullah (s.a.v.): *Ne zarar verilir ne de zarara zararlarla mukabele edilir*” buyurdu.²⁴⁹

el-Yefuranî’ye göre الضرر والضرر والضار والضار sözcüklerinin hepsinin aynı anlamdadır. “لا ضرر ولا ضار” ifadesinde iki kelimenin birbirini te’kîd²⁵⁰ ettiği söylemiştir. İbn Habîb, Arap dilcilerine göre ed-Darar’ın isim, ed-Dırâr’ın ise fiil olduğunu söylemiştir.²⁵¹

El- Yefuranî, rivayetlerin belaği açısından değerlendirilmesine büyük önem verir. Kelimelerin izahında “Lügatçilerin çoğu şunu zikretti” gibi ifadeleri sıklıkla kullanır. “اللقطة” kelimesinin şerhinde olduğu gibi²⁵² kimi zaman yalnızca lügatçilerin açıklamalarını vermekle yetinirken gerekli gördüğü hallerde şahsi kanaatlerini Belagat ilmi açısından dile getirir.

el-İktidab’da bulunan belaği açıklamalara farklı bir örnek de “عقل الجنين” (Ceninin diyeti) babında bulunmaktadır.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى فِي الْجَنِينِ يُقْتَلُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ بَعْرَةَ عَبْدٍ أَوْ وَلِيدَةٍ»، فَقَالَ الَّذِي قَضَى عَلَيْهِ: كَيْفَ أَعْرَمُ مَا لَا شَرِبَ، وَلَا أَكَلْتُ، وَلَا نَطَقْتُ، وَلَا اسْتَهَلْتُ وَمِثْلُ ذَلِكَ بَطْلًا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّمَا هَذَا مِنْ إِخْوَانِ الْكُهَّانِ».

Saîd b. Müseyyeb’den rivayete göre, Rasûlullah (s.a.v.) annesinin karnında öldürülen ceninin diyeti olarak bir *gurra* yani bir köle veya bir cariye verilmesine hükmedince aleyhinde hüküm verilen kişi: “Henüz yiyip içmemiş, konuşmamış hatta doğarken ses bile çıkarmamış birine niçin diyet ödeyecektim. Bunun gibisi boşa

²⁴⁹ Muvatta, “Rehin”, 33.

²⁵⁰ Bir kelime veya cümleyi lafız yahut manaca pekiştiren sözel öğeler anlamında nahiv ve belâgat terimi (Bk. İsmail Durmuş, “Tekit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/365-368).

²⁵¹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/261.

²⁵² Yefuranî, *el-İktidâb*, 2 / 273.

gitmiş olur (bir karşılığı olmaz)” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) “*Bu adam kâhinlere benziyor*” buyurdu.²⁵³

el-Yefuranî “مثل ذلك بطل” cümlesini şerh ederken بطل kelimesinin sözlük anlamını verdikten sonra şu açıklamayı yapmıştır: “Hz. Peygamber (s.a.v.) sec’i²⁵⁴ (nesir içindeki kafiye) inkâr etmemiştir. Bu, Arapların konuşmalarında bir âdetti. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ve sahabenin konuşmalarının çoğu sec’liydi. Araplar bunu sözün güzelliği sayardı. Ancak bu hadisteki durum için şöyle denmiştir: Seciin hoş karşılanmaması içerdiği aşikâr yapmacıklık sebebiyledir. Her seci hoş görülmez. Böylece kâhinlerin çoğu sözü zorlama bir nitelik taşır.” Burada sözü söyleyen kimseye Hz. Peygamber’in (s.a.v.) -cümlesinden dolayı- neden kâhinlere benziyor dediği izah edilmiş ve onu cümlelerinde bulunan ve bir söz sanatı olan seci izah edilmiştir.²⁵⁵

2.1.4. Rivayet Farklılıklarına Değnilmesi

Muvatta’ telif edildiği dönemden beri büyük bir teveccühe mazhar olmuş ve hakkında oldukça fazla çalışma yapılmış bir eserdir. Mâlik’in birçok farklı mezhebe müntesip öğrencisi tarafından rivayet edilmiştir. Medine, Mekke, Endülüs, Mısır, Şam, Irak gibi birçok ilim bölgesinden ravisi olan Muvatta’ın toplam kaç nüshası bulunduğu ihtilaflıdır. Kadı İyâz, Mâlik’ten *Muvatta*’ı rivayet eden meşhur ravilerden 62 kişiyi sayarken İbn Nâsruddîn 79 kişiye yer verir. Hatib el-Bağdâdî ise bu sayıyı 933’e kadar çıkarmaktadır.²⁵⁶

el-Yefuranî, *Muvatta*’ın en meşhur ravisi olan Endülüslü Yahya b. Yahya el-Leysî (ö.234/849) nüshasını şerh etmiştir. Bu nüsha, *Muvatta*’ın kabul görmüş en yaygın kullanılan rivayetidir. Öyle ki, neredeyse *Muvatta* onunla özdeşleşmiştir.²⁵⁷

²⁵³ Muvatta, “Ukûl” 6.; Buhâri, “Tıb”, 46; Müslim, “Kaseme”, 11.

²⁵⁴ “Seci” terimi Arap belagati içinde hem İslam öncesi hem de İslam sonrası devirlerde bilinen ve gerek şiir gerekse de hitabette yaygın olarak kullanılan bir söz sanatıyla ilgilidir. Sözcüklerin son seslerindeki benzerlikten yararlanılarak yapılan bu söz sanatını Hz. Peygamberin bütünüyle yasakladığı söylenemez ancak kahinlerin secilerini men ettiği bilinmektedir. Bk. “İsmail Durmuş, “Seci”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2009), 36/ 273-275.

²⁵⁵ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/366.

²⁵⁶ Kenan Oral, *Muvatta Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 111.

²⁵⁷ Oral, *Muvatta Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri*, 154.

Farklı ülkelerdeki kütüphanelerde *Muvatta*'nın bilinen 566 elyazmasının çoğu Yahya el-Leysî rivayetidir.²⁵⁸

el-Yefuranî şerhinde Yahya b. Yahya rivayetini sıkça zikretmiştir. Genelde ardından diğer rivayetleri de aktarmıştır. Bu örneklerden biri “ما جاء في بناء الكعبة” (Kâbe'nin inşasıyla ilgili rivayetler) babında geçmektedir.

حَدَّثَنِي يَحْيَى عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُحَمَّدٍ بْنَ أَبِي بَكْرٍ لَصِديقٍ أَخْبَرَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: أَلَمْ تَرَيَ أَنَّ قَوْمَكَ جِئْنَا بِنُورِ الْكَعْبَةِ افْتَصَرُوا عَنْ قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ؟ قَالَتْ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا تَرُدُّهَا عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْلَا جِدْتَانُ قَوْمِكَ بِالْكَفْرِ لَفَعَلْتُ.

Hiz. Aişe (r.a.)'den rivayete göre, Rasûlullah(s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Ey Aişe bilmez misin ki, senin kavmin Kâbe’yi tamir edip bu şeklini verdikleri zaman onu İbrahim’in (a.s) temellerinden biraz eksik yapmışlardır.*” Hiz. Aişe der ki ben de: “Ey Allah’ın Rasûlü, sen Kâbe’yi İbrahim’in (a.s.) temeli üzerine tekrar yapmayı düşünmez misin? dedim. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Eğer kavmin küfürden yeni çıkmış olmasalardı bu işi mutlaka yapardım.*”²⁵⁹

el-Yefuranî “أَلَمْ تَرَيَ” ifadesi için: “Yahya bunu “ألم تر” şeklinde يا harfi olmadan rivayet etmiştir, bu yanlıştır. Zira diğer rivayetlerde “ألم تري” şeklinde يا harfi ile rivayet edilmiştir ki, bu doğrudur.” demiştir.²⁶⁰ Görüldüğü gibi Yahya b. Yahya rivayetinde ifadenin hatalı yazımına işaret etmiş, diğer rivayetlerdeki yazımı dikkate alarak onun doğru olduğunu söylemiştir.

el- Yefuranî Yahya b. Yahya el-Leysî nüshasını şerh etmesine rağmen kimi yerlerde diğer nüshalara da atıfta bulunur. Birkaç örnek verecek olursak, ilk olarak “Cenaze namazının cami içinde kılınması” babında bulunan şu rivayeti verebiliriz:

²⁵⁸ Oral, *Muvatta Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri*, 158.

²⁵⁹ Muvatta, “Hac”, 104; Buharî, “Tefsir”, 2; Müslim, “Hac”, 69.

²⁶⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/405.

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا أَمَرَتْ أَنْ يُمَرَّ عَلَيْهَا بِسَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ فِي الْمَسْجِدِ، جِئْنَا مَاتَ، لِنَدْعُو لَهُ. فَأَنْكَرَ ذَلِكَ النَّاسُ عَلَيْهَا. فَقَالَتْ عَائِشَةُ: «مَا أَسْرَعَ النَّاسَ مَا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى سُهَيْلِ بْنِ بَيْضَاءٍ إِلَّا فِي الْمَسْجِدِ»

Rasulullah (s.a.v.)'in hanımı Aişe (r.a.) Sa'd b. Ebi Vakkas vefat ettiği zaman dua etmek için cenazenin mescide kendi yakınına getirilmesini emretmişti. Ashab bu işi pek hoş karşılamadı. Bunun üzerine Aişe: “Hayret! İnsanlar ne çabuk unutuyor. Oysa Rasûlullah (s.a.v.) Süheyl b. Beyza'nın cenaze namazını camide kılmıştı” demiştir.²⁶¹

el-Yefuranî الناس ما أسرع (insanlar ne çabuk unutuyor) ifadesini açıklarken Kanebî rivayetini zikretmiştir. Onda أسرع kelimesi taaccüp üzere nasb edilmiştir. Yani inkâr etme ve eleştirmede ne kadar hızlılar anlamındadır. Nasb okunuşuna dair bu izah İbn Vehb'e²⁶² (ö. 197/813) aittir. Unutma anlamını düşünenler ise onu merfu yapar ki, Mâlik'in görüşü de böyledir. Bu durumda anlam “sünneti ne çabuk unuttular” olup takdiri şöyledir: ما أسرع ما نسي الناس (insanlar ne çabuk unutuyor). Nitekim Ka'nebi²⁶³ (ö. 221/836) rivayetinde de bu lafızla gelmiştir” demiştir.²⁶⁴ Örnekte görüldüğü üzere el-Yefuranî, rivayette geçen ifadenin şerhini yaparken farklı *Muvatta* nüshalarına atıf yapmıştır.

Diğer örnek, “Hayvanların boynundaki takıları çıkarmak” babında geçen şu rivayettir:

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ تَمِيمٍ، أَنَّ أَبَا بَشِيرٍ الْأَنْصَارِيَّ أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، قَالَ: فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُولًا، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ: حَسِبْتُ أَنَّهُ قَالَ وَالنَّاسُ فِي مَقِيلِهِمْ «لَا تَبْقَيْنَ فِي رَقَبَةٍ بَعِيرٍ قِلَادَةً مِنْ وَتَرٍ، أَوْ قِلَادَةً، إِلَّا قُطِعَتْ قَالَ يَحْيَى: سَمِعْتُ مَالِكًا يَقُولُ: «أَرَى ذَلِكَ مِنَ الْعَيْنِ.»

²⁶¹ Muvatta, “Cenâiz”, 22.; Müslim, “Cenâiz”, 34.

²⁶² Oral, *Muvatta Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri*, 132; Saffet Köse, “İbn Vehb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/441, 442.)

²⁶³ Oral, *Muvatta Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri*, 142; Salahhatin Polat “Ka'nebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/305, 306.

²⁶⁴ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/258.

Ebu Beşir el-Ensâri (r.a.) seferlerinden birinde Rasûlullah (s.a.v.) ile beraber olduğunu bildirip şahit olduğu şu olayı anlatır: Onlara istirahat yerlerinde iken Rasûlullah (s.a.v.) bir elçi gönderdi. Abdullah b. Ebî Bekir der ki: “Zannederim ki o elçi (Rasûlullah’tan aldığı) şu ilanı yaptı: “*Hiçbir devenin boynunda takı kalmasın onların hepsi kesilsin.*” Yahya dedi ki, Mâlik’ten işittim şöyle diyordu: Zannedersem o şeyler develeri göz değmesinden korumak için takılmıştı.²⁶⁵

el-Yefuranî “قلادة من وتر” (telden takı) ifadesini şerh ederken bu ifadenin diğer nüshalarda nasıl aktarıldığını belirtmiştir. “Yahya, İbn Kâsım²⁶⁶ ve Ka’nebî rivayetlerinde ifade (min vetr) şeklinde olup “وتر القسي” (yay kirişi) demektir. Mutarrif rivayetinde (min veber) şeklindedir. İbn Bükeyr²⁶⁷ rivayetinde ise “من وبر أو وتر” şeklinde tereddütlü geçmektedir.²⁶⁸ Bu örnekte görüldüğü üzere el-Yefuranî şerh ettiği ifadelerin diğer nüshalardaki farkına ya da benzerliklerine işaret etmiştir. Ayrıca burada birden çok *Muvatta* ravisinin ismini zikrettiği görülmektedir.

el-Yefuranî bazen de sadece “bazı nüshalarda şöyle geçmektedir” demekle yetinip söz konusu nüshaların isimlerini belirtmemiştir. “Kişiyi namazda meşgul eden şeyler” babında geçen şu rivayeti buna örnek verebiliriz:

وَحَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْسَ خَمِيصَةً لَهَا عِلْمٌ ثُمَّ أَعْطَاهَا أَبَا جَهْمٍ وَأَخَذَ مِنْ أَبِي جَهْمٍ أَنْبِجَانِيَّةً لَهُ، فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَلِمَ؟ فَقَالَ: «إِنِّي نَظَرْتُ إِلَى عِلْمِهَا فِي الصَّلَاةِ

Hişam b. Urve babası Urve’den şu olayı nakleder: Rasûlullah (s.a.v.) işlemeli bir elbise giymişti. Daha sonra onu Ebû Cehm’e verdi ve onun işlemesiz sade bir elbisesini aldı. Ebû Cehm: Niçin değiştirdin ey Allah’ın Rasûlü deyince “*Namazda gözüm nakış ve işlemelerine takıldı*” buyurdu.²⁶⁹

²⁶⁵ Muvatta, “Sıfatü’n-Nebî (s.a.v.)”, 39; Buhari, “Cihad”, 139; Müslim, “Libas ve Ziyne”, 28.

²⁶⁶ Abdurrahman b. Kâsım (191/806). Kayaklarda ismi Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Kâsım b. Hâlid el-Utakî, Mâlikî fakihidir ve İmam Mâlik’in önde gelen talebelerindendir. *Muvatta*’ın önemli ravileri arasında yer alır. Bk. İbn Hacer Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Tehzîbü’t-tehzîb* (Hindistan: Dâiratü’l-Meârufî’n- Nizamiyye, 1907-1909), 6/253.

²⁶⁷ İbn Bükeyr, Yahya b. Abdullah b. Bukeyr el-Kureşî el-Mahzûmî el-Mısırî, Kaynaklarda İmam olarak nitelendirilmiştir. Aynı zamanda fakih ve hadisçidir, bunun yanı sıra tarih bilgisiyle de öne çıkmaktadır. İmam Mâlik’in talebelerinden ve *Muvatta*’ın ravilerindendir. Bk. Zehebî, *Siyer’u Âlâmin-Nübelâ*, 10/612-614.

²⁶⁸ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/477.

²⁶⁹ Muvatta, “Namaz”, 68.

el-Yefuranî الأنبجاني kelimesini üzerinde herhangi bir işleme bulunmayan örtü şeklinde açıklamıştır. Peşinden Ebu Muhammed b. Sîd'in²⁷⁰ (ö. 521/1127): “Bazı *Muvatta* nüshalarında bu kelime hemzenin ve bâ harfinin kesreli okuyuşu ile إنبجانية şeklinde gelmektedir” sözünü nakletmiştir.²⁷¹ Yefuranî bu ifadeyi Ebu'l-Vakkaşî'nin *Ta'lik ale'l-Muvattâ*'ından nakleder.²⁷² el-Yefuranî burada kelime okunuşuna dair *Muvatta*'ın bazı nüshalarında bulunan bilgiyi İbn Sîd'den aktarmakla yetinmiş, onların hangi nüshalar olduğunu belirtmemiştir.

2.2. Rivayetlerin Muhtevasına Yönelik Şerh Metodu

Bir hadisin anlaşılmasında kuşkusuz lafızlarının bilinmesi önemli bir yere sahiptir. Ancak murat edilen mananın tam anlamıyla kavranabilmesi ve bir bütün olarak anlaşılması için muhteva şerhi de gereklidir.

Burada El-Yefuranî'nin hadislerin muhtevasına yönelik şerh etme metodu üzerinde durulacaktır. Onun muhtevaya dair şerh metodu, ilgili hadisin “ayetle”, “hadisle”, “şiiirle” “rivayet farklılıklarıyla” “diğer şerhlerden örnekler verilmesi yoluyla” ve “bab başlıklarının açıklanması” yönlerinden ele alınıp her birine dair bazı örneklerle incelenecektir.

2.2.1. Ayetlerle Şerh

Hadis şerhinin önemli metotlarından biri, hadisin Kur'an-ı Kerim'e müracaat edilerek yani ayetlerle şerh edilmesidir. Kur'an'ın anlaşılmasında hadislerin önemli bir rolü bulunduğu gibi hadislerin anlaşılmasında ve sıhhatinin belirlenmesinde de ayetlerden yararlanılır. Karadâvî'nin ifadeleriyle söyleyecek olursak: “Sünnetin tahrif, istismar ve yanlış te'vil'den uzak sahih bir şekilde anlaşılabilmesi için yapılması gereken görevlerden biri, haber verdiğinde doğruluğu hükmettiğinde adaleti kat'i olan

²⁷⁰ Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî (ö. 521/1127), Endülüslü dil ve bilim adamı olan el-Batalyevsî, çeşitli ilim dallarında geniş bilgiye sahiptir. O tarihçi, muhaddis, düşünür ve aynı zamanda çok eser veren bir yazardır. Şiirlerinde bazıları günümüze ulaşmıştır. Bk. Mehmet Reşit Özbalıkcı, “Batalyevsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/138-139.

²⁷¹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/121.

²⁷² Ebu'l-Vakkaşî, *Ta'lik ale'l-Muvattâ*, 1/143.

Kur'an'ın ışığında ve onun Rabbânî rehberliği çerçevesinde anlaşılmasıdır.”²⁷³ Kur'an rehberliğinde şerh çoğunlukla Kur'an'a arz şeklinde olur. Diğer bir ifadeyle hadisin anlamının ya da barındırdığı hükmün Kur'an ayeti ile delillendirilmesidir. El-Yefuranî hadisten murat edilen anlamı açıkladıktan sonra ayetlerden örnekler verir. Bir rivayetin şerhinde tek bir ayetle iktifa ettiği durumlar olduğu gibi birkaç ayete atıfla açıklamalar yaptığı da görülür. Açıklamalar için değindiği ayetlerin hangi surede bulunduğunu belirtmez ancak bazı yerlerde sure ve ayet numarasını kaydettiği görülmektedir.

El-İktidab'da ayetlerden yararlanmada başlıca üç maksat dikkat çeker. Bunlar hadisin muhtevasına dönük açıklamalar için ayetlerden yararlanma, garib lafızların izahı için ayetlere müracaat etme ve rivayetlerde geçen kelimelerin doğru okunuşu için ayetlerin delil olarak kullanılması şeklinde kategorize edilebilir.

Bu konudaki örneklerden ilki “النهي عن الصلاة بالهاجرة”(Şiddetli sıcakta öğle namazını serin vakte erteleme) babında geçmektedir.

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ، فَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرُدُوا عَنِ الصَّلَاةِ» وَقَالَ: " اشْتَكَّتِ النَّارُ إِلَى رَبِّهَا، فَقَالَتْ: يَا رَبِّ أَكَلْ بَعْضِي بَعْضًا، فَأَذِنَ لَهَا بِنَفْسَيْنِ فِي كُلِّ عَامٍ: نَفْسٍ فِي الشِّتَاءِ، وَنَفْسٍ فِي الصَّيْفِ."

Atâ b. Yesâr'dan rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.): “Sıcağın şiddeti cehennemın nefes alıp vermesindedir. Sıcaklar şiddetlenince öğle namazını biraz geciktirip serin vakitte kılın” buyurarak sözüne şöyle devam eder: “Cehennem Rabbine şikâyet ederek ‘Ey Rabbim ateşim birbirini yiyip tüketti...’ dedi. Rabbi de ona senede iki sefer nefes alma izni verdi. Bir nefes yaz mevsiminde bir nefes de kış mevsiminde...”²⁷⁴

el-Yefuranî “اشتكت النار إلى ربها فقالت: يا رب، أكل بعضي بعضاً” (Cehennem Rabbine şikâyet ederek ‘Ey Rabbim ateşim birbirini yiyip tüketti’ dedi) ifadesini şerh ederken birden çok ayetten yararlanmıştı.

²⁷³ Karadâvî, *Yusuf, Sünneti Anlamada Yöntem*, trc. Bünyamin Erul (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018), 205.

²⁷⁴ Muvatta, “Vukûtü’s-Salât”, 27.

O, şu açıklamalarda bulunmuştur: “Bir grup bu ifadeyi gerçek anlamında bir grup da mecaz olarak yorumladı. Hakikat olarak yorumlayanlar şöyle dediler: Her şeyi konuşuran Allah onu da (cehennemi) konuştu. Nitekim kıyamette ellerin, ayakların, derilerin konuşmasını ve şahitliğini haber verdi. Yine dünyada karıncaların ve dağların tesbihini (övgüsünü) haber verdi. Bazı ayetlerde şöyle buyrulur: “ يَا جِبَالُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ ”²⁷⁵ “ (Ey Dağlar! Onunla yani Davud’la birlikte beni tesbih edin)”²⁷⁵ “ تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ ”²⁷⁶ “ (Sabah akşam Rablerine tesbih ederler)”²⁷⁶ “ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ” (Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbih eder. O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Lâkin siz onların tesbihini anlayamazsınız)”²⁷⁷ “ (O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları yapıp ettikleri şeyler hakkında aleyhlerine tanıklık edecek)” ... Müellif cehennem, sema ve arz hakkında bazı ayetleri zikrettikten sonra bu konuda Kur’an’da çok ayet olduğunu söylemiştir.²⁷⁸

“Bunların mecaz anlamı taşıdığını ifade edenler, “ (Ateşin) سَمِعُوا لَهَا تَغِيظًا وَرَفِيرًا ” (Ateşin) homurdanmasını ve uğultusunu işitirler.”²⁷⁹ “ نَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْعَيْظِ ” (Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak!)”²⁸⁰ şeklindeki ayetler için şu cevabı vermişlerdir: Allah bu ifadelerle cehennem durumunun şiddetini ortaya koymaktadır (yoksa homurdaması ve öfkelenmesi gerçek anlamda değildir)”²⁸¹

Görüldüğü gibi El-Yefuranî hadisin nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili farklı görüşleri ve delil gösterilen ayetleri belirtmiştir. Ayetlerin hangi surede geçtiğini zikretmemiş, ancak bazı ayetlerin numarasını vermiştir. el-Yefuranî genellikle kendi görüşünü sarih bir şekilde beyan etmez. Ancak burada mecaz anlamı örnekleri sıkça vermesinden mecaz görüşüne daha yakın olduğu anlaşılabilir.

²⁷⁵ Sebe 34/11.

²⁷⁶ Sad 38/ 18.

²⁷⁷ İsrâ 17/44.

²⁷⁸ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/34-35.

²⁷⁹ Furkan 25/12.

²⁸⁰ Mülk 67/ 8.

²⁸¹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/36.

Başka bir örnek “جَامِعٌ مَا جَاءَ فِي الْعُمْرَةِ” (Umre ile ilgili çeşitli rivayetler) babında geçmektedir:

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ سُمَيِّ مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي صَالِحِ السَّمَّانِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا، وَالْحَجُّ الْمُبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلَّا الْجَنَّةُ.

“Ebu Hureyre (r.a.)’den rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İki umre, aralarında işlenen günahlara kefarettir. Kabul edilmiş haccın karşılığı ise ancak cennettir.”²⁸²

el-Yefuranî, العمرة إلى العمرة ifadesindeki إلى harfî cerinin مع harfî cerindeki anlamı taşıdığını ifade ederken²⁸³ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ (Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin)²⁸⁴ ayetindeki anlamı delil göstermiştir.

el-Yefuranî’nin ayet ile şerh metodunu kullanma maksatlarından biri de rivayetlerde geçen kelimelerin okunuşlarıyla ilgilidir. “Emek sermaye ortaklığında caiz olmayan şeyler” babındaki bir rivayette geçen “ولا مرفق” lafzının okunuşu kısa bir açıklama sonrası bir ayetle örneklendirilmiştir. “Bu kelimedede iki okuyuş (lehçe) vardır; م harfinin fethalı, ف harfinin kesreli (merfik) ve م harfinin kesreli, ف harfinin fethalı (mirfak). İki grup da şu ayette geçen aynı kelimenin okunuşuna tabi olmuştur: “وَيُؤَيِّيْ”²⁸⁵ Dolayısıyla her iki okuyuş da caizdir.”²⁸⁶ Görüldüğü üzere el-Yefuranî مرفق kelimesinin okunuşuna dair bu tespiti Kehf Suresi’nin 16. ayetini delil göstererek yapmıştır.

Rivayetlerin ihtiva ettiği anlamın, barındırdığı hükmün iyi kavranmasının muteber yollarından biri de rivayetin metninde geçen garib lafızların Kur’an’daki kullanımla açıklanmasıdır. Nitekim el-Yefuranî ayetlerle şerh metodunu en fazla bu maksatla garib lafızların şerhinde kullanmıştır diyebiliriz. Mesela “Borç ve borcun birilerine havale edilmesi babında” geçen الحول (hıvel: havale) lafzını açıklarken önce onun manasını vermiş ardından aynı kelimenin ayetteki kullanımını zikretmiştir.

²⁸² Muvatta, “Hac”, 65; Buhari, “Umre”, 1; Müslim, “Hac”, 79.

²⁸³ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/387.

²⁸⁴ Nisa 4/2.

²⁸⁵ Kehf 18/16.

²⁸⁶ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/312.

Yaptığı açıklama şöyledir:²⁸⁷ “Alacaklının bir kişiden (borçludan) ayrılıp/vazgeçip diğer kişiye (havale edilene) yönelmesi sebebiyle bu işlem حولاً (hıvel) olarak isimlendirilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: لا يَبْغُونَ عَنْهَا حَوْلًا ” (Oradan ayrılmak istemezler)²⁸⁸ Görüldüğü üzere el-Yefuranî garib lafız sayılabilecek الحول sözcüğünü açıklarken Kehf Suresi 108. ayetini delil göstermiştir.

2.2.2. Hadislerle Şerh

Sık kullanılan yöntemlerden biri de hadisle istişhâddır. el-Yefuranî hadislerin manasını izah ederken diğer rivayetlerden yararlanır. Bir hadisin bir başka rivayetle izah edildiği örneklerden biri “بَابُ وَضْعِ الْيَدَيْنِ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فِي الصَّلَاةِ” (Kıyamda bir eli diğerinin üzerine koyma) babında geçmektedir.

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ أَبِي الْمُخَارِقِ الْبَصْرِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: «مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ إِذَا لَمْ تَسْتَحِي فَافْعَلْ مَا شِئْتَ، وَوَضِعِ الْيَدَيْنِ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فِي الصَّلَاةِ، يَضَعُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى وَتَعْجِيلُ الْفُطْرِ وَالْإِسْتِيْنَاءِ بِالسَّحُورِ.

Abdülkerim b. Ebi'l-Muhârik şöyle demiştir: “Şu söz (ilk) peygamberlerden beri söylenen sözlerdendir: ‘Utanmıyorsan dilediğini yap.’ Namazda ellerden birinin diğerinin üzerine yani sağ elin sol el üzerine konması, iftarda acele edilip sahur yemeğinin geciktirilmesi sünnettir.”²⁸⁹

el-Yefuranî, “إذا لم تستحي فافعل ما شئت” ifadesini şu şekilde açıklamıştır: “Utanmıyorsan dilediğini yap sözü, utanmazlık hakkında tehdit ve yasaklama içerir. O cümle anlamı haber olan bir emirdir. Yani bu tehdit kişiyi Allah’ın yasaklarından meneder. Allah’ın haram kıldığı şeyleri yapmaktan alıkoyacak hayâsı olmayan kişiye büyük günah işlemek de küçük günah işlemek de birdir. Aynı şekilde tehdit ifade eden Muğire b. Şube’nin rivayet ettiği hadis şöyledir: “Kim şarap satacaksa o zaman domuz da kessin.”²⁹⁰ Bu ifadeler izin verme değildir, bilâkis burada azarlama, kızma vardır.”²⁹¹ Görüldüğü üzere el-Yefuranî rivayetinin izahında öncelikle ifadenin hangi

²⁸⁷ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/223.

²⁸⁸ Kehf 18/ 108.

²⁸⁹ Muvatta, “Kasru’s-Salât fi’s-Sefer”, 46.

²⁹⁰ Ebu Davud, Buyû’, 30. Elbâni hadis hakkında zayıf hükmü vermiştir.

²⁹¹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/184.

manaya geldiğini söylemiş daha sonra lafızları farklı ancak aynı manaya delalet eden başka bir hadisten örnek vermiştir.

Hiz. Ömer (r.a.)’den Şu rivayeti de aktarır: “*Kim güç yetirebildiği halde hac yapmıyorsa ister Yahudi ister Hristiyan olarak ölsün.*” Bu hadiste de yukarıdakiler gibi bir ifade biçimi olduğunu belirterek kastedilen mananın “hac yapmamak” değil, “haccı farz olarak görmemek” olduğunu belirtir. Yine Ebu Hureyre’den rivayet edilen: “*Kim maddi imkânı olduğu halde kurban kesmezse camimize gelmesin*”²⁹² hadisine yer vererek buradaki mananın da camiye gelmeme emri değil kurban kesme imkânı olduğu halde kesmeyenin Hiz. Peygamber ile namaz kılmayı arzu etmemesine yönelik bir anlam taşıdığını söyler.²⁹³ Örnekte görüldüğu el-Yefuranî benzer ifade kalıpları bulunan farklı hadisleri zikretmiş böylece Şerh ettiği hadisin manasında bulunan kizma, tehdit yoluyla uzaklaŐtırma ifadesini diğer hadislerle açıklamıştır. Hadislerin kaynağını belirtmemiŐ sadece sahabi ravisini zikretmiştir.

Diğer bir örnek “Kurbanlık seğiminde müstehâb olan hususlar” babına yaptığı Şerhtir. Hem bab başlığında hem de zikredilen rivayette geçen الأضحية lafzını önce lügavî olarak açıklar. Kuşluk vakti anlamına da geldiğini bildiğimiz lafzın bu babda “kurban” anlamı taşıdığını Şu hadisi delil göstererek izah eder: على أهل كل بيت في كل عام: “Her bir ailenin her yıl atire ve kurban kesmesi gerekir.”²⁹⁴ Atire lafzını da Şöyle açıklar: “Recep ayında kesilen kurbandır. Cahiliye devrinde Recebiyye de deniyordu”. el-Yefuranî istiŐhad ettiği hadis için “bir hadis” ifadesini kullanmıŐ ancak onun kaynağı ve ravisi hakkında bilgi vermemiŐtir.²⁹⁵

2.2.3. Şiirlerle Şerh

Şerh edilen rivayetlerdeki kelimelerin anlamı ya da kullanım yerlerinin izahında Şiirlerden de istifade edilir. Sıklıkla Şiirlerden yararlanmasđ el-Yefuranî’nin

²⁹² Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, 14/24, h.no: 8273; İbn Mâce, “Edâhî”, 2. Elbâni hadis hakkında hasen demiştir.

²⁹³ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/184-185.

²⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, 29, 419; İbn Mâce, “Edâhî”, 2; Ebu Dâvud, “Dahâyâ”, 1; Tirmizi, “Edâhî”, 19; İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *KeŐfu’l-Müşkil min Hadîsi’s-Sahihayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, (Riyad: Darü’l Vatan, ts.) 3/338 hadis no: 2001, İbnü’l-Cevzî, *İ’lâmü’l-âlim ba’de rüsühih bi-hakâ’iki nâsihi’l-hadîs ve mensühih*, thk. Ahmed Abdullah ez-Zehrânî (Beyrut; İbn Hazm, 2002), 1/368.

²⁹⁵ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/47.

şairlik yönüne işaret etmektedir. Hadis, nahiv, kıraat alimi ve aynı zamanda şair olan el-Yefuranî şerhinde çeşitli divanlardan yararlanmıştı. Rivayetleri açıklamak için zikrettiği beyitlerde kimi zaman şairlerin isimlerini belirtmiş, kimi zaman da “şair şöyle der” ifadesini kullanmakla yetinmiştir.

Bu hususta “Korku namazı” bölümünde geçen şu rivayeti örnek verebiliriz.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ إِذَا سُئِلَ عَنْ صَلَاةِ الْخَوْفِ قَالَ: "... فَإِنْ كَانَ خَوْفًا هُوَ أَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ، صَلُّوا رَجَالًا قِيَامًا عَلَى أَقْدَامِهِمْ أَوْ رُكْبَانًا مُسْتَقْبِلِي الْقِبْلَةِ أَوْ غَيْرَ مُسْتَقْبِلِيهَا."

“Nafi’den rivayete göre Abdullah b. Ömer’e (r.a.) korku namazının nasıl kılındığı sorulduğunda şöyle anlattı “...Eğer düşman tehlikesi daha büyükse ayakta veya binek üzerinde kableyle dönerek ya da dönmeksizin namazlarını kılabilirler.”

el-Yefuranî *صلوا رجالاً* ifadesini açıklarken el-Hüzelî’nin şu beyitini zikreder:

أقول لما أتاني ثم مصرعه ... لا يبعد الرمح ذو النصلين والرجل

“Orada onun (yani oğullarından birinin) ölüm haberini aldığımda

İki uçlu mızrak da o adam da benden uzak olmasın” diyorum²⁹⁶

el-Yefuranî bu kelimenin *racül* yani “adam/insan” için de kullanıldığını, zikredilen beyitte de bu anlamda olduğunu söylemiştir.

Başka bir misal olarak (إفراد الحج) “İfrâd haccı” başlığının şerhini verebiliriz. el-Yefuranî, "الحج" kelimesini izah ederken el-Muhabbel es-Sa’dî’nin²⁹⁷ beytine atıfta bulunmuştur. “الحج” sözlükte bir şeye yönelmek, ona sık sık gidip gelmek anlamına gelir. Bundan dolayı (hedefe) *mehacce* adı verilmiştir yani insanların gidip geldiği ve sıkça uğradığı yer demektir. el-Muhabbel es-Sa’dî bahsedilen beytinde şöyle der: *يحبون سب الزبرقان المزعرا*²⁹⁸

²⁹⁶ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/210.

²⁹⁷ Rabia b. Mâlik b. Enfi’n-Nâkati b. Ka’b b. Sa’d’dır. Cahiliyye ve İslam döneminde yaşamış olan muhadramun şairlerindendir. Hz. Ömer’in (r.a.) halifeliği zamanında vefat ettiği bilinir. Hz. Osman (r.a.) döneminde vefat ettiği de söylenir.

²⁹⁸ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/374.

“العمره” (Umre) kelimesinin ziyaret anlamındaki *i'timârdan* alındığını, her ziyaretçinin *mu'temir* olduğunu belirtip A'shâ Bâhile'nin²⁹⁹ şu beytini örnek verir: “وراكب جاء من تثليث معتمر” “Teslis'ten süvari bir ziyaretçi geldi.”³⁰⁰

el-Yefuranî bazen bir şairin birden çok beytine değinir. “Hâcire³⁰¹ vaktinde namaz kılmanın yasaklanması” babında geçen Atâ b. Yesar rivayetinde bulunan “اشتكت النار إلى ربها” ifadesini açıklamak üzere “Antere³⁰²”nin divanından birçok beyite yer verir.³⁰³ Burası müellifin şair ismini zikrettiği yerlere de örnek teşkil etmektedir.

Bir diğer örnek “Tavafta istilâm” babında geçmektedir. Bab başlığında geçen “الاستلام” (selamlama) kelimesinin izahında el-Yefuranî iki farklı şairin beytinden örnek vermiştir. Ona göre Araplar istilâm'ı iki şekilde kullanır. Onların çoğu hemzesiz olarak “استلم” bazıları da hemzeli olarak “استلم” şeklinde kullanır. Ferezdak³⁰⁴ şöyle der:

يكاد يمسه عرفان راحته ... ركن الحطيم إذا ما جاء يستلم³⁰⁵

“Sanki elinin dokunuşunu tanıyormuş gibi

Hacer-i Esved'in köşesi, o geldiğinde ona sarılır (dokunmak ister).

Şair bu şiirinde Zeynelâbidin'in (ö. 94/712) Allah'ın Kutsal Evi ile olan ilişkisini anlatmaktadır. Kâbe'yi çevreleyen el-Hatim'in, elleriyle tuttuğunda Zeynelâbidin'in kim olduğunu bildiğini söylüyor.

el-Yefuranî şiirleri en fazla garib lafızların izahında kullanmıştır. Bu hususta örneklerden biri “Ölen kişinin adına sadaka verilmesi” babında geçmektedir.

²⁹⁹ İsmi Amir b. Hâris'tir. Künyesi Ebû Guhfan'dır. Cahiliyye şairidir (İbn Düreyd, el-İştikâk, 15/403). İbnü's-Şecerî, *Muhtârâtü şu'arâ'i'l-'Arab*, 1/8.

³⁰⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/375. Teslis, Suudi Arabistan'daki bir vadinin adıdır.

³⁰¹ Öğle vaktinin en sıcak saatlerinde namaz kılmanın yasaklandığını ifade eder. Bu, özellikle aşırı sıcaklık nedeniyle insanların rahatsız olabileceği ve namazın düzgün bir şekilde eda edilemeyeceği düşüncesiyle ilgilidir. Bu nedenle, bu saatlerde namaz kılmaktan kaçınılması tavsiye edilir.

³⁰² Antere b. Şeddâd b. Amr el-Absî (ö. 614) Meşhur muallaka şairlerinden. Hem şiiri hem de maceracı hayatıyla ünlü İslam öncesi Arap şövalyesi ve şairi.

³⁰³ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/36.

³⁰⁴ Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî (ö. 114/732) Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biri.

³⁰⁵ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/409.

وَحَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِنَّ أُمَّي افْتَلَيْتُ نَفْسَهَا، وَأَرَاهَا لَوْ تَكَلَّمْتُ، تَصَدَّقْتُ أَفَأَتَصَدَّقُ عَنْهَا؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَعَمْ

“Hz. Peygamber’in hanımı Aişe (r.a.)’den rivayete göre bir adam Rasûlullah (s.a.v.)’a: “Annem aniden ölüverdi, eğer konuşabilseydi sadaka verecekti, ben onun adına sadaka verebilir miyim? dedi. Rasûlullah (s.a.v.) da “*Evet*” buyurdu.³⁰⁶

el-Yefuranî “افتلتت نفسها” ifadesini şöyle açıklar: “Canı ondan birden çıkıverdi, aniden ölüverdi” demektir. Şair şöyle demiştir:

سبقت منيته المشيب ... ب وكان ميته اقتلاتاً

“Eceli yaşlılığın önüne geçti ve ölümü çok ani oldu.”³⁰⁷ Görüldüğü üzere el-Yefuranî söz konusu garib lafzı ismini belirtmediği şairin bir mısrası ile açıklamıştır.

2.2.4. Hadis Kaynaklarından ve Şerhlerinden Alıntılar

Hadisleri doğru şekilde anlama ve aktarma gayretinde olan muhaddisler ele aldıkları rivayetler hakkındaki kanaatlerini ortaya koyarken kendilerinden önce ve kendi devirlerinde yapılmış şerhlere de müracaat ederler. Diğer âlimlerin görüşlerine yer vermedeki başlıca maksatlarının kendi kanaatlerini delillendirmek, rivayete dair farklı görüşlerin de bulunduğunu beyan etmek ya da var olan bir kanaati tenkit etmek için olduğu söylenebilir. el-Yefuranî de bu maksatlarla rivayetlerin şerhinde muhtelif hadis kitaplarından ve diğer *Muvatta* şerhlerinden çokça istifade etmiştir. Diğer şerhlerden örnekler verirken genellikle sadece müellif isimlerini zikretmiştir. Bazen isim zikretmeden “bazı dil bilimciler, bazıları” gibi ifadelerle misaller vermiştir. Bazen de hiçbir atıf yapmadan farklı *Muvatta* şarihlerinin görüşlerine yer vermiştir. Konu ile ilgili örneklerden biri “Veba hastalığı ile ilgili hadisler” babında geçen Hz. Ömer rivayetinde bulunmaktadır:

³⁰⁶ Muvatta, “Akdiye”, 53; Buhari, “Vesaya”, 19; Müslim, “Zekât”, 15.

³⁰⁷ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/278.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، أَنَّهُ قَالَ: بَلَغَنِي أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَالَ: «لَبِيتُ بِرُكْبَةَ أَحَبِّ إِلَيَّ مِنْ عَشْرَةِ أَنْبِيَاءٍ بِالشَّامِ» قَالَ مَالِكٌ: «يُرِيدُ لَطُولَ الْأَعْمَارِ وَالْبَقَاءَ، وَلَشِدَّةَ الْوَبَاءِ بِالشَّامِ»

“Mâlik’e ulaştığına göre Ömer b. Hattab şöyle demiştir: ‘Rükbe’deki bir ev bana Şam’daki on evden daha sevimlidir.’ Mâlik der ki: “O, bu sözüyle Şam’da şiddetli vebaya yakalanmaktansa Rükbe’de sağlıklı uzun bir yaşam dürmek daha iyidir demek istiyor.”³⁰⁸

el-Yefuranî rivayette geçen "ركبة" (Rükbe) kelimesini açıklarken önce müellif ve kitap adı anmadan Vakkâşî’nin *Ta’lîk ale’l-Muvattâ*’ından³⁰⁹ bilgiler nakletmiş, sonra Ebu Dâvud’un (ö. 275/889) *eş-Şehâdât* adlı eserindeki sözünü aktarmıştır. İfade şöyledir: “Rükbe, Mekke ile Taif arasında bir yerdir. Denir ki: Yemen tarafında bir yerdir. Başka biri ‘Taif’in vadilerinden bir vadi’ demiştir.”³¹⁰

Başka bir örnek “Namaz Vakitleri” babındaki şu hadistir:

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَافِعٍ مَوْلَى أُمِّ سَلَمَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا هُرَيْرَةَ عَنْ وَقْتِ الصَّلَاةِ؟ فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: أَنَا أُخْبِرُكَ «صَلِّ الطُّهْرَ إِذَا كَانَ ظِلُّكَ مِثْلَكَ وَالْعَصْرَ إِذَا كَانَ ظِلُّكَ مِثْلَيْكَ، وَالْمَغْرَبَ إِذَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ، وَالْعِشَاءَ مَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ثَلَاثِ اللَّيْلِ، وَصَلِّ الصُّبْحَ بَعْدَ غَيْثِ» يَعْنِي الْغَلَسَ.

“...Öğlen namazını gölgen boyun kadar olunca, ikindi namazını gölgen kendi boyunun iki katı olunca, akşam namazını güneş batınca, yatsı namazını akşamın vaktinden gecenin üçte biri oluncaya kadar kılabilirsin. Sabah namazını ise karanlık iken kıl.”³¹¹ el-Yefuranî “غربت الشمس” (güneş batınca) ifadesinin şerhinde Ebu’l-Vakkâşî (ö.489-1096)’nin *Ta’lîki Alâ el-Muvattâ*’ındaki³¹² açıklamalarını aynen almış, ama onu kaynak göstermemiştir.³¹³

³⁰⁸ Muvatta, “Câmi”, 26.

³⁰⁹ Vakkâşî, *Ta’lîki alâ el-Muvattâ*, 2/309.

³¹⁰ Yefuranî, *el-İktidâb Fi Garibi’l-Muvatta Ve İ’râbihî Ale’l Ebvâb*, 2/430.

³¹¹ Muvatta, “Vukutu’s Salat”, 9.

³¹² Hişam b. Ahmed el-Vakkâşî el-Endülüsî, *Ta’lîki alâ el-Muvattâ*, thk. Abdurraman b. Süleyman el-Üseymîn (Mekke: Câmîatü Ümmi’l-Kurâ, 2001),1/23.

³¹³ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/23.

el-Yefuranî, *Muvatta'* şerhinde diğer hadis kaynaklarını da kullanmıştır. Buhari, Müslim, Ebu Davud ve Tirmizî'nin kitapları bunlardan bazılarıdır. Konuya dair örneklerden birkaçı şöyledir:

“الأمر بالوضوء من مس الذكر” (Kur'an'a abdestli dokunma emri) babında geçen (أخبئة المصحف) “ahbietü'l-mushaf” ifadesini “Kur'an'ın içine konduğu kaplar” diye açıklar Sahîh-i Buhari'de³¹⁴ “Nuzur” bölümünde, Sahîh-i Müslim'de³¹⁵ “İman” bölümünde geçen bir hadis-i şerifte Hind bint Utbe'nin sözünde “أهل خباء، أو أخباء” (çadır halkı) tabiri bulunmaktadır.³¹⁶

İstifade ettiği hadis kitaplarına diğer bir örnek “القضاء في المرفق” (İnsanlara faydalı olmak ve zarar vermekten sakınmak) babında geçmektedir.

وَحَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا يَمْنَعُ أَحَدُكُمْ جَارَهُ حَسْبَةً يَغْرُزُهَا فِي جِدَارِهِ» ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ: «مَا لِي أَرَأَيْتُمْ عَنْهَا مُعْرِضِينَ؟ وَاللَّهِ لَأُرْمِينَ بِهَا بَيْنَ أَكْتَافِكُمْ».

“Ebu Hureyre (r.a.)’den rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Biriniz duvarına komşusunun giriş koymasına engel olmasın.*” Sonra Ebu Hureyre (r.a.) dedi ki: “Bu tavsiyeye uymamanıza şaşıyorum. Vallahi ben bu sözü omuzlarınıza bırakıp atıyorum.”³¹⁷

el-Yefuranî “لأرمين بها بين أكتافكم” cümlesini izah ederken Sünen-i Tirmizî’ye ve Sahihayn’a atıfta bulunmuştur.³¹⁸ Tirmizî’de söz konusu rivayette fazlalık olarak فَلَمَّا حَدَّثَ أَبُو هُرَيْرَةَ طَأَطُوا رُءُوسَهُمْ (Ebu Hureyre konuştuğunda başlarını öne eğdiler) ifadesi geçmektedir.³¹⁹ Onların bu hali üzerine Ebu Hureyre sinirlemiş ve “Bu işten uzak durmanıza şaşıyorum. Vallahi o girişi omuzlarınıza koyarım” demiştir. Aynı rivayet Kütüb-i Sitte’de geçmektedir.³²⁰

³¹⁴ Buhari, “İman ve’n-Nuzûr”, 3.

³¹⁵ Müslim, “Akdiyye”, 1714 .

³¹⁶ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/231.

³¹⁷ Muvatta, “Akdiyye”, 32; Buhari, “Mezâlim-Gasp”, 20; Müslim, “Müsâkat”, 29,

³¹⁸ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/262.

³¹⁹ Tirmizî, “Ahkâm”, 18.

³²⁰ Buhârî, “Mezâlim”, 20, Müslim, “Müsâkat”, 29; Ebu Dâvud, “Akdiye”, 31; Tirmizî, “Ahkâm”, 18; İbn Mâce, “Ahkâm”, 15.

Rivayette geçen, “komşusuna engel olmasın” cümlesi hakkında İbn Hacer (ö. 852/1449) şunları söylemiştir: “Bir duvar bir kişiye aitse ve komşusu onun duvarına bir kiriş yerleştirmek isterse, mülk sahibi izin versin ya da vermesin bu caiz olur (izin vermeye mecbur edilir). Bu görüş hadis âimlerinden bazılarının, Mâlikilerden İbn Habîb’in ve Şafî mezhebinin de eski görüşüdür. Ancak yeni görüşe ve Hanefilerin görüşüne göre, mülk sahibi izin vermezse zorlanamayacağı yönündedir. Hanefiler bu hadisteki emri mendup, yasaklamayı da tenzihen mekruh kabul ederek Müslümanın malının rızası olmadan alınamayacağı görüşünü benimsemişlerdir. Tirmizi ve İbn Abdilber’in, Şafî’nin eski görüşünü esas aldıklarını belirtmişlerdir.³²¹

2.2.5. Bab Başlıklarının Şerh Edilmesi

Bab başlıkları müellifin hadisleri anlama-yorumlama biçimini yansıtan önemli ipuçlarıdır. Aynı zamanda eserin planı hakkında bilgi verir. Mâlik, *Muvatta*’ın içeriğiyle bağlantılı olarak düzenli başlıklandırma sistemi uygulamıştır. Bab başlıkları özellikle fihri içerikli konularda mantıki bir sıra ile konmuştur.³²²

el-Yefuranî daha çok bab başlıklarındaki garib lafızları açıklar. Bazen sadece bab başlığını açıklayıp ilgili rivayetlere değinmemiştir³²³. Bu hususta bazı örnekler şu şekilde sıralayabiliriz:

Aşure orucuna dair bab başlığı *Muvatta*’da “باب صيام يوم عاشوراء” olarak yer almaktadır.³²⁴ el-Yefuranî bunu صوم عاشوراء olarak zikreder. O, “عاشوراء” kelimesini “cahiliye döneminde bilinmeyen İslami bir isim” şeklinde açıklayıp âlimlerin bugün hakkındaki görüşlerini nakleder. Onların çoğu aşure gününü Muharrem ayının onuncu gecesi olarak söylemiştir. Bazıları da dokuzuncu gecesi demiştir. el-Yefuranî konu hakkındaki ayet ve hadisleri de zikreder.³²⁵

“وقوت الصلاة” (Namaz vakitleri) babının şerhinde Mâlik’in konu hakkındaki görüşlerine işaret eder, kısa bir açıklamadan sonra babın hadislerine geçmiştir.

³²¹ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî bi-şerhi sahihi'l-Buhârî*, thk. Muhibüddin Hatib, (Mısır: Mektebetü's-Selefiyye, 1390/1970), 5/110.

³²² Oral, *Muvatta*, *Ohuşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebebi*, 202.

³²³ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/141-142.

³²⁴ *Muvatta*, 1/99.

³²⁵ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/334-335.

Burada أوقات ve وقوت hakkında şöyle der: Dilciler “أفعال” kalıbının cemi killet, “فعل” kalıbının ise cemi kesret³²⁶ vezni olduğu hususunda ittifak etmiştir. Mâlik de bu şekilde kabul etti...³²⁷

el-Yefuranî'in bab başlıklarını şerh etmesine diğer bir örnek şudur: “ما يكره من بيع الثمر بالتمر كيلا” (Taze hurmanın aynı miktarda kuru hurma karşılığında satışının mekruh oluşu) bab başlığını şerh ederken ismini zikretmeden Ebü'l-Velîd el-Bâcî'nin (ö. 474/1081) *el-Müntekâ*'sında geçen “Hurma meyvesinin yedi derecesi ve katmanı vardır” ifadesi ile başlamıştır.³²⁸ Ardından hurmanın oluşum süreci ve katmanları hakkında bilgiler vermiştir. “...Sonra kuruyup sertleşir ve sonra kuru hurma olur.” Hurma hakkındaki tafsilatlı açıklamasında İbn Habîb (ö. 238/853)'in³²⁹ ifadelerini kullandığı halde onun adını zikretmemiştir.³³⁰ Ancak devamında konu hakkındaki hadislerin şerhinde ifadelerine yer verdiği âlimleri belirtmiştir.

Yefuranî *Muvatta*'daki bazı bab başlıklarını farklı şekilde yazmıştır. Mesela “Kur'an'a dokunacak kişiye abdestli olmayı emretme” (الأمر بالوضوء لمن مس القرآن) olarak geçen başlığını³³¹ (الأمر بالوضوء من مس الذكر) şeklinde yazmıştır.³³² Bu başlıktaki (الذكر) “zikr” kelimesinden maksat Kur'an'dır. el-Yefuranî'nin bab başlıklarında yaptığı değişiklikler için sistematik bir yöntem kullanmadığı tespit edilmiştir.

2.3. Fıkî Hükümleri İnceleme Metodu

Fıkıh ile hadis arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Hz. Peygamberin (s.a.v.) hadislerin sadece ezberlenmesini değil aynı zamanda kavranmasını da tavsiye ettiği

³²⁶ Cem-i killet: Sayıları üçten ona kadar olan varlıklara delalet eden kırık çoğuldur. Bu cemi türüne az sayıda çokluğu ifade eden anlamında “cem-i killet” (azlık çoğulu) denmektedir.

Cem-i kesret: Üçten sonsuza kadar olan eril veya dişil varlıklara delalet eden kırık çoğuldur. Bu cemi türüne çok sayıda çokluğu ifade eden anlamında “cem-i kesret” (çokluk çoğulu) denmektedir.

³²⁷ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/5.

³²⁸ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, 4/217. Bâcî bu ifadeyi İbn Habîb'ten nakletmiştir. Bk. İbn Habîb Ebü Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân es-Sülemî, *Teftirü Garibü'l Muvatta*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Üseymîn (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 2001) , 1/370.

³²⁹ İbn Habîb, *Teftirü Garibü'l Muvatta*, 1/23.

³³⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/181.

³³¹ Muvatta, “Kur'an”, 1/200.

³³² Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/231.

rivayetler bulunmaktadır.³³³ Ravi hadisin manasına vakıf olsa da kendisinden daha fazla anlayış sahibi (fakih) birine nakletme olasılığı vardır.³³⁴

Kur'an'ı Kerim Rasûlullah'a (s.a.v.) itaati ve sünnete sarılmayı tavsiye eder. Ulema, sahih hadisin hüccet olduğu hususunda ittifak halindedir. İmam Şafii "...Allah Kitabın'da farzlarını kesin olarak bildirmiş ve onları Peygamberinin diliyle açıklamıştır."³³⁵ der. Hadislerin şerhi rivayette bulunan garib lafızların açıklanması, anlamı kapalı ifadelerin izahının yapılması yanında fihhi hükümlerin istinbatı için de oldukça önemlidir. Subhi es-Sâlih (1926-1986) hadisleri İslam'ın teşri asıllarının ikincisi olarak ifade etmiştir.³³⁶ Fihhi hükümler bazen doğrudan hadisin metninde geçmekte bazen de metinden içtihat sonucu ortaya çıkmaktadır. İctihatlarda bazen ittifak olduğu gibi âlimlerin farklı görüşlere sahip olduğu hususlar da söz konusudur.

Mâlik'in rivayet ettiği hadisleri ve görüşlerini ihtiva eden *Muvatta'*ın şerhini yapan el-Yefuranî, *el-İktidâb'ta* farklı mezheplerin içtihatlarına da yer vermiştir. Kimi zaman fukahânın konu hakkındaki görüşlerini belirtmekle yetinmiş³³⁷ kimi zaman da mezhep ismi vermeden bölgelere göre farklılıkları belirtmiştir. "Emek-sermaye ortaklığı hakkındaki rivayetler" babını şerh ederken Hicaz halkının القراض ifadesini (emek-sermaye ortaklığı) olarak isimlendirdiğini, Irak halkının ise القراض kelimesini hiç söylemediklerini, onların kitaplarında القراض bölümü olmadığını, onun yerine المضاربة bölümü olduğunu, bunu إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ³³⁸ (Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman)" ve "يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ"³³⁹ (Allah'ın lutfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol katederler) ayetinden aldıklarını ifade etmiştir.³⁴⁰

Konu ile ilgili bir örnek de "Namaz vakitleri" babında geçmektedir.

³³³ Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis Rey Tartışmaları*, (İstanbul; M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 80. Hadisler için Bk. Ebu Dâvud, "İlim", 10; Tirmizi, "İlim", 7.

³³⁴ Özşenel, *İlk Dönem Hadis Rey Tartışmaları*, 94.

³³⁵ Muhammed b. İdris Eş-Şâfiî, *er-Risâle*, çev. Abdülkadir Şener-İbrahim Çalışkan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018),21.

³³⁶ Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 259.

³³⁷ Yefuranî, *el-İktidâb*,2/285.

³³⁸ Nisa 4/101.

³³⁹ Müzzemmil 73/20.

³⁴⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/309.

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، وَعَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ وَعَنِ الْأَعْرَجِ: كُلُّهُمْ يُحَدِّثُونَهُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الصُّبْحِ، قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ فَقَدْ أَدْرَكَ الصُّبْحَ، وَمَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الْعَصْرِ قَبْلَ أَنْ تَغْرُبَ الشَّمْسُ فَقَدْ أَدْرَكَ الْعَصْرَ».

Ebu Hureyre (r.a.)’den rivayete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Güneş doğmadan önce sabah namazının bir rekâtına yetişip kılan kimse sabah namazına yetişmiş olur. Güneş batmadan önce ikindi namazının bir rekâtına yetişen kimse de ikindi namazına yetişmiş olur.”³⁴¹

“من أدرك ركعة من الصبح” (kim sabah namazından bir rekâta yetişirse) cümlesini şerh ederken şöyle demiştir: “الإدراك (İdrak), ihtiyaca ulaşmak, onu kazanıp elde etmektir. Buradan dolayı “أدرك ثأره” (intikamını aldı) derler. Bu hadisteki idrak lafzı, iki görüş sahipleri için de açık-güçlü bir delil teşkil etmektedir: Onu genele hamleden -ki bunlar şaz kalmıştır- ile onu zaruret zamanına hamleden görüştür.”³⁴²

Aşağıda el-Yefuranî’nin dört mezhep imamı, bu mezheplere mensup önde gelen âlimler ve müntesiplerinin görüşlerine yer vermesi incelenecektir.

2.3.1. Mâliki Mezhebinin Görüşlerine Yer Vermesi

el-İktidâb Muvatta’ şerhi olduğu için öncelikle Mâliki mezhebi hakkındaki bilgiler değerlendirilecektir. Mâliki olan el-Yefuranî, İmam Mâlik ve ashabına ait görüşlere sıkça yer verir. Hatta bazı hadislerin şerhine doğrudan Mâliki mezhebinin görüşlerini zikrederek başlamıştır.³⁴³ Mâliki mezehebinin önde gelen alimlerinden Sahnûn’un görüşlerine sıkça yer vermiştir.³⁴⁴

Mâliki mezhebinin fikhî görüşlerine tenkit mahiyetinde de değinmiştir. Örneğin “Zekâtı verilmeyen meyveler, tahıllar ve baklagiller” babında geçen şu rivayetin şerhinde olduğu gibi:

Mâlik der ki: “Biz Medineliler arasında ihtilafsız olarak uygulanan ve benim de âlimlerden duyduğuma göre hiçbir meyveye zekât düşmez. Nar, şeftali, incir ve

³⁴¹ Muvatta, “Vukûtu’s-Salât”, 5; Buhari, “Mevâkit”, 28; Müslim, “Mesâcid”, 30.

³⁴² Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/16.

³⁴³ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/489.

³⁴⁴ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/ 155, 164, 224.

benzeri meyveler ve bunlara benzemeyen diğer meyvelere zekât gerekmez. Yonca ve baklagillere de zekât gerekmez, ama bunlar satıldığı takdirde ele geçen para zekât nisabına ulaşırsa bir yıl sonra zekâtı verilir.”³⁴⁵

el-Yefuranî “ليس في شيء من الفواكه [كلها] صدقة؛ الرمان والفرسك” cümlesini açıklarken Mâlik’in bu sözünden hurma ile üzümün meyve olmadığı sonucu çıkması gerektiğini, nitekim bir grup âlimin görüşünün böyle olduğunu ifade etmiştir. Peşinden *فِيهِمَا فَآكِهِتُ* (O iki cennette de meyve, hurma ve nar vardır)³⁴⁶ ayetini zikredip şöyle demiştir: “Şayet Mâlik bu ayeti hatırlamışsa bu babda nardan söz etmemeliydi. Zira nar da hurmanın meyveden ayrıldığı gibi ayrılmıştır. Öte yandan hurma ve narın burada özellikle vurgulandığı görüşünde ise, onları meyveden ayrı tutmasına (yani vav atıf harfiyle zikretmesine) gerek yoktu. Şu ayette olduğu gibi *مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ* (Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil’e ve Mîkâil’e düşman ise...)³⁴⁷ Bu ayette meleklerden sonra Cebrail ve Mîkâil’in ayrıca zikredilmesiyle kastedilen şey o ikisinin öne çıkarılmasıdır...” Bu durumda “Hiçbir meyvede zekât yoktur” dememesi gerekirdi. Zira bir meyve olduğu halde hurmada zekât vardır.³⁴⁸ Görüldüğü üzere el-Yefuranî “Şayet Mâlik bu ayeti görmüşse narı bu babda zikretmemesi gerekirdi” ifadesiyle onun narı meyve saymasını tenkit etmiştir.³⁴⁹

Başka bir örnek “Cuma günü gusletmek gerekli mi” babındaki şu rivayette bulunmaktadır. Ebu Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Kim, Cuma günü cünüplükten dolayı guslettiği şekilde gusledip en erken vakitte Cuma namazına giderse bir deve kurban etmiş gibi sevap kazanır...*”³⁵⁰ “*من اغتسل يوم الجمعة غسل الجنابة*” (Kim Cuma günü cünüplükten dolayı guslettiği şekilde gusledip) ifadesini şerh ederken şöyle der: “Bununla cünüplük guslüne benzer bir guslün kastedilmesi mümkündür. Nitekim mezhebimize göre bu guslün mahiyeti, gerekliliğine (farz olmasına) değil yapılış şekline bağlıdır. Bahsedilen gusülle cünüplükten ötürü yapılan guslün kastedilme ihtimali de vardır. Nitekim *Men gassele*

³⁴⁵ Muvatta, “Zekât”, 37.

³⁴⁶ Rahman 55/68.

³⁴⁷ Bakara 2/98.

³⁴⁸ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/317.

³⁴⁹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/317.

³⁵⁰ Muvatta, “Cuma”, 1. ; Buhari, “Cuma”, 4; Müslim, “Cuma”, 1.

ve *iğtesele* hadisindeki *gassele* fiilinin anlamı hakkında İbn Ebî Zeyd'den “cima ile başkasına guslü gerekli kılma” şeklindeki izah rivayet edilir.”³⁵¹ el-Yefuranî'nin Cuma günü alınması tavsiye edilen guslün şekil olarak cünüplükten dolayı alınan gusül gibi olması görüşünü tercih ettiği anlaşılıyor. “Mezhebimiz” ifadesinden kastı Mâlikî mezhebidir. Bu durumda ona göre Cuma günü gusletmenin hükmü sünnet olmaktadır.

2.3.2. Mâlikî Mezhebi Dışındaki Mezheplerin Görüşlerine Yer Vermesi

Muvatta'ın İmam Mâlik'in eseri olup el-Yefuranî'nin de Mâlikî mezhebine mensubiyeti *el-İktidâb*'da daha çok bu mezhep çerçevesinde açıklamalar yapmayı beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte zaman zaman fikhî hükümlerin izahı için diğer mezheplerin görüşlerine yer verildiği de görülür. Yoğunluk bakımından Şafîî, Hanbelî mezhebine daha fazla değinildiği, Hanefîlik çerçevesinde ise sınırlı ölçüde açıklamalar yapıldığı görülmektedir.

“Sünnet olan saç ve sakal şekli babında” Abdullah b. Ömer (r.a.)'den rivayete göre “Rasûlullah (s.a.v.) bıyıkları kısaltıp sakalları uzatmayı emretti.”³⁵² إحياء الشوارب (bıyıkları kısaltmak), Mâlik ve ashabının görüşüne göre ağzı çevreleyen kısmı dudak çevresi görünene kadar kısaltmaktır” der. Sonra şöyle devam eder: “Ebu Hanife, Şâfiî, İbn Hanbel ve Iraklı diğer fakihler ise bıyıkların tamamen kesilmesi gerektiğini savunurlar, delilleri de şudur: الإحفاء “İhfâ” kelimesi sözlükte الإفراط (aşırılık) anlamına gelir. (Birinin çok soru sorduğunu veya aşırı ilgi gösterdiğini ifade etmek için): سأل فلان حفي بفلان (çok soru sordu). Biri başka birine aşırı derecede iyilik yaptığında فلان حفي بفلان (Filan filana iyi davrandı) denir. Ama bu anlam (aşırılık) zorunlu değildir; zira onun حفيت الدابة وأحفيتها (hayvanı yordum), حفي السكين (bıçak kesmedi) şeklindeki kullanımdan gelmesi de mümkündür.³⁵³ Böylece el-Yefuraî bıyıkların kısaltılması hususunda fakihlerin görüşlerine işaret etmiş, görüşlerin dayanağı olan *hafiye/ahfâ* fiilinin anlamı üzerinde durmuştur.

Abdullah b. Abbas'dan (r.a.) rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) Ramazan ayından bahsederek şöyle buyurdu: “*Hilali görmedikçe oruca başlamayın, yine hilali*

³⁵¹ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/129.

³⁵² Muvatta, “Şe’ar”, 1. ; Müslim, “Tahara”, 16.

³⁵³ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/489.

görmedikçe bayram etmeyin. Şayet hava bulutlu ise ayı otuz güne tamamlayın.”³⁵⁴ el-Yefuranî فأكملوا العدة ثلاثين (Ayı otuz güne tamamlayın) ifadesini şöyle açıklar: “Cumhurun görüşü budur. Bir de denir ki: Ayın evrelerini hesap edin, zira bu hesap size ayın yirmi dokuz gün olduğunu gösterir. İbn Süreyc eş-Şâfiî³⁵⁵ (ö. 306/918) şöyle der: “Bu (Ayın evrelerini hesap etmek) Allah'ın Ay ve yıldızların hareketlerini hesaplama ilmini bahşettiği kimselere yönelik bir hitaptır. فأكملوا العدة ثلاثين ifadesi ise insanların geneline yönelik bir hitaptır.”³⁵⁶

Konu hakkında başka bir örnek “İmamın sessiz okuduğu namazda cemaatin Fatiha okuması” başlıklı babda geçen “فهؤلاء لعبيدي” (İşte o ayetler kulum içindir) cümlesinin şerhinde bulunmaktadır.

Söz konusu hadis şudur: “... *Fâtiha*'yı okuyan kul, ‘Elhamdülillahi Rabbil âlemîn’ dediğinde Allah ‘Kulum bana hamdetti’ der. Kul ‘Errahmânirrahîm’ deyince, ‘Kulum beni övdü’ der. Kul ‘Mâliki yevmiddîn’ deyince, ‘Kulum beni yüceltti’ der. Kul ‘İyyâke na‘budu ve iyyâke nestâin’ deyince, ‘Bu benimle kulum arasındadır, kuluma istediği verilecektir’ der. Kul ‘Bize doğru yolu göster, nimet verdiklerinin yolunu; gazaba uğramışların ve şaşırıp sapmışların yoluna değil’ deyince, Cenâb-ı Hak ‘Bu ayetler kuluma aittir, isteği yerine gelecektir’ der.”³⁵⁷

el-Yefuranî, “فهؤلاء لعبيدي” (işte bu ayetler kulum içindir) ifadesiyle kastedilen ayetlerin Fatiha suresinin son iki ayeti mi yoksa son üç ayeti mi olduğu hususunu izah ederken Şafiî mezhebinin konu ile ilgili görüşünü zikretmiştir. Ona göre “İşte bu ayetler kulum içindir” cümlesi, “Bizi doğru yola ilet” buyruğundan surenin sonuna kadar olan kısmın üç ayet olduğu hususunda Nahiv ilminin kurallarına göre ikna edici bir delildir. Bu da ancak "Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna" ifadesinin müstakil bir ayet olmasıyla mümkündür. Çünkü *hâülâ*’ (bu ayetler) ifadesi ancak çoğul için kullanılır. Şayet bu kısım Şafiî mezhebinin ileri sürdüğü gibi iki ayet olsaydı, Allah

³⁵⁴ Muvatta, “Sıyam”, 3; Ebu Davud, “Savm”, 7; Tirmizi, “Savm”, 5.

³⁵⁵ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Süreyc el-Bağdâdî (ö. 306/918), Şâfiîler tarafından III. (IX.) yüzyılın müceddidi kabul edilen İbn Süreyc hakkında Zehebî “İmam, şeyhül İslam, Iraklıların fakihî” demiştir. Bk. Şükrü Özen, “İbn Süreyc, Ebü'l-Abbâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/363-366. Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/326.

³⁵⁶ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/326-327.

³⁵⁷ Muvatta, “Salât”, 39; Müslim, “Salât”, 11.

"فهاتان لعبدی" (İşte bu iki ayet kulum içindir) derdi. Şu da var ki Şafii'ye göre Araplar bazen ikili de çoğul yerinde kullanabilir, mesela رجلٌ عظیم المناكب (Omuzları geniş adam) derler (yani *el-men kibeyn* yerine *el-menâkib*'i kullanırlar).³⁵⁸

Diğer bir örnek "Say yapmaya Safa tepesinden başlamak" babında geçer. "Cabir b. Abdullah (r.a.)'tan rivayete göre, Rasûlullah (s.a.v.) Safa tepesinde durdu ve üç defa tekbir getirip şöyle dedi: "*Allah'tan başka ilah yoktur. Sadece O vardır. O'nun ortağı da yoktur. Her türlü otorite ve mülk O'na aittir, eksiksiz övgüler de hep O'na aittir ve O'nun her şeye gücü yeter.*" Bu cümleleri üç kere tekrarlar, Merve tepesinde de aynısını yapardı."³⁵⁹

"المروة" (Merve) ismini şerh ederken şöyle der: "Bu hadiste و atıf harfinin bazen tertibi gerekli kıldığına delil vardır. Bu ihtilafli bir meseledir. Çoğunluk bu harfin herhangi bir takip ve tertip gerektirmediği görüşündedir. Bu aynı zamanda Sibeveyh (ö. 180/796) ile diğer Basralı nahivcilerin görüşüdür." Ardından bu görüşe delil olan üç âyeti zikredip daha başka birçok âyet olduğunu dile getirir. Ona göre Şafî, İbn Hanbel veya İbn Râhûye (ö. 238/853) ise bu harfin hem tertip hem de cemi gerektirdiğini söylemiştir. Zira bazen tertip gerektirdiği bazen de gerektirmediği için ilgili âyetlerde Allah'ın muradının açıklanması gerekir. İşte Hz. Peygamber yaptığı uygulama ile hayatı boyunca bu açıklamayı yapmıştır. Şöyle ki onun tertipsiz abdest aldığı hiç nakledilmemiştir. Dolayısıyla bu uygulama, Hz. Peygamber'in mücmel yükümlülüklerle dair diğer beyanları gibi Allah'ın muradı için bir beyan olmuştur. Şu da var ki, bütün Arap dilcilerince maruf olan vav atıf harfinin özellikle *tesviyeyi* (eşitleme) gerekli kılmasıdır. Tabii onunla kastedilen muradı ve maksadı açıklayan ona bitişik bir karine bulunması durumu hariç. Karşı tarafın "Allah'ın başladığı ile başlıyoruz" (yani sa'y yapmaya Safa tepesinden başlıyoruz) hadisini delil göstermeleri aslında aleyhlerine delildir. Şöyle ki, vav atıf harfi şayet tertip gerektirmiş olsaydı, Hz. Peygamber sahabeye böyle bir açıklama yapma ihtiyacı duymazdı. Zira onların ana dili Arapça idi.³⁶⁰

³⁵⁸ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/108.

³⁵⁹ Muvatta, "Hac", 127; Müslim, "Hac", 19.

³⁶⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 1/416-417.

Böylece el-Yefuranî و atıf harfiyle tertip/sıralama mı amaçlandığı yoksa onun sadece bir bağlaç ya da söylenen şeylerin hepsini cemetme için mi kullanıldığı hususundaki düşüncelerini ifade etmiştir. Onun bu meselede Şâfiî'nin görüşünü tercih ettiği anlaşılmaktadır.

2.4. İhtilaflı Hadislere Yaklaşımı

Bazı hadislerin zahirene bakıldığında aralarında çelişki olduğu zannedilebilir. Muhtelifu'l-hadis, ihtilâfu'l-hadis ve müşkilü'l-hadis gibi isimlerle anılan ilim dalı zahiri tenakuzların giderilme gayretinden doğmuştur. Bu branş, “sahih bir hadisin yine sahii olan bir hadis veya hadislere ya da diğeri şer'i delillere zıt görünmesinin sebebini araştırır ve bunları gidermenin yollarını inceler.”³⁶¹ Hadis âlimlerinin sistemine göre ihtilafı giderme yolları “cem ve te'lif, nesih, tercih ve tevakkuftur.”³⁶² Bu konuda ilk eseri yazan İmam Şâfiî muhtelifu'l-hadis'i şu şekilde tanımlamıştır: “Bir yönden de olsa ikisiyle birden amel etme imkânı bulunduğu sürece hadisler arasında ihtilaf olduğu söylenemez. Gerçek ihtilaflı hadisler aynı şeyi biri helal, diğeri haram saydığı için birini terk etmedikçe diğeriyle amel etme imkânı bulunmayan hadislere denir.”³⁶³ Konuyla ilgili günümüze ulaşan önemli bir eser de İbn Kuteybe'nin *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*'idir. İbn Kuteybe bu kitapta hadislere ve hadisçilere yöneltilen çelişkili olma iddialarını reddetmiştir.³⁶⁴

el-Yefuranî ihtilaflı görülen hadislerde genellikle cumhurun görüşünü tercih etmektedir. Burada iki rivayet üzerinden onun konuya dair yaklaşımını inceleyeceğiz.

2.4.1. Ayakta Su İçme Rivayeti

Ayakta su içme ile ilgili kaynaklarda merfu ve mevkuf farklı rivayetler mevcuttur. *Muvatta*'ın “Peygamber'in (s.a.v.) özellikleri” bölümünün ما جاء في شرب الرجل وهو قائم (Kişinin ayakta su içmesi) babında, ayakta su içmek konusunda herhangi

³⁶¹ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul; İFAV, 2011), 211.

³⁶² İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, (İstanbul; İFAV, 2019), 180.

³⁶³ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, 32.

³⁶⁴ Yücel, *Hadis Usûlü*, 212.

bir yasaklamayı barındırmayan mevkuf rivayetlere yer verilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، وَعَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، وَعُثْمَانَ بْنَ عَفَّانٍ كَانُوا يَشْرَبُونَ قِيَامًا.

“Mâlik’e ulaşan bilgiye göre Ömer b. Hattab, Ali b. Ebu Talib ve Osman b. Affan ayakta iken su içerdi.”³⁶⁵

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّ عَائِشَةَ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ، وَسَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَاصٍ كَانَا لَا يَرَيَانِ يَشْرَبِ الْإِنْسَانَ وَهُوَ قَائِمٌ بَأْسًا.

İbn-i Şihâb’dan rivayete göre, müminleri annesi Âişe ve Sa’d b. Ebî Vakkas kişinin ayakta su içmesinde bir sakınca görmüyorlardı.³⁶⁶

Müslim’in *el-Câmiu’s-Sahîh*’inde ise ayakta su içmeyi nehyeden merfu rivayetler كَرَاهِيَةِ الشُّرْبِ قَائِمًا (Ayakta su içmenin keraheti) başlığı altında zikredilmiştir. Bunlardan birkaçı şöyledir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى. حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى. حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ نَهَى أَنْ يَشْرَبَ الرَّجُلُ قَائِمًا. قَالَ قَتَادَةُ: فَقُلْنَا: فَأَلَاكُلُ؟ فَقَالَ: ذَاكَ أَشْرٌ أَوْ أَحْبَث.

Enes (r.a.)’ten rivayete göre Peygamber (s.a.v.) kişinin ayakta (su) içmesini nehy etmiştir. Katâde şöyle der ki: Biz Enes’e ‘peki ayakta yemek nasıl’ diye sorduk. Enes: ‘O daha kötü yahut daha çirkin’ cevabını verdi.³⁶⁷

وَحَدَّثَنِي عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ الْعَلَاءِ. حَدَّثَنَا مَرْوَانُ (بِغْنِي الْفَرَارِيِّ). حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَمْرَةَ. أَخْبَرَنِي أَبُو غَطَفَانَ الْمُرِّي؛ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَا يَشْرَبَنَّ أَحَدٌ مِنْكُمْ قَائِمًا فَمَنْ نَسِيَ فَلْيَسْتَقِ."

Ebu Hureyre (r.a.) Rasûlullah’ın (s.a.v.) şu sözünü nakleder: “Sizden hiç kimse sakın ayakta su içmesin. Her kim unutturak (içerse) onu derhal kussun!”³⁶⁸

Görüldüğü gibi Mâlik konu ile ilgili mevkuf rivayetleri, Müslim ise merfu rivayetleri aktarmıştır. İki eserde zikredilen rivayetler arasında bir tenakuz (ihtilaf) var

³⁶⁵ Muvatta, “Sifatü’n Nebî (s.a.v.)”, 13.

³⁶⁶ Muvatta, “Sifatü’n Nebî (s.a.v.)”, 14.

³⁶⁷ Müslim, “Eşribe”, 113.

³⁶⁸ Müslim, “Eşribe”, 116.

gibi görünmektedir. el-Yefuranî bu babdaki hadislere özel değerlendirme yapma yerine konuyla ilgili genel bir açıklama yapmıştır. Konunun izahına İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) ayakta su içmenin yasaklanması ve mubah olması hakkındaki sözleri ile başlamıştır. İbn Kuteybe, varit olan rivayetler arasında bir ihtilaf olmadığını söyleyip konunun izahını şöyle yapmıştır. “Burada bir çelişki yoktur, zira ilk hadiste *yürürken* içme veya yeme yasaklanmıştır. Dolayısıyla yeme ve içmesinin sakın halde iken yapılması, bir yolculuk veya ihtiyaç için aceleyle giderken içilmemesi istenmiştir. Zira bu durumda boğazına su kaçması veya suyun göğsünde düğümlenmesi zararı meydana gelebilir. Ayrıca Araplar “قَمَّ فِي حَاجَتِنَا” sözüyle muhatabın sadece ayağa kalkmasını değil, “haydi ihtiyacımız için yürü, koş” demek isterler. İkinci hadisteki “كَانَ يَشْرَبُ وَهُوَ” cümlesi “yürürken veya koşarken değil, ayakta dururken içerdi” demektir. Bunda bir sakınca yoktur; zira kişi ayakta dururken sakın durumda olup oturan kimse gibidir.”³⁶⁹ el-Yefuranî bu meselenin izahını sadece İbn Kuteybe'nin sözlerini aktararak yapmış, kendi kanaatini sarıh bir şekilde ifade etmemiştir.³⁷⁰

2.4.2. Zamana Sövme Rivayeti

el-Yefuranî'nin ihtilafli hadisleri şerh etmesine diğer bir örnek “ما كره من الكلام” (Kötü sözler) babında geçen şu hadistir:

وَحَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "لَا يَقُولُ أَحَدُكُمْ: يَا حَبِيبَةَ الدَّهْرِ، فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الدَّهْرُ."

Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Sizden biri 'kahrolası zaman' demesin. Zira Allah zamandır (ona hükmedendir).*”³⁷¹

el-Yefuranî “فإن الله هو الدهر” (Zira Allah zamandır) ifadesini şöyle şerheder: “Zaman hiçbir şey yapamaz, sadece onda tasarruf ve düzenleme gerçekleşir. Yoksa tüm işler yalnızca Allah'a aittir.” el-Yefuranî bu ifade ile zamanın bizatihi etkin bir güç olmadığını, kendi başına bir eylemde bulunmadığını, her şeyin Allah tarafından yönetildiğini vurgulamıştır. Arapların eylemleri zamana nispet edip onu zulüm

³⁶⁹ Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889), *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (Beyrut: Mektebetü'l İslamî- Müessesetü'l-İşrâk, 1999), 469.

³⁷⁰ Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/464, 465.

³⁷¹ Muvatta, “Kalam”, 3; Buhari, “Edep”, 101, Müslim, “Edep”, 1.

adaletsizlik ile nitelendirdiklerini belirttikten sonra hem kendinden önce hem de kendi devrindeki birçok şiirde bu kullanımın olduğunu ifade etmiştir.³⁷²

Zaman olgusu İslâm düşüncesinde sıkça tartışılan bir konudur. Bu hadis de bu tartışmaların merkezinde yer almaktadır. İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), 'Allah dehr'dir' ifadesini 'Dehr'in kendisi' olarak yorumlamıştır. O şu izahlarda bulunur: 'Dehr'e sövmeyin, çünkü Allah dehrdir' hadisinden hareketle dehr'i Allah'ın hüviyeti saymıştır. 'Bizi dehr helak etmiştir' diyenler doğru söylemiş, zira onları gerçekte helak eden Allah'tır. Nitekim Hz. Peygamberin sözüne göre Allah kendisini böyle tarif etmiştir. Hz. Peygamber kendisini arzularına ulaştırmayan zamana söven birisini duyunca: 'Dehr'e sövmeyin, zira Allah dehrdir' demiştir. Allah gayenizin bulunduğu şeye ulaşmaktan 'engelleyen' olup el-Mâni' (engelleyen) diye isimlendirilmiştir."³⁷³

İbn Hacer (ö. 852/1449) bu hadisin üç şekilde anlaşılabileceğini ifade eder. İlki "Müdebbiru'l-Umûr" (işleri düzenleyen), ikincisi "Sâhibü'd-Dehr" (zamanın sahibi), üçüncüsü de "Mukallibü'd-dehr" (dehre nispet edilen işleri evirip çeviren). "Ben dehrim" ifadesinin mecâzi alamın yanı sıra "ben bakî olanım" anlamında olabileceğini de söylemiştir. Ayrıca ed-Dehrin Allah'ın isimlerinden olduğunu söyleyenlerin yanıldığını ifade etmiştir.³⁷⁴

Farklı senedleri bulunan bu hadis sened ve metin tenkidi yönünden incelenmiştir. Senet tenkidi yapıldığında tariklerin çoğunun sahih yolla kaynaklara ulaştığı görülmektedir. Hadisin hem metin hem de sened açısından hasen ya da sahih olduğu söylenebilir.³⁷⁵ el-Yefuranî bu hadisin sahihlik derecesine değinmemiş, sadece ihtiva ettiği manayı açıklamıştır.

İkinci bölüm burada nihayete erdi. Bu bölümde Muhammed b.Abdülhak el-Yefuranî'nin hadis şerhçiliği incelenmiştir. İlk olarak rivayetlerin lafızlarına yönelik şerh metodu ele alınmıştır. el-Yefuranî rivayetleri şerh ederken öncelikle kelimelerin

³⁷² Yefuranî, *el-İktidâb*, 2/523-524.

³⁷³ Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâi el-Hâtimî (ö. 638/1240). *Fütûhât-ı Mekkiyye*, Çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Lîtera Yayıncılık. 2007), 17/31-33.

³⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/565,566.

³⁷⁵ Abdullah Karahan, "Zamana Sövmeyi Yasaklayan Hadisin Tenkid ve Tetkiki", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Haziran 2008), 463-518.

okunuşlarına yer vermiş, ardından farklı anlamlarını açıklamış, varsa belaği açıdan izahlarını yapmıştır. *Muvatta*'ın Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetini şerh etmiştir. Hadisleri şerh ederken diğer rivayetlerde bulunan farklılıklara da değinmiştir.

el-Yefuranî rivayetlerin şerhinde ayetlerden, hadislerden, şerh kaynaklarından ve şiirlerden istifade etmiştir. Şiirle şerhi oldukça sık kullanmıştır. Fıkhi hükümleri incelerken Mâlikî mezhebi ve diğer mezheplerin görüşlerine yer vermiştir. İhtilafli rivayetlerde âlimlerin görüşlerini aktarmakla yetinip kendi görüşünü belirtmemiştir.

SONUÇ

el-Yefuranî hicri altıncı ve yedinci asırda yaşamış, hayatının büyük kısmı “Muvahhidler” döneminde Kuzey Afrika’da geçmiştir. Ulema arasında güzel bir şöhrete sahiptir. Ondan söz eden kaynaklar halk tarafından sevilen bir kimse olduğuna da değinmektedir. Hayatına dair aktarılanlardan (bugün Cezayir sınırları içinde bulunan) Tilimsan şehrinde iki kez kadılık yaptığı anlaşılmaktadır. İlmi kişiliğine dair ulaştığımız bilgiler ilim öğrenme ve öğretme hususunda oldukça gayretli bir kimse olduğunu ortaya koymaktadır. İlim tahsiline babasından ders alarak başlamış ve çok sayıda âlimden farklı zaman ve mekânlarda ilim tahsil etmiştir. Kaynaklarda muhaddis, fakih, şair ve nahiv âlimi olarak anılmakta ve birden çok telifi olduğu belirtilmektedir.

Çalışmamıza esas teşkil eden eseri *el-İktidâb* adını taşımaktadır. Bu eser, müellifin *el-Muhtaru’l-cami’ beyne’l müntekâ ve’l-istizkâr* adlı eserinin özetidir. *el-İktidâb*’ın temel niteliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür: *Muvatta*’ın Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetine göre yazılmıştır. Rivayetlerin yalnızca şerh edilecek kısmının verildiği ve bab adının zikredilmesiyle iktifa edildiği görülmektedir. Sahabi rivailerinin zikredildiği bazı istisnalar dışında hadislerin senet zincirleri yazılmamıştır. *el-İktidâb*’ın karakteristik özelliklerinden biri de İmam Mâlik’in sözlerinin aktarıldığı rivayet şerhlerine (قوله) ifadesiyle başlanmasıdır.

el-İktidâb’ın kaynakları arasında temel hadis eserleri, *Muvatta*’ şerhleri, garibü’l-hadis eserleri, tefsirler, sözlükler, Arap dili ve edebiyatına dair eserler yer almaktadır. Faydalanılan eserler bazen belirtilmiş bazen de onlardan müellif ve eser ismi verilmeden istifade edilmiştir. Ebu’l-Vakkaşî’nin *Ta’lik ale’l-Muvattâ*’ı sıklıkla müracaat edilmiş eserlerin başında gelmektedir.

el-Yefuranî kelimelerin okunuşlarına, garib lafızların izahına, rivayetlerin belağı açısından değerlendirilmesine ağırlık verir ve açıklayıcı örnekler için şiirlerden sıklıkla yararlanır. Lafza yönelik şerhlerin yoğunluğuyla *El-İktidâb*’ın diğer *Muvatta* şerhlerinden ayrıldığı söylenebilir. Bu özellikler müellifin nahivle meşgul oluşunun ve şairlik yönünün şerh metodu üzerindeki bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Rivayetlerin muhtevasına yönelik şerhlerde ayetlerden, hadislerden, şiirlerden ve daha önce yapılmış şerhlerden yararlanır. Rivayet farklılıkları varsa onlara değinir. Bazı yerlerde müstakil olarak bab başlıklarını da şerh eder. Hadis şerhinin önemli metotlarından biri, hadislerin ayetlerle şerh edilmesidir. El-Yefuranî bu metodu hem kendi görüşlerini delillendirmek hem de konu hakkında farklı görüşleri izah etmek amacıyla kullanır.

el-Yefuranî, hadis şerh yöntemlerinden en çok kullanılanlar arasında olan hadisle istişhadı da hadislerin muhteva ve lafzının açıklamasında kullanmıştır. Açıklamasını delillendirmek için kullandığı hadislerin bulunduğu kitabı bazen belirtmiş, çoğu zaman ise “bazı hadisler de şöyle gelir” ifadesini kullanmıştır.

el-İktidâb’daki şerhlerde sıklıkla başvurulan kaynaklardan biri (çoğu hicri ikinci yüzyılda yaşamış şairlerden) şiirlerdir. Şiirlerden örnekler verilirken (bazı istisnalar dışında) şairlerin ismi zikredilmiştir. Sıklıkla yararlanan kaynaklar arasında diğer *Muvatta* şerhleri de yer almaktadır. İstifade edilen şarihlerin ismi genellikle belirtilmiş ancak atıf yapılan eser adları çoğu kez zikredilmemiştir.

el-Yefuranî, ibâdetlerle ilgili rivayetlerde farklı mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir. Onlardan bahsederken bazen doğrudan mezhep adını vermiş bazen de o mezhebe müntesip âlimlerin görüşlerini aktarmıştır. Mâlik’in görüşlerini ayet ve hadisler ışığında eleştirdiği birkaç rivayet şerhi vardır. İhtilaflı meselelerde kendi kanaatini genellikle açık olarak belirtmemiştir.

el-İktidâb’da ihtilaflı hadislerin izahı hususunda iki yönteme başvurulmuştur. Bunlardan ilki, onları açıklarken sadece âlimlerin görüşlerini aktarmaktır. İkincisi ise metinde bulunan anlam kapalılığını izah etmek ve meseleyi ayet, hadis ve şiirle delillendirmek şeklindedir.

el-Yefuranî’nin hadis şerhçiliği bağlamında yapılacak yeni çalışmalarda yazma nüshası bulunan *el-Muhtâru’l-camî‘ beyne’l-Müntekâ ve’l-İstizkâr* adlı eserin değerlendirilmesinin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Acar, Yusuf. *Endülüs Hadisçiliği ve İbn Abdilber*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855). *el-Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb Arnavud, b.y.: Müessesetü'r Risâle. 52 Cilt. 1421/2001.
- Avcı, Casim. "Yâkut el-Hamevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/288-291. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Aytekin, Mehmet Ali. "Nebevî Tıp Arasında Zikredilen Hacamatın Fıkhi Hükmü". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (Aralık 2019), 197-226.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (ö.855/1451). *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahihi'l-Buhârî*. Beyrut; Daru İhya'üt Turâsü'l Arabiyyi, ts.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî (ö. 474/1081). *el-Müntekâ*. Mısır: Madbaâtü's Saâdet, 1332/1913.
- Balcı, Ali Osman. *Endülüs'te İslam Mezhepleri*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870). *Sahîhü'l-Buhârî*. thk. Muhammed b. Züheyr Nâsır en-Nâsır. 8 Cilt. Beyrut: Daru Tavki'n-Necât. 1421/2001.
- Câsim, Leys Suud. "İbn Abdülberr en-Nemerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 119/269-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Dabbî, Ahmed b. Yahya. *Buğyetü'l-mültemis fî târihi ricâli ehli'l-Endelüs*. Kahire; Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1386/1967.
- Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe (ö. 276/889). *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*. Beyrut: Mektebetü'l İslâmî- Müessesetü'l İsrâk, 1999.
- Durmuş, İsmail. "Ruaynî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/175-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Durmuş, İsmail. "Secî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/ 273-275. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Durmuş, İsmail. "Tekit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40/365-368. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

E
b
u

D
a
v
û
d
,

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838). *Gâribu'l-Hadîs*. thk. Hüseyin Muhammed Şeref. 5 Cilt. Kahire: Madâbiu'l-Âmiriyye, 1404/1984.

Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Herevî el-Bâşânî (ö. 401/1011). *el-Garibeyn fi'l Kur'an ve'l Hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 6 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1999.

Ebu'l-Vakkaşî, Hişam b. Ahmed el-Endülüsî (ö. 489/1096). *Ta'lik ale'l-Muvattâ*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn. Riyad, Mektebetü'l-Ubeykân, 2001.

Ece, Abdurrahman, *Hadislerin Hadislerle Anlaşılması*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2018/2, c. 17, sayı: 34, ss. 163-190.

Eren, Mehmet. *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Basım. 2018.

Fayda, Mustafa. "Nesîe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32 / 578-579. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Ahmed et-Tûsî (ö. 505/1111), *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, trc. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1394/1974.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (ö. 175/791). *Kitabu'l Ayn*. thk. Mehdî Mahzumî- İbrahim es-Sâmirâî. 8 Cilt. by: Mektebtü'l-Hilal, ts.

Harekât, İbrahim. "Belesiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/ 404-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 463/1071). *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî- Muhammed Abdü'l-Kebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrip: Vüzâratü Umûmi'l-Evkâf - Şuûnü'l-İslamiyye, 1387/1967.

İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 463/1071), *el-İstizkâr*; thk. Abdü'l-Mu'tî Emîn Kala'cî, Kahire: Dâru'l-Va'y, 1993.

İbn Habib, Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân es-Sülemî (ö. 238/853). *Tefsîru Garîbi'l-Muvatta*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Üseymîn, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1421/2001.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*. thk. Muhibüddin Hatîb. 13 Cilt. Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1390/1970.

İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Dâiretü'l-Meârufî'n-Nizamiyye, Hindistan, 1907-1909.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (ö. 273/887), *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (by.: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabî, ts.).

İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî (ö. 638/1240). *Fütûhât- Mekkiyye*. Çev. Ekrem Demirli. 18 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *İ'lâmü'l- 'Âlim ba 'de Rüsûhîh bi-Ĥakâ 'iki Nâsihi'l-Ĥadîs ve Mensûhîh*, thk. Ahmed Abdullah ez-Zehrânî, Beyrut; Dâru İbn Hazm, 2002.

İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahihayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.

İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî (ö. 658/1260), *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*, thk. Abdüsselam el-Heras, Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbnü'l-Faradî, Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî el-Ezdî (ö. 403/1013). *Târîhu ulemâü'l-Endelüs*, nşr. Seyyid İzzet Attar. 6 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1408/1988.

İbnü'ş-Şecerî, Ebü's-Saâdât Ziyâüddîn Hibetullah b. Alî b. Muhammed b. Hazma el-Hâşimî el-Alevî el-Hasenî el-Bağdâdî (ö. 542/1148), *Muĥtârâtü şu 'arâ 'i'l- 'Arab li İbni'ş-Şecerî*, thk. Muhammed Hasan Zenatî, Mısır; Matbaatü'l-İtimâd, 1925.

İbnü'z-Zübeyr Es-Sekafî, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhîm el-Gırnâtî (ö. 708/1308). *Silatü's-Sıla (ez-Zeyl 'ale's-Sıla li'bn Beşküvâl)*. thk. Şerif Ebu'l A'lâ el- A'devî, Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 2008/1429.

Kandemir, M. Yaşar. "Kâdî İyâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/116-118. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Karaaslan, Nasuhi Ünal. "İbn Düreyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19/416-419. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Karadâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, trc. Bünyamin Erul, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018.

Karagözoğlu, Mustafa Macit. *Hadis Şerh literatürü I*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.

Karahan, Abdullah. "Zamana Sövmeyi Yasaklayan Hadisin Tenkid ve Tetkiki". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17/2 (Haziran 2008), 463-518.

Kavas, Ahmed. "Tilimsân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.41/159-163. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kılıç, Hulusi. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/380-383. İstanbul: TDV Yayınları,1992.

Koçkuzu, Ali Osman. *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Köktaş, Yavuz. "Hadislerin Anlaşılmasında Belagat İlminin Önemi". *Dini Araştırmalar*, 4/12 (Ocak-Nisan 2002), 129.

Köse, Saffet. "İbn Vehb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/ 441,442. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kurtubî, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrâhîm el-Endelüsî el-İşbîlî (ö. 367/977). *el-Ef'âl*. thk. Ali Fûde. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1993.

Malik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795). *Muvatta'*. thk. Muhammed Fevâid Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, 1406/1985.

Merrâküşî, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed Abdülmelik el-Ensârî el-Evsî. *ez-Zeyl ve't Tekmile li-Kitabeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*. thk. İhsan Abbas- Muhammed b. Şerîfe- Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 5 Cilt. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1433/2012.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî (ö. 742/1341). *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 30 Cilt. Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 1400/1980.

Muhtar, Cemal. "Antere". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/237. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875). *El-Câmiu's Sahih*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsü'l-Arabî, 1374/ 1900.

Oral, Kenan. *Muvatta Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

Özbalıkcı, Mehmet Reşit. "Batalyevsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/138-139. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Özdemir, Mehmet. "İbnü'l-Ebbâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/19-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Özdemir, Mehmet. "Tuleytula", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/363-368. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Özen, Şükrü. "İbn Süreyc, Ebü'l-Abbas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/363-366. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Özşenel, Mehmet. *İlk Dönem Hadis Rey Tartışmaları*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.

Parlak, Nizamettin. *Ana hatlarıyla Endülüs Tarihi*. İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2023.

Ruaynî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-İşbîlî (ö.666). *Bernâmecü Şuyûhi'r-Ruaynî*. thk. İbrahim Sebbuh, Şam: Daru İhyai't-Türâs, 1381/1962.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdillâh (ö. 764/1363). thk. Ahmed el-Arnâvud et-Türk Mustafa. Beyrut: Daru İhyai't-Türâs, 1420/2000.

Subhi, es-Salih. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö.911/1505). *Hüsnü'l-muhâdara fi Tarihi Mısır ve'l-Kahire*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mısır: Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1386/1967.

Şâfiî, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. çev. Abdülkadir Şener-İbrahim Çalışkan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.

Tâzî, Abdülhâdî. “Karaviyyîn Cami”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/479-480. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892). *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1416 /1998.

Topuzoğlu, Teşvik Rüştü. “Halil b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/309-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Tuleytulî, Ebu'l Hasan Ali b. İsâ b. Ubeyd. *Muhtasarı Tuleytulî*. thk. Muhammed Şâyip Şerîf. Beyrut: Dâru İbn Hazm. 1425/ 2004.

Ünalın, Abdülkerim. “İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/249. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yahsubî, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz (ö. 544/1149). *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr*. Fas: Matbaatü'l-Mevleviyye, 1369-1373/1950-1954.

Yefuranî, Muhammed B. Abdülhak (ö. 625/ 1127). *El-İktidâb Fî Garîbi'l-Muvatta' ve İrâbihî ale'l-Ebvâb*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn, 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l Ubeykân, 1421/2001.

Yefuranî, Muhammed B. Abdülhak. *el-Muhtâru'l-Câmî' beyne'l-Müntekâ ve'l-İstizkâr*, 174: 14a-15b. Karaviyyin Üniversitesi Kütüphanesi.

Yücel, Ahmet. *Hadis Usulü*. İstanbul: İFAV, 2011.

Yücel, Ekrem ve Ural, Cemal, *Hadislerin Anlaşılmasında Ayetlerin Rolü*, Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies, 14(86): 211-233.

Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1348). *Târîhu'l-İslâm ve Vefâyatü'l-Meşâhîr ve'l-Â'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413/1993.

Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fi naqdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 1386/1963.

Zehebî, *Siyeru A'lami'n Nübelâ*. thk. Şuayb Arnavud, 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

Ziriklî, Hayreddin b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Fâris (ö.1396/1976). *el-A'lâm*, 8 Cilt. b.y., Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1422/2002.

EKLER

Ek 1. el-İktidâb'ın Yazma Nüshasından Bir Sayfa

(el-İktidab, sayfa 42)

يقول الثاني ما تقدمه كقول في رمي مؤنه صلى الله عليه وسلم وقد استعملت العرب
 ايضاً بمعنى السبق والقدم كما سنعينه معنى الامر فعالموا لغلان قدمهم شمو السبق
 فذلك ما لا يكون بالقدم حتى يتوا المعوه طر فالانه يكون بالطريق وهو التحم ويحتمل ان
 يكونوا اذوا لغلان قدمه شابعه وله يدكروا الضفة فهم المعنى كما قال تعالى فلانهم
 لهم يوم العمه درنا اي وركنا را حجا ونابعاً وقال ابو عبيد ومعنى حسرت الناس
 على فدي واما هي فكانهم يحتمون اليه وينضمون خوله ويكون امامه ووبره
 يوم العمه قال الكلبي خسرتم السنه اذا صتمهم على النواحي قال ع وقد
 غلبت على سابقتي وحكي القول الثاني الخطابي وقال وذلك من قوله تعالى
 وستر لادن مواار لهم قدم صدق عندهم قال والقدم التسابعه باحلاض الصدق
 وانطاعه قال خشان لنا القدم الغلبا اليك وخلقتا لا ولينا طاعة الله تابع
 وقال في لزومه اليهم قدم لانكر الناس انما مع الحسب العادي طم على الحرة واما
 العاق فمقدماً عنه عليه السلام في هذا الحديث انه قال وانا العاق الذي ليس بعدي
 نبي قال ابو عبيد سالت اس عينه عن العاق فقال اجر الانبيا قال ابو عبد
 وكذا الك كل سي خلف بعد شي فهو عاقب ه كتتمل حمد لله يحصل
 الكتاب طهر يوم السبت في العشر الاخر من شهر جمادى الاولى سنة ١٠٥٨
 سنة رحمتي ورفقته

١٥١٢
 ١١٥١٣

الحمد لله وحده
 بلغ معانيه على الام المنسوخ عليها
 بحسب الطاقه والامكان في شهر رجب
 في شهر رجب سنة ١٠٥٨
 وكتبت بذكر المسيح لصلوات الله
 سنة رسوله صلى الله عليه وسلم
 معانيه وافضل
 الحو يشهد بها اسمها كاستر نعم الحمد
 صلوات الله عليه وسلم
 رطفاً

Ek 2. el-Muhtâr fî'l-Cem'i Beyne'l-Müntekâ ve'l-İstizkâr'ın Yazma Nüshasından Bir Sayfa

(www.alukah.net/library: <https://www.alukah.net/library/0/99628/>)

